

a slovním doprovodem sleduje látku od národního obrození, od r. 1860 zvláště podrobně.

Knihopis český ležel po II. vyd. Jungmannovy »Historie literatury české« r. 1849 ladem, až Fr. Doucha vydal »Knihopisný slovník československý« (1865), shrnující látku od poč. obrození r. 1774 do doby pořadatelovy r. 1864. Pokračovatele našel v knihkupci a nakladateli Fr. Aug. Urbánkovi, který r. 1865 a 1869 v publikacích knižních a v l. 1880—1883 ve 4 sv. časopiseckého »Věstníku« shrnoval obraz knižní produkce, navazuje při tom na V sv. Hovorkova »Slovanského katalogu bibliografického« (1877—1881). Pro l. 1884—1888 knihopisného souhrnu není, v l. 1889—1903 vydával »Spolek čsl. knihkupeckých účetních«, péčí L. K. Žižky, B. Foita a j. »Český katalog bibliografický«, jehož pokračováním jest Z d. Tobolky vědecky zpracovaná »Česká bibliografie« za l. 1902—1911 (vyd. 1903—1914) a méně spolehlivý »Jana Schmitta »Příruční seznam české literatury«, objímající látku 30letou (1916). V l. 1922—1925 vycházel »Bibliografický katalog« nákl. a prací »Čsl. ústavu bibliografického«, od r. 1926 nákl. a prací »Nár. knihovny«. Pro látku z l. 1900—1925 nejspolehlivějším souborem jest K. Nosovského a Vil. Pražáka »Soupis československé literatury za l. 1901—1925« (1931—1933). Slovenské písemnictví shrnuje knihopisně L. V. Riznera »Bibliografia písomnictva slovenského« v VI d. 1929—1935.

a) Tendenční realismus v duchu světoobčanském (1860—1879).

1. Povaha doby.

Poměry veřejné. Zápas liberalismu s absolutní mocí panovnickou a zároveň odpor národního cítění proti bezohledné svrchovanosti státu vyplňují sedmé a osmé desetiletí XIX. věku v dějinách evropských, ležící mezi rakouskou válkou se Sardinii a Francií a vítěznými ruskými boji na Balkáně, ukončenými kongresem berlínským r. 1878. V Rakousku bylo vítězství ústavního liberalismu nad neobmezenou vůlí panovníka a dynastie patrné, třebaže jeho výsledky zůstávaly daleko za nadějemi demokraticko-republikánskými, jaké r. 1848 prožívali osvícení duchové všech národů pod žezlem habsburským, ale ústavnost a liberalismus přinesly vlastní prospěch toliko Němcům a Maďarům, kteří v bezohledně rozpínavém nacionalismu

ušilovali zbavití ostatní národy v říši všech práv, veškerého konstitučního zastoupení, jakéhokoliv rozhodování o osudech státu. Sebezáchovná obrana proti těmto snahám nepřátel, strhujících na sebe hegemonii v mocnářství, tvoří vlastní obsah českých politických dějin v l. 60. a 70., kdy lid velice uvědomělý a v zápase vytrvalý stojí věrně a důsledně po boku svých vůdců a kdy zůstává v protivídeňské opozici jednotný, třebaže se doma v příkrých a neplodných rozporech rozpadá do dvou táborů. Ačkoliv ani nyní česká politika není důsledná, kolísajíc dále mezi národním federalismem a historickým státním právem, přece zcela jasně vidí ústřední nebezpečí nejprve ve vídeňském centralismu, ovládaném Němci, pak v rakousko-uherském dualismu, který ohrožuje Slováky a národům před Litavou nezaručuje bezpečí.

Z arény politické proniká tento duch odporu do národního života celistvého a prosycuje zvláště také písemnictví, ba tuto se jeví ještě radikálněji a bezohledněji. Marně bychom v literatuře hledali ohlasy ochoty politiků sleviti z národních a státoprávních požadavků ve prospěch mocenského postavení říše. Marně bychom se ohlíželi po loyální náladě, která v lidu občas doprovázela korunovační sliby panovníkovy a korunovační naděje jeho českých poddaných. Zato není nesnadno vystopovati, kterak se i v krásném písemnictví hlásí snaha politiků českých přenéstí českou otázku na forum světové, když česká delegace na pouť do Moskvy holduje caru a když Rieger předkládá Francii memorandum o evropském dosahu zápasu českého federalismu s dualistickou hegemonií německo-maďarskou. Také protestní pamětní spis český, poslaný z Prahy přemožené Francii proti odtržení Alsaska s Lotrinskem, má své zřejmé obdoby v literatuře, která, stršásajíc jednostranné jeho vlivu německého, právě v této době se přiklání k oblasti francouzské. Spisovatelé ducha svobodomyšlného a demokratického se netají svým zklamáním, že se někdejší němečtí a maďarští zastánci liberalismu postavili tak příkře proti právům a nárokům národů ostatních, nechtějíc uznati, že plnou svobodu jednotlivců má provázeti i plná volnost celků národních. Nejvýraznější z českých literátů také politicky orientovaných, Jan Neruda, se vyzpovídal dodatečně z toho, kterak, vyveden byv zkušenostmi z mladistvé víry v upřímnost demokratismu a liberalismu sousedních národů, nalezl oporu výhradně v nadšeném nacionalismu, vystupňovaném paroxysticky v národní mesianismus. Tento obrat nebyl nikterak ojedinělý, a sotva by bylo násilné, kdybychom uváděli ve spojitost s mohutněním státoprávního citění v lidu

českém proti dříve převládajícímu federalismu česko-rakouskému postupné zvyšování zájmu historického v generaci Máje, která vstoupila do literatury s odporem k minulosti a k jejímu kultu. Také v písemnictví se obráží rozpadnutí politického národa českého, do r. 1863 jednotného, na dvě nepřátelské skupiny, konservativní Staročechy a liberální, demokratické Mladočechy; otázky, které přivodily toto rozštěpení, řeší se tématicky v literatuře, ať jest to poměr ke šlechtě a k církvi, ať spor polsko-ruský, ať stanovisko ke školství; nesmiřitelná prudkost nepřátelství mezi oběma řevnicími stranami vrhá za spoluúčasti novin své stíny do kritiky literární a divadelní. Podle politické situace se měnívá vztah k jednotlivým národům a jejich kulturám též v oblasti slovesné: důsledný zápas protihabsburský získává zároveň se smýšlením liberálním sympatie českých spisovatelů nejen pro garibaldiovské Italy, ale i pro košutovské Maďary, avšak usilování těchto o dualismus a v míře ještě větší jejich potlačování Slováků připraví o ně dosti brzy osobivý národ Petöfiho.

Není úkolem literárního dějepisu, aby sledoval protirakouský, dílem federativní, dílem státoprávní zápas českého národa s vládami vídeňskými od vydání slibného říjnového diplomu r. 1860 přes odpor proti německy centralistické ústavě únorové a přes opozici proti ústavě prosincové, vybudované na rakousko-uherském vyrovnání; aby líčil rozhorlení, naděje i zklamání českých státoprávníků občanských i šlechtických koncem let 60. a v desetiletí následujícím, než po úplném zmaru pokusů vyrovnávacích vstoupili r. 1879 jako činní politikové, ochotní pracovat ve prospěch silného Rakouska, do říšské rady; aby ukazoval, kterak souběžně s politiky českými, bráncími se násilností německým, od r. 1861 postupovali národovci slovenští, ohrožení mohutnějící mocí maďarskou, a kterak po provedení rakousko-uherského vyrovnání byli s ostatními nemaďarskými národy v Uhrách trpce zklamáni ve svých nárocích a nadějích, posléze pak zbavení svých nabytých hodnot kulturních, škol, tisku, spolků. Tím se zabývají dějiny politické. Nejhluchnější veřejná událost na půdě české, válka rakousko-pruská r. 1866, nevzbudila pro svou krátkost v literatuře vůbec ohlasu; spíše lze mluvit o dojmech, ač nikterak bezprostředních, válečného konfliktu německo-francouzského r. 1870, a to hlavně pro politicko-kulturní důsledky v myšlenkové orientaci české.

Pro vývoj literatury důležité byly poměry kulturní, ona soustavná a svépomocná výstavba národní vzdělanosti, kterou obrozený národ v rámci získaných svobod ústavních stále upev-

ňoval své bytí jako nerozbornou hradbu proti útlakům vlád vídeňských a zároveň proti vlastní malomyslnosti, jež se mohla po neúspěších politických snadno zmocňovati jeho méně statečných jednotlivců; písemnictví, stejně jako hudba a umění výtvarné, naplněné nyní vědomím národním, skládají velice podstatnou část této kultury. Tu všude byla prohlubována myšlenka národní samosprávy, které se v oboru politickém dostalo r. 1862 významné realizace zavedením autonomie obecní a okresní, rychle nato všestranně rozkvétající: národ se učil hlavně v okruhu vzdělanosti a školství sám spravovati a zdokonalovati své věci. Na předním místě tu stálo školství, vedle obecného, jež mělo ráz uvědoměle národní, také střední, které zvolna vyrůstalo z výhradní vlády kněžstva řádového, bylo zestátnováno a prospívalo hlavně v gymnasiijní výchově podle zásad novohumanistických. Pražská technika rozdělena v této době na českou a německou; na Karlovo-Ferdinandově universitě se alespoň na některých stolicích přednášelo česky.

Dvě velké instituce národní ztělesňovaly kulturní uvědomění lidu českého, spoléhajícího se na vlastní síly v opozici proti Vídni, někdy přímo nepřátelské, jindy alespoň lhostejné ke všemu českému. R. 1862 založil estetický a umělecký myslitel Miroslav Tyrš s demokratickým národovcem Jindř. Fügnerem »Sokol«, zosnovaný na harmonii cvičené zdatnosti tělesné a pružnosti duševní, svobodného občanství a branného češství, hellenské mužné krásy a přísné kázně. R. 1868 položeny základy k »Národnímu divadlu« v Praze, které mělo býti »chrámem znovuzrození« a mělo vyplniti tužby, formulované r. 1848, když předtím za obrození, hlavně zásluhou Tylovou, připadlo divadlu důležité poslání buditelské. Celý národ, poselstvo ze Slovenska nevyjímajíc, zdůrazňoval při skvělé slavnosti symbolický význam budovy, kterou mínili Čechové postavit vlastní silou bez podpory vládní. Ze spolků, které významně vyjadřovaly podobnou myšlenku kulturní soběstačnosti a samosprávy národní, vynikly tři, založené vesměs na prahu let 60.: v čele pěveckých spolků pražský »Hlahol«, konající sborovým zpěvem dílo národně a umělecky buditelské; podpurný »Svatobor«, vybudovaný pro české spisovatelstvo Frant. Palackým; »Umělecká Beseda«, sdružující se vzdělanými laiky zástupce umění slovesného, hudebního a výtvarného. Také úcta k národním buditelům, projevující se budováním jejich pomníků a odhalováním pamětních desk, vydatně přispívala k rušnému rázu obecné vzdělanosti české, která milovala hromadné manifestace, zvláště slavnosti a tábory s řečmi a se zpěvy, mnohdy v krojích a nejednou za

nevítaného četnického dozoru. Nebyli to jen občané, rozohnění politickým zájmem, kdož se podobných veřejných projevů účastnili, podněcováni nadšením denní publicistiky. Také spisovatelé a umělci se rádi mísili mezi lid, který oceňoval vděčně jejich místo v národní kultuře i v politickém ruchu buditelském; mužové jako Neruda, Hálek, Smetana, Mánes, ale i Tyrš nebo Durdík ukazují, kterak zástupci všech sborů slovesnosti a umění s ochotou nabízeli své služby veřejnému životu, jehož ráz Jan Neruda právě pro toto období charakterisoval v dojaté perspektivě vzpomínkové jako »české mládí«.

Tendenční realismus v evropském písemnictví. Uvolnění veřejného života po pádu absolutismu v Rakousku znamenalo v Čechách také rozšíření rozhledu kulturního a s ním postupně osvobozování od jednostranného vlivu německého. To se jeví v literatuře, která však na počátku tohoto období podléhá stále ještě hlavně písemnictví německému, od něhož se zvolna překlání k slovesnosti francouzské. Současně zasahá však k nám, stejně vydatně jako za obrozenské romantiky, vliv literatury ruské, a to více tvorby umělé než básnictví lidového, v předbřeznových dobách převládajícího; přes česko-polské sympatie politické se ztrácejí polští básníci s obzoru spisovatelů českých. I určuje v l. 60. a 70. trojí literatura svými podněty a vzory český vývoj slovesný: německá, francouzská a ruská, ale ježto dotud nebylo překonáno stálé kulturní opožďování české, působily na slovesné dění české spíše starší fáze oněch literatur.

Když byla v Německu v 30. a 40. l. rozložena a překonána romantika myšlenková a básnická, ovládly v literatuře směry jí protilehlé, které souvisely s levicí Hegelovou a vycházely ze zásad Mladého Německa. Filosofická víra v pokrok nepřetržitě uskutečňovaný se promítala demokratickým liberalismem, jemuž slovesně hovělo tendenční básnictví, nasycené časovou problematikou a libující si v politické a sociální kritice i invektivě; někde v něm pronikal ještě dojmový a citový impresionismus romantických kořenů, jinde se však rozhorlení, inspirované hromadnými vztahy a vzněty, vyjadřovalo slohem hlučné rétoriky a důrazného verbalismu; touha překonati domácí malost se opájela exotismem, pestrým v námětech i barvách. Heine, Lenau a Freiligrath byli typickými básníky tohoto tendenčního subjektivismu, který se ještě stále dovolával Byrona, nyní hodnoceného také ve svých vztazích politických. Protiromantický odklon od snu a fantasie ke skutečnosti, od minulosti k přítomné době, od sváteční výjimky ke všednímu dni byl východiskem

realismu, který se jevil zvláště v próse výpravné a mravoličné. Také tu prosytilo mladoněmecké období tendencí, časovou problematikou a diskusí, zastírající často děje násilně konstruované se zápletkami vyumělkovanými a s postavami vnitřně nepravdivými; věrné a spolehlivé pozorování skutečnosti, jež by si plně zasloužilo jména realismu, ustupovalo před těmito tendenčními složkami druhotnými do pozadí. Tito tendenční realisté rázu Gutzkowova, Spielhagenova neb Auerbachova, přepřlňující své románové a pohádkové skladby hlučnou problematikou, zastiňovali u čtenářstva domácího i cizího — také u nás — důsledné realistické umělce básnického ducha, jakými byli pozdě ocenění mistři výpravné prósy psychologické, Keller, Storm neb Raabe. K tomu, že se literatura vůbec, zvláště román a drama, posuzovala podle sensačnosti námětu, duchaplnosti v řešení otázek a podle pikantnosti podání spíše feuilletonistického než básnického, přispěl vydatně vpád žvilu novinářského do literatury, charakterisovaný osobnostmi Heina a Börna; mnozí kritičtí posuzovatelé shledávali v tom pronikání židovstva do novin i písemnictví.

Také francouzská tvorba slovesná prodělávala v 60. a 70. l. přerod od realismu tendenčního k realismu básnickému a od subjektivity kořenů ještě romantických k umění objektivnímu, avšak vkus a hodnocení čtenářského průměru i Evropy za Rýnem dlouho zůstávaly věrní spisovatelům obou desetiletí předchozích, kteří v básnictví zdůrazňovali tendenci, v románě napínavost látkovou, v dramate virtuositu technickou a vyjadřovali liberalismus stále mohutnějšího měšťanstva. Proto zůstali mimo Francii — také u nás — do konce let 70. skoro bez povšimnutí umělci duchové romantiky básnické Lamartine neb Vigny i průkopníci monumentálního realismu v románě jako Flaubert, kdežto literární řemeslníci E. Sue, Alex. Dumas starší, Scribe se těšili pozornosti evropské. Nad ostatní básníky byl stavěn obratný písničkář svobodomyšlného měšťáka pařížského Béranger; Hugo počal strhovati světovou pozornost lyrickou barvitostí a řečnickou výmluvností vzrušených pohledů do dějin a do exotických dálek; Heine připravil sem tam půdu pro pochopení Mussetovy ironické a tragické psychologie lásky, kdežto ani jménem nezalehli za Rýn a tím méně k nám velcí lyričtí hledatelé nových cest, Leconte de Lisle a Baudelaire, jejichž debuty byly současné se začátky Hálkovými a Nerudovými.

Z romanopisců čtena a obdivována, ale namnoze i prožívána George Sandová ve svých lyrických románech rázu vlastně romantického pro nebývalou odvahu k upřímnosti a pro bohatou

problematiku ženské duše; románová díla Hugova, líčící minulost i přítomnost, hltána jednak pro dějovou dobrodružnost, výstřednost postav a malebnost podání, jednak pro malbu světového velkoměsta se sociálním vířením. Proto se omylem vyslovovalo za hranicemi Francie jeho jméno současně se Sueovým, a pro oba tak různorodé spisovatele se svorně zapomínalo na román Balzacův, jenž přírodovědeckým realismem, konservativními sklony, nedostatkem citové účasti své »Lidské komedie« zůstal cizí pokolení vkusu značně romantického a přesvědčení zásadně liberálního.

V dramatech se považoval za skutečného mistra virtuos intrikové hry a situační komiky Scribe, vtipný odhalovatel dějinného zákulisí, vedle něho pronikali také mravoliční a mravokární občanství dramatikové jako Augier a úspěšný divadelník Sardou. Byla však hrána a napodobena ještě také romantická dramata Hugova, jimž klestil mimo Francii cestu stejně Shakespeare, jako historickému románu Hugovu připravoval půdu Walter Scott. U nás to byl zkušený a upřímný znalec dramatu i divadla Neruda, kdo měl odvahu se přiznati k chladnému poměru ke hrám romantickým, Shakespeara v to počítaje; zároveň však jako jeden z prvních vyslovil živý podiv pro Molièra, který mohl i mimo Francii býti pozhnaným učitelem povahotvorného realismu. Ale v celku byla literární Francie u nás také v dobách, kdy se Francii politické a společenské dostávalo ohnivě lásky, známa jencm povrchně, jak poznáváme zvláště z cestopisných feuilletonů Nerudových.

Zcela nově na románový realismus naučili pohlížeti západní Evropu realisté ruští; zájem o ně u nás zahajuje Havlíček v l. 40. propagandou Gogola, překládaného již dříve Zapem. Do konce let 70. měli sice již oba velmistři realistického a psychologického a mravoličného románu na Rusi, Tolstoj a Dostojevskij, vydána svá vrcholná díla, ale ta doposud nepronikla za hranice carské říše a přes horlivé slavjanofilství národa Kollárova zůstávala i v Čechách zcela neznáma; s realistickou poesií Někrasovovou a s Gogolovou fantastikou všedního života pronikali hlavně jen Turgeněv a Gončarov svými staršími díly, onen zvláště »Lovcovými zápisky«, tento »Oblomovem«. Nejprve upoutala pronikavá pravdivost lidových typů v teplém přírodním prostředí, již zvláště Hálek nezůstal nedotčen; pak přitahoval eticky posvěcený zájem o společenské otázky, řešené nejen v diskusích, ale v celých osudech; konečně živá účast se všemi projevy trpícího, poníženého, bloudícího lidství budila sympatii zároveň se skladnými postavami ženskými. Vše to bylo umělecky

i lidsky čistší než tendenční realismus mladoněmeckých polo-žurnalistů, českému srdci pak bližší než chladná objektivita francouzská a byly-li společenské poměry vyšších, urozených stavů, líčených v ruských románech, vzdáleny od zkušeností českých spisovatelů, vábil naopak venkov statkářský a nevolnický, v leccěms podobný pokročilejšímu životu domácímu. Avšak hodina pro plné pochopení a plodné přijetí tohoto nového realismu v Čechách ještě neudeřila, ač Hálek ve »Slovanských besedách« vykonal čestnou práci propagační, neznaje sám rusky, ale opíraje se o zasvěcené pomocníky, zvl. Em. Vávru; také z ruského realistického dramatu, až na Gogolova »Revisora«, nic tehdy nezavadilo úspěšněji o česká jeviště. Vkus posud tkvěl příliš v zásadách romantismu, byť ústy zavrhaného, který miloval patetické výjevy, divadelní postoje, smělé zápletky, nevšední osudy, zajímavé hrdiny a pikantní řeč — čeští romanopisci z období »Máje« jsou pravými protinožci realistického románu ruského, ať slují Světlá nebo Pflieger, ale i Hálek a Šmilovský měli daleko k psychologickému a výpravnému umění Turgeněvovu neb Gončarovovu.

Známosti jiných literatur zůstávaly v Čechách skromné a více méně nahodilé. Kdežto drama Shakespearovo i nadále bylo nejenom vzorem, ale i rozhodujícím činitelem slohovým pro všechny, kdožkoliv se pokoušeli o tragedii vyššího stupně, kdežto v poesii stále doznávaly ohlasy epiky a poloepiky Byronovy, zůstávalo ostatní anglické umění slovesné u nás málo známo. Velká románová prósa anglická nepřispěla ani vlivem Dickensovým ani působením G. Eliotové k vytvoření realistického umění našeho; zajímavým zjevem bylo vřelé přivítání Sládkova překladu Bret Hartových »Kalifornských povídek« Janem Nerudou, nejen proto, že se tím k nám dostal první prosaik americký, ale také, že se jeho názorná a vtipná drobnokresba cítila jako zjev příbuzný českému realistickému genu. Silný ohlas maďarského lyrika slovanské krve Alex. Petöfiho, jenž stavěn v blízkost Bérangerovi, měl spíše kořeny tendenčně politické než básnické a umělecké; také jiní básníci a spisovatelé občanské svobody a společenské reformy uvádění k nám v tomto období zpolitictění a zesociálnění krásného písemnictví.

Povaha generace Májové. Ještě před vyhlášením patentu říjnového r. 1860, vracejícího národům rakouským ústavnost a svobodu občanskou, se ujalo vedení v českém písemnictví mladé pokolení, narozené počátkem let 30; jeho nástup se chystal již ve Fričově almanachu »Lada Nióla« r. 1854 a stal se obecně patrným v ročence »Máji«, vydávané od r. 1858. Po

tomto sborníku symbolického jména máchovského byla zvána generace, která po dvacet let stála v popředí české literatury; když v »Lumíru«, založeném r. 1872 Nerudou nabyla převahy mládež jiných snah a cílů, postupující v harmonii vedle svých předchůdců, a když r. 1874 náhle odchází mladistvý ještě Hálek, bylo zřejmo, že »Májovci« překročili zenit a že vedení odevzdávají družině nové.

Mladé pokolení »Májovců«, vedené Nerudou a Hálkem a shromažďující se brzy také v nových politických orgánech konstitučních, splynulo s příslušníky radikální strany r. 1848, kteří se vraceli, odpykavše své tresty, do veřejného života a s nimi obnovovalo národně liberální i demokratický odkaz potlačené revoluce politické. R. 1863 se odtrhlo toto mladé pokolení od starších a konservativnějších stoupců národního liberalismu a seskupilo se v demokratické straně mladočeské, s jejímiž začátky osudy »Májovců« těsně souvisí. Ideově se novotáři lišili od generací předbřeznových řadou rysů, které různě bývaly vystihovány. Zdálo-li se za prvních nejprudších bojů, že šlo o školu národní na jedné, kosmopolitickou pak na druhé straně, jeví se dnes tento spor spíše konfliktem epigonů romantiky se zástupci tendenčně zbarveného realismu. Tito vycházeli větším dílem ze školy »Mladého Německa« a s ním sdružených politických básníků; navazovali v lecčems na veřejné i básnické snahy literární Francie z r. 1830; žili ještě z některých podnětů poesie Byronovy; přichylovali se ve filosofickém názoru ke kritickému radikalismu levice Hegelovy a přejímali i zásady revolucionářů z r. 1848. I žádali po básníkovi jednak vášnivý vztah k současnému životu, jednak mocné prožití veškeré poesie. Vztah k současnému životu měl přinášeti zájem o dobové ideje a časové problémy v literatuře, sociální pojetí skutečnosti, hledisko pokrokové, zároveň nezahalenou tendenčnost, přímé zasahování literatury do veřejnosti, čínorodé působení na svědomí obecnosti. Jako škola mladoněmecká, byla i generace Hálkova a Nerudova vyznavačkou společenské rovnosti, osvobození a povznesení pracovních tříd, ženské emancipace, náboženské svobody a proticírkevního liberalismu. Tyto všesvětové ideály byly v rozporu s dotavadním národnostním programem českého písemnictví, a vskutku se zastánci tohoto směru svedli mladí spisovatelé nejednu hlučnou půtku za světoobčanství, mezinárodnost, ba nenárodnost básnictví; později však právě nejvýznamnější z nich dospěli v otázkách národních hledisk zcela jiných. Požadovali-li od básníka mocné prožití veškeré poesie, vyjadřovali tím svůj důrazný individualismus; básník

bez ohledu na daná pravidla, dané tradice, dané útvary měl vysloviti celou svéráznost svého vnitřního života, neohlížeje se napravo ani nalevo; zejména ho neměly odstrašovati předsudky náboženské a mravní; byl-li plnou individualitou, jistě zaznívala v jeho poesii také jeho doba, také jeho národnost. Ježto pak celé toto pokolení raněno bylo za svého jinošství zlou chimérou citové rozháranosti, světobolného zármutku, zoufalé rozervanosti, hlásí se tyto tóny opětovně v lyrice doby, vedle nich však i drsná skepse, břitká ironie, kritická blaseovanost, sarkastické překonávání vlastního citu, boj chladného rozumu s prudkou vášnivostí; protiklad tento nejlépe představuje dvojice Pflieger a Neruda.

Zájem o slohově uměleckou stránku literatury stál v tomto období na místě druhém. Požadavek krajního individualismu, neváznost k estetickým pravidlům, tendenční názor o sociální účelnosti umění, konečně i sklon předních zástupců doby k žurnalismu způsobily značné zanedbávání formy a uvedly do literatury namnoze improvisaci; ani Hálek ani Neruda nebyli mistry bezvadného verše, ryziho rýmu, slovní hudby, ale za to vynikali konkrétně účinnou výrazností slova a tvořivou odvahou smělé metafory a přiléhavého epiteta. Snaha po pravdivosti dováděla druhdy v poesii k drsné prosaičnosti výrazu, jenž nešťít se ani trivialismů ani suchopárnosti; byla to však zdravá reakce jak proti prázdné uhlazenosti lyriky vlastenecké, tak proti povšechné matnosti básnictví doby přechodní. Z domácích básníků byl sice Mácha nadšeně vzýván jako symbolický ochránce literární revoluce, ale jak pro svůj romantický základ, tak pro svůj metafysický vzlet zůstával realistickým pozitivistům osobností vlastně cizí. Zato působil Erben úsečnou stručností svých balad, a někteří z mladých básníků se dali ovládati poesii prostonárodní. Z cizích umělců byli Heine a Lenau, Béranger a Petöfi vzory pro lyriku, Byron, Puškin, Lermontov pro epiku. V novelistice se zřetelně ukazovalo vnikání žurnalismu: drobná črta, obrázek z cest, genrové zachycení figury neb výjevu z ulice, causerie v povídkovém rouše byly zvláště oblíbenými drobnými formami novelistickými. Ve větších skladbách románových převládaly tendence a řešení společenských problémů nad kresbou charakterů a stavbou dějovou; volná technika mladoněmeckého románu i lyrická tendenčnost děl George Sandové působily rozhodně. Největší prosaikové této doby, Hálek, Světlá a Šmilovský, nezůstávali sice nezasaženi zásadami i praxí zahraničního realismu výpravného, ale přitom pokračovali v tradicích B. Němcové a Fr. Pravdy;

i podařilo se jim vytvořiti díla kmenově svérázná a básnický i psychologicky vynikající. Drama se dalo ještě více ovládati cizími vzory a zcela opustilo zdravý směr Tylův; kde nechodilo otrocky ve stopách Shakespearových, podřizovalo se dobovým tendencím a vůbec přechodní módě německé a francouzské, ztěžka se vyzouvajíc z tohoto područí.

2. Literární a politické orgány let 60. a 70.

První pokus v době dusné tišiny reakční zorganizovati ruch slovesný a zjednati vedle známých spisovatelů místo také literárním začátečníkům, kteří se krčili v Mikovcově »Lumíru«, učinil r. 1854 J. V. Frič almanachem na r. 1855 se symbolickým jménem litevské bohyně »L a d a N i ó l a«; redaktorova povídka »Život sváteční« podávala literárně a společensky reformní program; nadšené zmínky o Heinovi a Puškinovi, střídající se s oslavou lidové písně, ukazovaly k básnickým vzorům iniciátorů, ale vedle uznaných literátů, V. Č. Bendla, J. J. Kolara, B. Němcové, účast mládeže byla celkem skrovná. Dědictví »Lady Nióly« převzal a v promyšlený program rozšířil, moha se opírat i o spolupracovníctví čelných zástupců mladé generace, almanach »M á j«, který vyšel za formální redakce Barákovy a za přispění Fričova, Hálkova, Heydukova, Jandova, Mayerova, Nerudova, Sabinova, Podlipské a Světlé; přinášel podobiznu Máchovu a byl připsán »nesmrtelné památce pěvce Máje«. Další ročníky (1859, 1860 a 1862) redigoval Hálek.

Řadu časopisů mladé generace zahájil Neruda »O b r a z y ž i v o t a« (1859—1860), kde probíjován hlavní boj s odpůrcem mládeže, Jak. Malým; následovala »R o d i n n á k r o n i k a« (1863). Hálek počal svou redaktorskou činnost v »Lumíru« po Mikovcovi; proměnil pak »Lumír« ve »Zlatou Prahu« (1864—1865) a s Nerudou založil týdeník »K v ě t y« (1866—1872; od r. 1867 se Neruda již redakce neúčastnil). Po zániku »Květů« podporoval Hálek Nerudu r. 1872 při vydávání nového časopisu, jemuž dáno opět jméno »L u m í r«, ten se však záhy stal střediskem mladší skupiny básnické. Vedle těchto listů rázu programního sloužilo několik více nestranných a bezbarvých časopisů zábavě a vzdělání čtenářstva, tak beletristický týdeník s obrazy a časovou látkou, »S v ě t o z o r« (od 1867 potrval do r. 1899, redaktory byli postupně E. Tonner, J. J. Kořán, Sv. Čech, J. Jireček, Pr. Sobotka a M. A. Šimáček) i populární revue »O s v ě t a« (1862—1863, redaktor Ferd. Schulz).

Mezi orgány slovesného rozvoje uvéstí jest i n a k l a d a t e l-

ství. S tradicemi nakladatelských a knihkupeckých závodů vlastenecké romantiky souvisí ještě nakladatelství Ignáce Leopolda Kobra (1825—1866), jež, přešedši r. 1853 z Tábora do Prahy, soustředilo kolem sebe veškeru starší generaci 60. let a representačně vystoupilo jednak »Spisy výtečných básníků českých novověkých« a »Národní bibliotékou«, jednak Riegrovým »Slovníkem naučným«, Zapovou »Kronikou českomoravskou« a Jahnovou »Kronikou práce«. Mladší pokolení za vůdcovství Nerudova našlo na samém prahu své činnosti ochotného nakladatele v majetníku starobylé tiskárny litomyšlské, Antonínu Augustovi, ale po jeho nezdaru se kupilo od r. 1869 kolem nakladatelství Ed. Grégra a Dattla; to přešlo r. 1882 do rukou Edvarda Valečky (1841—1905), jenž se pokusil také jako šířitel ruskočeské vzájemnosti.

Rozvoj českého novinářství v letech 60. a 70. K časopisům beletristickým a popularizačním se druží za konstituce od r. 1860 hojně podniky žurnalistické, jejichž styk s literaturou, divadlem a kritikou v této době jest velice těsný. R. 1860 založen dvojí politický deník programu liberálně demokratického: »Čas« (1860—1863; od r. 1862 změnou politického smýšlení redaktorova změněn i směr listu) politikem a advokátem drem Aloisem Krásou (1828—1900) a »Národní listy« (od 1861 doposud) Juliem Grégrem; Neruda s jinými mladšími svobodomyšlnými literáty pracoval v Krásově »Času«. Po změně v řízení »Času« přešli do nového krajně demokratického »Hlasu« (1862—1865); když se tento deník sloučil s »Národními listy«, odešla tam většina mladých spisovatelů a radikálních politiků. Sloučení toto souviselo s politickou rozlukou v dotud jednotném táboře českém, uspíšila neshoda v otázce rusko-polské a v poměru k šlechtě a kněžstvu. Politická skupina kolem »Národních listů« nazvána byla r. 1863 Mladouchy a vytvořila samostatný typ českého liberálního demokrata, jak si je představovala léta 60. a 70. Tento typ uvědomělou lidovostí, mužným odporem k výsadním stavům, důraznou svobodomyšlností, snahami protiklerikálními a proticírkevními, sklonem k liberálnímu individualismu v politice i v hospodářství, důslednou opozicí proti vládě, neoblomným úsilím protigermanizačním byl mladé škole literární blízký, i přijali jej mladí literáti za svůj a prohloubili myšlenkově i umělecky; vedle politiků stojí v první řadě nového tábora i Neruda, Hálek, B. Smetana. (R. 1886 a 1931 vydána jubilejní čísla s historickou retrospektivou, r. 1911

na paměť padesátiletí »Národních listů« obsáhlý »Almanach Národních listů«, obsahující hojnou vzpomínkovou látku k dějinám české žurnalistiky.) Vůdčími politiky a žurnalisty mla- dočeského tábora byli kromě Sabiny zvláště:

K a r e l S l a d k o v s k ý (1823—1880), advokát a poslanec, jenž již r. 1848 stál mezi vůdci pražské revoluce, začež potrestán 8letým vězením, prodělal přechod z »Času« do »Hlasu« a odtud do »Národních listů«, proslul jako publicista i řečník, citově uchvacující mohutností obrazového výrazu i nadšeným patosem. Hlavní jeho právně vědecká práce, prozrazující vlivy předních myslitelů politického liberalismu, hl. J. St. Milla, »V ý k l a d voleb zástupců dle práva a spravedlnosti« (1875), zůstala torsem; »S l a v n o s t n í ř e č i« vyšly ve výboru 1878, »V ý b o r z p o l i t i c k ý c h ř e č í a ú v a h« jeho vydán S. Hellerem 1899. (Skvěle charakterisující nekrolog napsal svému důvěrnému příteli J. Neruda, otišť. v XXXI. sv. sebr. sp. vyd. Topičova.)

J u l i u s G r é g r (1831—1896), doktor práv a poslanec, byl zakladatelem a vůdčí duší »Národních listů«, pro něž opětovně byl pronásledován a trestán; programní jeho články i politické stati čekají posud souboru: jsou směsí demokratického libera- lismu a vlasteneckého historismu. (Viz zvl. Karel Tůma, »Život Jul. Grégra« 1897 a Josef Holeček, »Tragedie Jul. Grégra« 1914.)

E d u a r d G r é g r (1827—1907), bratr předešlého, doktor lékařství a poslanec, se snažil v 60. a 70. l. dáti své skupině politické také základ vědecký, buduje jednak své svobodomy- slnictví na moderních názorech přírodovědeckých, jednak popu- larisuje poznatky naukové mezi lidem. Kromě soustavných před- nášek, které měly ráz pozdějších universitních extensí, se za- sazoval o podniky literární, r. 1867 založil lidovou lacinou knihovnu »M a t i c e l i d u« (vycházela do r. 1912 a obnovena v nakl. Šolcově a Šimáčkově po válce) s programem svobodo- myslně propagačním, r. 1876—1883 sbírku agitačních brožur protiklerikálních a informačních, »E p i š t o l y s v o b o d y«. Jeho charakteristický »D e n í k«, význačný pro historii a my- šlenkovou náladu doby, vydal Zd. Tobolka r. 1908 a 1914. (Viz K. Adámek, »Památce Ed. Grégra« 1907.)

Darwinismus a positivismus, který Ed. Grégr hlásal, se pro- měnil v materialistickou přírodní filosofii büchnerovského rázu ve švihně a bystře psaných proticírkevních a protináboženských brožurkách agrárního politika a selského myslitele **A l f o n s e**

Š t a s t n ě h o z P a d a ř o v a n a T á b o r s k u (1831—1913), jež svou dobou měly značný vliv na myšlení českého lidu.

J o s e f B a r á k (1833—1883), žurnalista a buditel dělnictva, kromě činnosti v denících mladočeských založil r. 1867 a do r. 1873 vedl list »S v o b o d u«, zastávající krajně protináboženské stanovisko. Byl znám jako populární řečník, jeho nadšené, ale frázovitě »P ř e d n á š k y« rázu hlavně příležitostného vydali J. Podlipný a V. Řezníček (1884). V 50. a 60. l. psal do almanachů a časopisů mladé generace milostnou a vlasteneckou lyriku, která shrnuta až r. 1905 v knize »V z p o m í n k y J o s e f a B a r á k a« nákladem »Máje«.

Z mladších novinářů mladočeského směru vynikli zvláště:

F r a n t i š e k S c h w a r z (1840—1906), zakladatel »P l z e ň s k ý c h n o v i n« (1864, později přezvaných »Plzeňskými listy«), jenž obrátil hlavní zřetel k samosprávě, hlavně na českém západě. Nejen založený jím (1879) »S a m o s p r á v n ý o b z o r«, nejen s jasnou přesvědčivostí psané »L i s t y o z ř í z e n í o b e c n í m« (1869), ale i dva populárně názorné spisy v rámci polobeletristického, »S t a r o s t a V á c l a v D o b r o v s k ý, r e f o r m á t o r o b c e N e z d a r o v s k é« (1877) a »P ů s o b e n í V á c l a v a D o b r o v s k é h o, o k r e s n í h o s t a r o s t y« (1890), slouží příkladně výchově našich venkovských obcí pro rozumnou a uvědomělou samosprávu.

K a r e l A d á m e k (1840—1918), rodák a dlouholetý okresní starosta hlinecký, vyšel z důkladného a důvěrného poznání minulosti, hospodářského stavu i životních potřeb východočeského pohorského svého kraje; rozšířil svůj obzor studiem dějepisným a sociálním, jakož i obsáhlými cestami, na nichž si zvláště bedlivě všímal života národohospodářského a vyrostl posléze v znamenitého znalce autonomie i politického obhájce kulturních potřeb, zvláště školství. Jeho spisy, z nichž některé se zabývají v Čechách poprvé veřejně společenskými otázkami, na př. alkoholismem, obmezením denní doby pracovní, pojišťováním dělnictva, jiné pak zasahují živě do aktuálních bojů zvl. do zápasu protipunktačního, psány jsou s přesvědčivou živostí, lidově, názorně a upoutají zejména zvláštním spojením evropského rozhledu a východočeského svérázu; množství osobních vzpomínek a vztahů naplňuje je působivou bezprostředností. Z rozsáhlé řady jejich uvádíme několik význačnějších. Populární vypravěč historický promlouvá v knihách: »P a m á t k y č e s k ý c h r e f o r m á t o r ů« (1873), »Č e c h y a I t a l i e v s t o l. X I V.« (1875), »Č t r n á c t ý v ě k« (1878), »D o b a p o r o b y a v z k ř í š e n í« (1878), »Z v ě k u r o b o t y« (1888), »Z d ě j i n

osvobození rolnictva« (1899) a »Z dějin okresu hlineckého« (1909); žatvou Adámkových cest jsou knihy: »Paříž« (1872), »Různé listy z cest Německem a Francií« (1874), »Z Uher« (1894), »Z Německa« (1903), »Národohospodářské rozhledy z Rusi« (1904) atd.; veřejnému a hospodářskému životu věnovány zvláště sborníky »Naše rolnictví« (1884), »Z naší doby« (1886—1890 ve IV sv.). Z řečí Adámkových vydány zejména jeho promluvy parlamentní (1880) a řeči školské (1883, 1890). V posledních letech napsal Adámek své živé paměti politické, kde pevnou rukou nakreslena nejedna rázovitá podobizna; cenný a charakteristický rozbor těchto vzpomínek, z nichž publikovány byly zvl. »Mé paměti z doby Taaffovy« (1910) a »Paměti z doby Badeniovy« (1910), podal v »Přehledu« (1911) R. Urbánek.

Gustav Eim (1849—1897), do r. 1874 přední spolupracovník Šimáčkův, pak vůdčí novinář v »Národních listech« a od r. 1891 význačný mladočeský poslanec oportunního směru v říšské radě, na tribuně řečnické, v kuloárech parlamentu i v novinách zastánce pozitivní politiky, vynikl při vrátké povaze, nakloněné ke kompromisům všeho druhu, slovesnou virtuositou nade všecky publicisty soudobé. Překotný temperament až umělecky vznětlivý, pronikavá znalost lidí, národů, poměrů, dějin, smělý a výbojný rozhled evropský byly duševní podmínky oslňujícího spisovatele, jenž psal jazykem řečnický útočným, sršícím vtípem, žertem, slovní hříčkou, ale i sarkasmem a satirickou vervou namnoze za vlivu novinářství vídeňského. Jeho zprávy o parlamentě, kam vkládal břitké charakteristiky politiků, i jeho studie situační postihovaly trest politikých dějů; skvělé byly též jeho řeči v poslanecké sněmovně a před voliči od r. 1891. »Politické úvahy G. Eima«, vydané (1899) J. Penížkem, obsahují kromě toho také cenné studie historickopolitické, mezi nimiž zvláště cyklickou úvahu o veřejném životě v l. 1848—1879 »O nás pro nás«, pak řadu historických podobizen a monografií, kde Eim zpodobil utkvívajícími rysy Bismarka, Carlosa Auersperga, Taaffeho, Tiszu, Andrassyho a j. (Viz J. S. Machar v »Knihách feuilletonů« II. a Arne Novák, »G. Eim, spisovatel a charakter« v »České revui« 1912.)

Proti těmto mladočeským publicistům, zakotveným pevně v přítomnosti a proniknutým věcným i odborným studiem hospodářských i společenských věd, značí spoluredaktor »Národních listů« Karel Tůma (1843—1917), starší typ vlasteneckého liberála z rodu Fričova a Barákova. Překladatel svo-

bodomyslných písní Petöfiho, skladatel hlučných chanson politicky sentimentálních (na př. velmi populární písně husovské »Hranice vzplála na břehu Rýna«), miluje prudký rozmach demagogické fráze, která burcuje, rozněcuje, přehlušuje. Hledaje velké, zjednodušené typy liberální a národní rozhodnosti, obrací se k minulosti, kterou si sentimentalizuje, a tu nachází v zápase Irů za národní bytí, Američanů za ústavu, Italů za sjednocení vlasti příklady pro svůj národ. Jeho lomoživé úvodníky dávaly »Národním listům« po čtvrtstoletí ráz; žurnalistickým způsobem jsou psány lidově výchovné obrazy životopisné a historické: »O Jiřím Washingtonu« (1872), »A poštoľ svobody« (G. Mazzini, 1873), »Dějinné karaktery« (1881), »Potlačený národ« (irský, 1882), »Karel Havlíček Borovský« (1883), »Leon Gambetta« (1883), »Život Jul. Grégra« (1897) a »Garibaldi, bohatýr svobody« (1908); nejdůležitější jest životopis Havlíčkův, pojatý v duchu mladočeském; o Havlíčka se zasloužil Tůma též jako vydavatel jeho spisů. Rozmarně se odrážejí od Tůmovy patetické činnosti publicistické jeho bodré, pošetilé a směšné humoresky, »Z českých mlýnů« (1885 a častěji), dosáhnoucí velké popularity.

V počátcích, kdy Hálek a Neruda psali do »Národních listů« feuilletony, posudky literární, divadelní i výtvarné, měly »Národní listy« značnou váhu kritickou; r. 1863 redigoval při nich Ed. Grégr »Kritickou přílohu k »Národním listům«, jež pod změněnými názvy, »Literární příloha k »Národním listům« a »Literární listy«, vycházela do r. 1865 a pak (1867—1868) byla nahrazena »Českým obzorem literárním« za redakce Ferd. Schulze. Velmi působivou zbraní obrannou a pomůckou politického probuzení byly od r. 1858 »Humoristické listy«, založené švižným publicistou J. R. Vilímkem (1835—1911), jež v duchu svobodomyšlném pěstovaly dravou politickou satiru; vycházejí doposud, ale politice se vyhýbají.

Strana konservativní neměla tak čilého života novinářského jako její mladočeští odpůrci. Vůdcové její vynikli spíše jako činní politikové a státovědci než jako žurnalisté; především agitace mezi lidem byla straně staročeské celkem cizí. Listem jejím v této době byla německá »Politik«, založená 1862 (1907—1919 se změněným jménem »Union«) Janem Stanislavem Skrejšovským (1831—1883), obratným a jiskrným novinářem, jenž straně vytvořil i český orgán »Národní pokrok« (1867—1886, pak změněn v »Hlas náro-

da«). Populárnějším směrem se nesl »N á r o d« (1863—1866), redaktorem jeho byl výtečný hospodářský organisátor a buditel hmotného i spolkového uvědomění v lidu českém

František Šimáček (1834—1885) píšící se i jménem Vojtěch Bělák; jeho dovedně redigovaný hospodářský list »P o s e l z P r a h y« (1857—1883), jenž se z měsíčníku stal posléze deníkem, náležel k nejzajímavějším zjevům českého novinářství.*)

Politicky nejvýše stáli ze staročeských publicistů mužové, jejichž vlastním polem nebylo novinářství: historik Fr. Palacký (v. v.), státník a řečník Fr. L. Rieger a státovědec a právník Fr. A. Brauner.

František Ladislav Rieger (1818—1903) po předešle r. 1848 od počátku ústavnosti do r. 1891 politický vůdce národa, uznaný ve Vídni i za hranicemi, zasáhl do všeho kulturního života jako organisátor. Původní cíle jeho byly právně vědecké; jeho odmítnutá habilitační rozprava, »O s t a t c í c h a p r a c í c h n e h m o t n ý c h« (1850), náleží k nejcenějším českým starším studiím právním, jako již jeho promoční tése o svobodě tisku, namířená proti censuře, ukázala nové proudy v české mladé generaci právníké. Oddav se politice hned od počátku obnoveného života konstitučního — již r. 1848 byl mezi nejhorlivějšími účastníky revoluce — vynikl jako parlamentní i lidový řečník, výborný debatér, pronikavý státník, obratný diplomat a všestranně informovaný zákonodárce. Literárním ovocem jeho parlamentní a sněmovní činnosti jsou »Ř e č i d r a F. L. R i e g r a a j e h o j e d n á n í v z á k o n o d á r n ý c h s b o r e c h« (sahají do r. 1867, vydány 1883—1888 podle stenogramů a náčrtů J. Kalouskem; pokračování z l. 1868—1878 vydal H. Traub 1923). Přehledný obraz politické činnosti jeho podává Langnerův výběr, »Politické výroky a zásady dra F. L. Riegra« ve »Svět. knih.« 1898. Spisek »R a k o u š t í S l o v a n é a M a ě a ř i« (1861, překlad z francouzštiny v »Svět. knih.« vydal Zd. Tobolka) jest vzorem jadrné informace ciziny o rakouských poměrech. (Hlavní pomůckou k poznání života Riegrova jsou jeho listy; Heidlerem připravené »Příspěvky k listáři F. L. Riegra« vydal r. 1924 a 1926 Jos. Šusta; z paměti publikovány: »Vzpomínky z mladých let« [1818—1848] vydané M. Červinkovou-Riegrovou v »Osvětě« 1903 a »Vlastní paměti« [1849—

---

*) Choť jeho L u d m i l a Š i m á č k o v á, roz. K ř í ž k o v á (1844—1879), zakladatelka knihovny pro ženy »L i b u š e« (1872—1925), proslula jako buditelka žen k podnikavosti a nezávislosti, jak svědčí i její spis »V y n í k a j í c í ž e n y m i m o k r u h r o d i n n ý« (1872).

1850 a 1865—1867] uveřejněné Boh. Riegreem tamže 1906; životopisný obraz Riegrův nakreslili J. V. Jahn 1861 a 1889, H. Traub v »Zlatorohu« 1922; výraznou charakteristiku podali v přednáškách »Národohospod. ústavu Čes. akademie« 1919 Fr. Fiedler a Jan Heidler, jež v Č. M. M. ukázkou z chystané, ale nedokončené rozsáhlé monografie o Riegrovi otiskl rozbor jeho činnosti na říšské radě v l. 1879—1885.)

S literaturou, do níž vstoupil v družině Tylových »Květů« a jako ctitel Máchův, kromě některých překladů také již z V. Huga a několika jadrných balad a písní — z nich »Kovářská« znárodněla — se stýká ještě Riegrova účast při zbudování Národního divadla (v. níže) a jeho redakční působení při vydání »Slovníka naučného«.

Snahy o vydání české encyklopedie sahají do samých počátků našeho probuzení; pomýšleli na ni Jungmann s Preslem a s Purkyní; v l. 1829—1831 nabývala myšlenka za vedení Palackého pevnější podoby a z příprav k ní vzešla »Matice česká«. V 40. l. se s novým zápallem vrátili k myšlence Amerling s Čejkou, v 50. obnovil ji Palacký. Tehdy se konaly v »Matici české« nové soustavné přípravy. Havlíčkův přítel, historik Vilém Gabler, sestavil seznam hesel celého slovníka; ale pak »Matice česká« z důvodů hmotných i z nedostatku přispěvatelů plánu nechal. Teprve r. 1857 se ujal podniků jako nakladatel I. L. Kober, jako redaktor F. L. Rieger, jež si za reakce nahrazoval kulturní organisací znemožněnou činnost politickou, a v přípravách na základě Maticím pokračováno. R. 1860 s heslem »V práci a věděni jest naše spasení« vyšel I. díl »Slovníka naučného«, záhy do redakce vstoupil k Riegrovi Jakub Malý, a sbor redakční se rozmnožil o V. Šafaříka, J. Gebauera, J. V. Jahna, J. Perwolfa, J. Emlera a M. Koláře; jejich zásluhou stati historické, filologické a slavistické dodaly dílu vzácné ceny. Brzy po r. 1860 se vzdal Rieger redakčních prací, vyhradiv si vrchní dozor; poslední veliký jeho příspěvek do Slovníka vyšel jako samostatná kniha »Čechy, země i národ« (1870). R. 1874 byl »Slovník naučný« XI. dílem ukončen; pak následovaly ještě 3 svazky doplňků. Stručnější výtah z této encyklopedie pořídil její spoluredaktor Jakub Malý »Stručným všeobecným slovníkem věcným« (1874—1885) v VIII svazcích.

František August Brauner (1810—1880), pražský advokát a vůdce staročeské strany, vynikl v politice hlavně jako průkopník myšlenky státoprávní a ochránce práv lidu selského. Také literárně propagoval již před r. 1848 osvobození selského stavu cennými spisy právníckými, »Böhmisches Bauer n u-

stānde« (1847) a »O vykoupení se z roboty« (1848), kde syn východočeského rodu selského podává též pro literaturu zajímavý obraz hmotného bytí našeho lidu před r. 1848. (Viz o něm články L. Machače v »Pokrok. revui« 1920.)

Nejplodnějším novinářem staročeské strany, jejím popularisátorem a obratným nástrojem byl J a k u b M a l ý (1811—1885). Rodák pražský se již za gymnasijských i právnických studií seznámil důvěrně s vůdci českého národního i literárního obrození. Stav se žurnalistou, záhy pracoval v nejrůznějších časopisech a denících směru vlastenecko konservativního, r. 1848 psal proti revolučnímu křídlu českému, v době reakce redigoval »Pražský prostonárodní list« směru konservativního, a obracel se proti Havlíčkovi; r. 1859 svedl jako zastánce vlasteneckého idealistického směru ostrou polemiku s předbojníky nové školy, Hálkem a Nerudou, a stal se takměř typem literárního zpátečníka. Jeho nescísná díla jsou různého druhu, ve všech uloženo mnoho literární píce, evropského rozhledu, ale málo původnosti, málo vyššího názoru; horlivě psával v l. 30. až 50. posudky nových knih i úvahy esteticko-literární do různých časopisů, zvl. do ČČM.; projevuje se tu opožděným jungmannovcem. Z politických jeho děl obrážejí »P o l i t i c k é z l o m k y« (1862) jeho názory z r. 1848. »Ú v a h y Č e c h a o n o v é m z ř í z e n í R a k o u s k a« (1861) jeho stanovisko k centralismu a autonomii; velké dílo »N a š e z n o v u z r o z e n í« (1880—1884 v VI sv.), podává obšírný, ač povrchní obraz obrodného procesu politického a kulturního, jež zrcadlí i jeho »Z p o m í n k y a ú v a h y s t a r é h o v l a s t e n c e« (1872). Z četných jeho historických kompilací došly zvláštního rozšíření: »D ě j e p i s n á r o d a č e s k é h o p r o č t e n á ř e k a ž d é h o s t a v u« (1864 ve II d.), »V y m o ž e n í R u d o l f o v a m a j e s t á t u« (1850, 1862 a 1872) a »M e z i v z k ř í š e n í m 1848—1860« (1863); z jeho statisticko národopisných snůšek: »A m e r i k a o d č a s u s v é h o o d k r y t í« (1853—1857 v VI sv.), »S o u s t á t í s e v e r o a m e r i c k é a j e h o s o u s t a v a« (1872); k literatuře a estetice se vztahují kromě pohádek (v. výše) »S o u s t a v n í n á s t i n s l o v e s n o s t i« (1848), »Ú v o d k e s t e t i c e« (1853), »S h a k e s p e a r e a j e h o d í l a« (1873). O slovníkářské činnosti J. Malého v. výše; r. 1876 vydal kromě toho »V l a s t e n e c k ý s l o v n í k h i s t o r i c k ý«. Velmi horlivě J. Malý, jenž r. 1854 teoreticky promluvil o významu překladatelství, překládal z němčiny, francouzštiny a angličtiny; nejceněnější jsou jeho překlady mnohých děl Shakespearových (v. n.), pak populární převody historických a národopisných spisů Mig-

netových, Hellwaldových, Hübnerových a Stanleyových. («Výbor drobných spisů» J. Malého vyšel v »Nár. bibliot.« 1872—1876, charakteristika od Jar. Vlčka v »Nových kapitolách« 1912 str. 121—128, od M. Hýska v »Jungmannově škole kritické« v L. filol. 1919, str. 212—218.)

Morava neměla v 50. l. politického časopisu nezávislého na vládě; teprve »Moravan« (1863) učinil pokus toho druhu, ale nevytrval a vystřídán byl dvěma konservativními listy, brněnským deníkem »Moravskou orlicí« (od r. 1863 s přestávkami podnes) a »Olomouckými novinami« (od r. 1865), které nahradil záhy »Našinec« (od r. 1869 doposud). Zábavným časopisem malé hodnoty slovesné a rázu prostonárodního byla »Hvězda« (1859—1863), jejíž zakladatel, profesor Václav Žirovnický (1818—1880), shromažďoval také v několika almanaších literární mládež moravskou, probíjející se ze sušilovského cyrilometodějství k názorům nábožensky i politicky svobodomyslnějším. Kromě bystrého satirika veršem i prósou, lipenského advokáta Františka Brzoboha tého (1838—1914) vynikl z moravských novinářů této doby František Jaroslav Kubíček (1838—1865). Plicní neduh přinutil hanáckého studenta z víd. školy slavistické, aby zaměnil profesuru za olomoucké a brněnské novinářství, v němž se řídil příkladem Havlíčkovým a neušel ani persekuci; nemoc sklála jej do předčasného hrobu. Kromě úvodníků psal i vtipné besídky pod čarou a stal se zakladatelem místního feuilletonu brněnského. Z jeho veršování vyniká jen politicko-satirický fragment »Rozesmálíáda« (1864 — 1865); zlomky zůstaly i jeho oba romány ze soudobé městské skutečnosti moravské, »Přímé povahy« (1864) a »Metamorfosa života« (1862); z polského povstání vyvážena historická skladba »Ušlechtilé duše« (1864). (Výbor Kubíčkových drobných prací s úvodem, poznámkami a knihopisem vydal M. Hýsek ve »Svět. knih.« 1921.)

Ve Slezsku vznikl k podnětu Jana Lepaře a zásluhou jazykového buditele a filologa Antonína Vaška (1829—1880) první časopis počátkem 60. let, »Opavský besedník« (1861—1865); na jeho místo nastoupil roku 1870 »Opavský týdeník« (do r. 1914); celá tíha listu spočívala na obratném lidovém novináři Janu Zaccpalovi (1844—1888).

Na Slovensku se setkáváme s podobným ruchem mladých směrů a proudů jako v Čechách, sotva že se probudila země z kruté reakce, doplňující staré maďarštění občas i ger-

manisací. Politicky budily a jednotily slovenský lid některé časopisy, tak Andreje Radlinského ve Skalici »Cyrill a Method« (1850—1870 s pedagogickou přílohou »Priateľ školy a literatury« (1859—1861), Janka Francisciho-Rimavského později Mikuláše Ferienčíka »Pešťbudínske vedomosti« (1861—1870), jež proměnily se v »Národné noviny« a přešly z Budapešti do Turč. sv. Martina, kdež vycházejí dosud, pak lidovýchvonný čtrnáctideník »Národný hlásnik« (r. 1868—1900), založený M. Ferienčíkem. V literatuře vůdčí postavení zaujímal báňsko-šřávnický časopis »pre krásnoumenie a literatúru«, »Sokol«, založený r. 1860 Pavlem Dobšinským a vedený v l. 1862—1869 v Budíně Viliamem Paulinym-Tóthem a vedle něho Paulinyho humoristicko-satirický »Černokňazník« (1860—1900). Kromě nich se soustřeďovaly mladé síly v almanších, prozrazujících vzory pražské, v »Concordii« (1858) a v »Lipě« (1860—1863), které v duchu československé vzájemnosti vydával budínský kněz Jozef Viktorín (1822—1874). Tu se všude hlásily vedle uvědomění národního, vedle odporu proti maďarskému centralismu i duch politické konstituce, smýšlení demokratické, náboženská i politická snášenlivost, osvícené uvědomění slovanské, ale literárně nepokročilo se v 60. letech nad ideály školy Štúrovy. Největším vzplanutím tohoto veřejného probuzení Slovenska bylo »Slovenské národné shromáždenie« v Turč. Sv. Martině v červnu r. 1861, kdež nadšeně přijato Štefana Marka Daxnera proslulé »Turčanskosvatomartinské memorandum«, jež přímo panovníkovi tlumočil velký buditel slovenský, biskup Štefan Moyzes (1797—1869). Konstituční a národní sny slovenské se však nesplnily, zato kromě hojných pokroků ve školství vyšlo z tohoto ruchu velké osvětne a literární středisko »Matica slovenská«, která, ustavivši se r. 1863 v Turč. Sv. Martině, zvolila Št. Moyzesa svým předsedou, K. Kuzmányho svým místopředsedou. Kromě hojné činnosti popularisační a školské vydávala i práce odborně vědecké, které se soustřeďovaly v »Letopisech Matice slovenskej«. Krutá persekuce, ohlásivši se r. 1868 národnostním článkem uherského zákona, r. 1874 zrušením slovenských středních škol, posléze pak v r. 1875 rozpuštěním »Matice slovenské«, zdusila násilně všecek slibný duchovní a veřejný život pod Tatrami; vládní rozhodnutí o »Matici slovenské« prohlásilo výslovně: »v Uhrách slovenského národa není«. (O tomto období kulturního života slovenského v. spisek Jar. Vlčka, »Slovensko od reakce Bachovy do zrušení

Maticе slovenské« 1913 a Alb. Pražáka »Literární Slovensko l. 50.—70.« 1932.)

Srv. Fr. Roubík, »Časopisectvo v Čechách v l. 1848—1862« (1930) a K. Hoch, »Dějiny novinářství od r. 1860 do doby současné« v »Čsl. vlastivědě« VII, 1933, str. 437—514.

3. Hálek a Neruda i básnictví jejich doby.

V básnictví lyrickém i epickém, kde předáci »Máje« vytvořili díla umělecky nejhodnotnější, pronikal mocně rozvitý individualismus, ale vedle něho se hlásilo také nadosobní úsilí objektivizační živým zájmem sociálním a politickým. Do čistého vznětu citového a dojmového vpadala namnoze rozumová skepse, intelektuální ironie a kritická reflexe. Mimoto se v lyrických sbírkách veršů stále silněji ozývají tóny sociální, úvahy nábožensko-filosofické v duchu moderní přírodovědy, mnohdy zahrocení protikřesťanského. Rovněž málokde chybí struna národně politická, rozezvučená veřejnými poměry za konstitučního období, kdy jest s liberálním demokratismem co nejtěsněji spíato radikální češství obranně protiněmecké a útočně protivídeňské. Tím vším nabývá tendence v poesii družiny »Máje« mocného rozpětí a ve smyslu poetiky Havlíčkovy se považuje za básnický klad. Subjektivní individualismus lámal pevnou formu epickou, vnikaje do básnické povídky, v níž se vracejí vždy tytéž schematické typy psychologické, byť namnoze v obměňovaném rámci dobovém a místním; objektivnost byla rušena proudy reflexe o otázkách, hýbajících svědomím doby. Jako v epice básnická povídka, tak v lyrice píseň, školená na lidovém popěvku a říkadle, převládala; podle potřeby svých osobností zdůrazňovali někteří básníci melodickou, jiní gnomickou stránku tohoto útvaru, přetvářeného současně také jejich cizími mistry. Ale na sklonku období ustupuje tento slohový princip básnický, tíhnoucí k stručnosti a zpěvnosti, zálibě jak v pádném řečnění, tak v široké malbě slovní, a tu jest patrné, jak mocně působí mladí dorostenci literární na vyzrálé již mistry slovesné. Neděje se to jen v okruhu výrazovém, ale i v oblasti názorové, kde jest kosmopolitismus vystřídán uvědomělým úsilím o národní výraznost a svěbytnost.

Májoví básníci hledali za hranicemi své učitele u všech předních národů evropských, třebaže se o poesii západoevropské poučovali hlavně prostřednictvím německým. V básnické povídce lnuli také oni jako jejich domácí předchůdci především k Byronovi a k jeho žákům; u Byrona chápali nyní správněji poli-

tickou kritiku a svobodomyšlný reformismus, jež stavěli nad titanství i nad pestrou exotičnost; Lenau obracel jejich pozornost k ideové náplni dějin, chápaných jako stálý vývoj k svobodě duševní i občanské; u Puškina se podívovali nejen žhavému koloritu a citové vášnivosti obrazů kavkazských, ale především uměleckému vítězství, jehož v »Evženu Oněginu« dosáhl jako objektivní psycholog autentického bytu domácího. Mezi světovými lyriky daleko nejsilnějším vlivem na družinu »Máje« působil Heine, z jehož poesie převzali náčelníci školy, Hálek a Neruda, každý jinou stránku, onen romantickou citovost, vychovanou na lidové písni, tento říznou ironii bezohledného sebeanalytika a štiplavou skepsi nemilosrdného kritika individua i společnosti; vedle lyrika, který u nás zasáhl motivicky i formálně, nezůstal bez ohlasu ani Heine jako básník tendenční, ostrý to posuzovatel poměrů církevních a sociálních. Z francouzských básníků byli sice již jmenováni a překládáni V. Hugo a Alf. de Lamartine, ale skutečným působením je úplně zastínil umělec daleko menší, zato však populárnější, ztělesnitel měšťanské Francie let 30.—50., Béranger, u nás již před r. 1848 známý, ale teprve o deset roků později horlivou propagandou Fričovou zpopularisovaný, překládaný a napodobený; stejně okouzlo jeho citové nadšení v duchu svobodomyšlném, jako jeho zpěvná lidová forma a jeho schopnost zobjektivisovati smýšlení, touhu a potřeby doby do rázovitých lidových typů; v Hálkovi se zrodil v Čechách duch Bérangerovi sourodý. (Z cizích těch vlivů vyšetřil M. Zdziechowski působení Byronovo ve studii svrchu uvedené, K. Polák české heinovství v statích o Nerudovi v »Xenia Pragensia« 1929 a »Čas. mod. filol.« 1935—1936, Fel. Vodička Bérangerovy ohlasy v »L. filol.« 1935.)

Přes svůj okázalý literární kosmopolitismus nezanedbali předáci družiny »Máje« nikdy příležitosti, aby projevíli svůj obdiv a svou přichylnost třem učitelům z generací předchozích, Havlíčkovi, Máchovi, Erbenovi. Z beletrie Havlíčkovy, z níž nejříznější kusy byly publikovány až v době konstituční, znali za svých mladých let příliš málo, aby mohli odsud přijímati podněty alespoň pro své básnění satirické, a tak jejich úcta náležela hlavně Havlíčkově statečné povaze a jeho umění novinářskému. V Máchovi, jenž svým »Májem« dal jméno nejen manifestačnímu almanachu generace, ale přímo jí samé, milovali revolucionáře básnického, neuznaného staromilci a vyvracujícího je, avšak vlastní obsah jeho lyriky vesměrné a filosofické zůstával mladým positivistům cizí, a i znalci v této době, na př. Durdík.

spatřovali Máchu příliš ve stínu Byronově; v mladistvých veršovaných pracích Fričových neb Hálkových se hlásí spíše přímý vliv byronský než působení Máchovo. Jak upřímný byl hold, který Neruda vzdal v »Hřbitovním kvítí« Erbenovi, dokazuje baladická prakse jeho i jeho druhů; mezi tolika subjektivisty vedl básník »Kytice« své žáky k umění objektivnímu a zároveň byl svou básnickou dikcí nejúčinnějším vzorem sevřené stručnosti a hutné plastiky, o níž většina »Májovců« usilovala; provázel je pevnou rukou při návratu domů, o který se více méně uvědoměle snažili.

K Erbenovi přilnuli také po stránce metrické, propracovavše technicky jim uvedená metra daktylotrochejská; sami jim dodali rozmanitosti a osobitosti tím, že také větného přízvuku a intonace užívali jako úspěšných pomůcek rytmických. V rýmech sice našli mnoho nových možností, pěstující po havlíčkovsku rádi účinný rým groteskní, zavrhuje otřelé souzvuky z dob vlastenecké romantiky, nevyhýbajíce se ani zde oblasti lidové mluvy a písňe i s její asonancí; byli však shovívaví k rýmům nepřesným i k různosti kvantity v nich. Formalistické hry a umělosti, zvláště složitá výstavba strofická a pěstování exotických útvarů lyrických ležely stranou slovesného zájmu »Májovců«; také sonet zmizel skoro vesměs z díla předáků školy, kdežto Šolc, zjev vývojově přechodní, dodal s Mayerem znělce nového života a současně zajistil orientálskému gazelu místo v básnickém umění českém.

Na rozhraní mezi pozdní romantikou i »Májovci«, i na rozcestí titanského byronismu a tendenční poesie občanské stojí vydavatel »Lady Nióly«, J o s e f V á c l a v F r i č (1829—1890), jenž se narodil dne 5. září 1829 v Praze z přední rodiny vlastenecké. Jako student kolísal mezi filosofií a dějepisem, ale záhy se oddal literatuře a r. 1846 odešel přes Hamburk do Londýna a do Paříže, aby unikl útlaku absolutismu. Záhy po návratu se zúčastnil revoluce jako člen křídla radikálního, což mu vyneslo vyšetřovací vazbu na Hradčanech a pak žalařování v Komárnu. Vyšed r. 1854 z vězení, žil pod policejní dohlídkou v Praze a shromažďoval kolem sebe zástupce nového pokolení literárního; odtud vzešla »Lada Nióla«. Ale r. 1858 vypovězen policií z Prahy znovu, vězněn v Sedmíhradech a pak nastoupil dlouholeté vyhnanství v Londýně, v Paříži, v Záhřebě, v Pešti a v Petrohradě, kdež všude působil jako novinářský dopisovatel a pořadatel přednášek v zájmu věci české i slovanské. Teprve r. 1879 se vrátil do Prahy, stále srše temperamentem a podnikavostí, kterou zasáhl do života politického, novinářského, studentské-

ho, divadelního a literárního. Zemřel dne 14. října 1890. Z veřejné činnosti Fričovy daleko nejvýznamnější jest jeho zahraniční působení propagační, vrcholící publicisticky měsíčníkem »La voix libre de la Bohême« a informačním dílem »La Bohême historique, pittoresque et littéraire« (1867) vydaným s francouzským slavistou L. Legerem; ve sblížení česko-francouzském má spis význam průkopnický.

J. V. Frič, který vstoupil do literatury jako romantický nohsled Schillerův, byl z nejdůslednějších českých žáků lorda Byrona, z něhož přeložil »Nevěstu abydskou« i »Manfréda«; později vedle V. Štulce a K. Sabiny uváděl do Čech poesii Krašinského. V mladistvé lyrice, dodatečně shrnuté jako »Rozpravy duše«, se ozývají všechny tóny byronského světobolu: pesimistické zoufání nad vlastními silami, rozpiatými k titanickým cílům, věčný neklid, otrásající celou bytostí, náboženský rozpor mezi kosmickou hrůzou a temnou smyslností těla, vzdor proti Bohu a touha po zmaru. Když nebyl uskutečněn mladistvý, hugovský plán jakési epeje lidstva, stala se hlavním, až otrocky napodobujícím dílem Fričova byronismu »romantická báseň« »Upír« (1849), kdež vinu vampyrského přesycence rozkoši snímá syn upíra, když hyne v boji za svobodu; ale provedení básně, spojující vývojově a motivicky Hálkova »Alfréda« s Máchovým »Májem«, jest matností dějovou nevkusné až bědné. Později přes ráznou drobnou epiku, namnoze s bystře pojatými náměty z české reformace, dospěl J. V. Frič, horlivý propagátor i následovník Bérangerův, poesie politické, jejíž vzdorný patos, revoluční nálada, protivládní útočnost jsou protikladem, ale i doplňkem prstonárodní a posměšné Havlíčkovy časové lyriky. Frič ztotožňuje život a poesii, krásu činu a pádnost slova, ale leckdy se již v těchto prožitých a protrpěných verších projevuje záliba v malebné frázi, v divadelním gestu a mnohoslovném řečnování. Revolučního Friče obrazy nejlépe »Písň z bašty«, psané v l. 1849—1860, ale nevydané. R. 1861 vyšel v Ženevě dvoudílný »Výbor básní« (I. Zpěvy a pověsti, II. Dumky a rozpravy), a do fragmentárních »Sebraných spisů veršem i prosou« (1879—1880 ve IV sv.) vřazeny »Různé básně«. Celistvý obraz jeho veršového tvoření podává teprve výbor »Odkaz J. V. Friče« (1898, s pronikavým úvodem a v uspořádání Jar. Vrchlického); básně podávají se tu v pozdní, valně změněné úpravě spisovatelově.

Bez významu jsou Fričovy »Povídky a fantasie« (1880): zprvu psal historické obrazy v duchu starší roman-

tiky české, později se pokoušel o společenskou novelu s hojnými tendenčními odbočkami (tak v »Marii« a »Životě svátečním«, otiště. v »Ladě Nióle«). Hojné jsou Fričovy práce dramatické, vyplňující podle vzniku celou dobu jeho slovesného tvoření; jen některé byly provozovány, některé zůstaly v rukopise. Jsou to historické hry většinou z dějin českých neb slovanských, nepevné v kresbě charakterů, chudičké v malbě dobové, ale účinné patosem, který se nejednou dotýká otázek časových; Neruda chválil u Friče »takt ve volbě předmětů, obratnost scénickou a ohebnou řeč« (»Krit. sp.« sv. VII., str. 381); sem náleží: »Kochan Ratibořský«, »Václav IV.«, »Břetislav Bezejmenný«, »Taras Bulba«, »Ivan Mazepa«, »Libušin soud«, »Svatopluk a Rastislav«, »Asjenův pád«, »Pobělohorci«, »Hynek z Poděbrad« a »Ulrich Hutten«.

Hlavní dílo Fričova života jsou jeho »Paměti« z prvních 30 let života (počaty 1884, vyd. 1886—1887 ve 4 sv.); v nich zachytil živě a barvitě prostředí doby, nakreslil řadu bystrých charakteristik svých současníků, vyprávěl štavnatě mnoho pointovaných příběhů, zvláště milostných a zachoval cenný pramen k poznání roku 1848; historickou hodnotu jejich oslabuje okolnost, že »promítal názory a hodnoty let 80. do revoluce r. 1848«. Frič jest tu svědkem a divákem ne sice hodnověrným, avšak názorným; nejčastěji se mýlí v analýse vlastní své osobnosti, kterou stále zveličuje a idealisuje. Nikdy nebyl Frič tak významným činitelem politickým, jak se snaží čtenáři dokázati; nemaje smyslu pro skutečnost, zůstal vždy překotným a výbušným básníkem i demagogem, nadšencem i organisátorem, revolucionářem a frázistou, byronovcem a osmačtyřicátníkem velkého chtění, ale malé schopnosti tvůrčí. (Obsažná charakteristika u Jar. Vlčka, »Několik kapitol« II. vyd. 1912; Jan Heidler v kritice »Paměti« J. V. Friče [»Čes. čas. hist.« 1912, viz i Traubovu apologetickou stať v »Naší době« 1913] podává obraz osobnosti Fričovy; přehledný obraz poskytuje »Fričova čítanka« 1924, uspořádaná Ferd. Strojčkem; markantně nakreslil figuru Fričovu z doby záhřebské Jos. Holeček v II. sv. »Pera« a z věku stařeckého J. S. Machar básní »Jednomu z r. 1848« v knize »Bez názvu« 1889.)

V čele básníků celého pokolení stáli jako obecně uznávaní vůdcové Vítězslav Hálek a Jan Neruda.

Vítězslav Hálek (1835—1874), typický syn úrodných středních Čech podřípských, se narodil 5. dubna 1835 v Dolínka u Mělníka. Po odstěhování rodičů z Dolínka chodil do

školy do Zálezlic, do německého Jestřábí a k trinitářům do Prahy. V l. 1847—1855 navštěvoval akademické gymnasium v Praze a za vlivu Svobody, Štulce a Klicpery se stal vlastencem a básníkem; r. 1854 vystoupil po prvé veřejně básní »Nekřtěncova dušička« v Mikovcově »Lumíru«; r. 1858 vydal první knihu »Alfréd«. Od r. 1855 studoval tři léta filosofii, ale nestal se profesorem, nýbrž se cele oddal literatuře a novinářství. O redaktorské jeho činnosti v různých listech i almanaších viz výše. Od r. 1860 až do smrti byl čelným členem redakce »Národních listů«. R. 1862 a 1865 vykonal dvě větší cesty, prvou do Tater, druhou přes Kras a Jaderským mořem do Cařihradu a Malé Asie a Uhrami zpět; cestovní dojmy zaznamenal ve výrazných feuilletonech, jinak psal pod čáru hlavně o divadle a literatuře. Oženiv se s Dorotkou Horáckovou, založil šťastnou a bezstarostnou domácnost, a maje jako vůdčí člen výboru »Umělecké besedy«, střediska literárních a uměleckých kruhů českých, i značný vliv společenský, žil v Praze uprostřed plodné a lehké tvorby, všeobecně vážen a milován až do náhlé smrti dne 8. října 1874.

Básnické nadání V. Hálek, velmi spontánní a kypivé, vynikalo všestranností, obsahajíc různé druhy literární; nepojilo se však ani s uvědomělou autokritikou, jež by dovedla jednak rozeznati mezi hodnotným výtvořem a nezralou skizzou, ani s původností, jež by se uměla zhostiti mocných vlivů cizích. Podléhaje jednak překotnému vlastnímu daru básnické improvizace, jednak působení velikých, vnitřně nezažitých vzorů a dává se zmítati různými, namnoze protichůdnými proudy myšlenkovými, na př. básnickou romantikou a tendenčním realismem, nevytvořil Hálek díla dokonale mistrovského. V jeho tvorbě, přetržené předčasnou smrtí, lze stopovati vývojový vzestup, který se zračí v souhlase s teoretickým přechodem od kosmopolitismu k umění národnímu pevnějším zakotvováním v básnické i životní skutečnosti, jakož i pronikáním k českému životu a k české přírodě. Pozdní jeho lyrika přírodní a jeho povídky vesnické z posledních let stojí nejvýše, ač se mu ani tu nepodařilo vyrovnati moderní náplň myšlenkovou se zastaralými formami umění romantického.

Básnickou činnost zahájil Hálek drobnými baladami námětů domácích namnoze za vlivu Erbenova, ale již s názvuky bérangerovskými ve směsi lyrické deklamace a předmětné, mnohdy obhroublé charakteristiky; vyšlo jich v l. 1854—1861 patnáct, v knize souborně vydány nebyly. Nato opouští jeho epika půdu domácí a poddává se vzoru Byronovu a Máchovu: v epických

povídkách zapletené a nejasné dějovosti s bujnou přítěží pestré krajinomalby a výmluvné lyrické reflexe opěvuje Hálek příběhy lásky a bojů za svobodu, klada děje do exotických končin a různých dob; osobité charakteristiky postav a míst, poměrů a prostředí nedbá, třebaže občas vplétá reminiscence ze svých cest a v obrazech mořských vod a horských skal Balkánu i v kontrastech křesťanství a muslimství přináší do českého básnictví světy nové. Chronologicky za sebou následují: »Alfréd« (1856 a 1857), skoro parodistický ohlas Máchova »Máje« i »Mnicha«; »Krásná Lejla« (1859), fragmentární zpěv o síle lásky a vznešenosti svobody v prostředí španělském; »Merima a Husejn« (1859), oslava Albánců, zápasících s Turky za samostatnost, s hojnými reminiscencemi na Byrona i jeho polské žáky; »Gora« (1864), matně do velehor a pralesů inscenované epos o tyranovi očištěném láskou; »Černý praporek« (1867), do jižních moří a jejich ostrovů položená apoteosa boje za státní svéprávnost domova; konečně »Dědicové Bílé hory« (1869), alegorické ztělesnění našich pobělohorských zápasů se silnou notou vlasteneckou, ale zcela bez proniknutí dějin naší reformace a jejich vůdčích myšlenek. Stranou těchto patetických skladeb stojí idylické epos s povšechným rámcem tatranské přírody a původního života lidu slovenského »Děvče z Tater« (1871). Návrat k rodné půdě, značený již oběma posléze uvedenými skladbami, se jeví také v řadě drobných baladických a anekdotárních obrázků z českého venkova, vzdělaných podle vzoru chanson Bérangerových s křepkou zpěvností a s darem ostré charakteristiky, namnoze rozmarné a humorné, v »Pohádkách z naší vesnice« (1874 posmrtně); šťastně navázal na tyto venkovské starosvětské genry Hálkovy po letech J. V. Sládek, Hálkův věrný, ale osobitý vyznavač; názvem i povahokresebnou metodou, užitou však satiricky, se k nim přimkl o dvě generace později V. Dyk.

Ve všech těchto skladbách zaznívá, často na úkor epické stavby, silná struna lyrická, zvučící silně na témata přírodního nadšení, milostné vášně a lásky k svobodě: Hálek byl rozený lyrik. Brzy po »Alfrédu« vyšly »Večerní písně« (1858 a 1859, další vyd. 1862 a 1871), čtyřicetšest drobných básní posvěcených oslavě lásky a přírody, uměleckého poslání a básnické nesmrtelnosti; lehký zpěvný tón, plnost vroucího citu, něžnost šťastné milosti upoutaly obecnost, které shovívavě přehlédlo chvatnost provedení i hojně ohlasy poesie Heinovy, zbavené tu žihadla ironického. Proti této mladistvé nezralé lyrice značí pokrok drobnější cykly, »Za šera«, »Písně ranní«, »Různé listy«,

»Pohádky pod Vyšehradem«, se vzdáleným ohlasem svobodomyšlného ruchu politického; vrchol lyrického umění Hálkova znamenají pak tři řady básní »V přírodě« (1872—1874), skládané ze vzpomínek na podřipský domov a z dojmů v povltavské Závisti u Prahy v posledních letech života Hálkova, celkem o 172 číslech. V radostně dětinské důvěře se obrací básník k přírodě jako idealista romantického směru; nalézá v přírodním dění samu moudrost božskou a pravdu mravní i nejvyšší pravidlo estetické; vyhrocuje tento naivní naturalismus bojovně proti křesťanství a církvi. Ale spíše než pro své příležitostné přemýšlování umí získati čtenáře pro svěží a původní, kouzlem nálady orosené obrázky z lesa i s pole, z háje i se stráně, zachycené okem vpravdě malířským, a chvílemi tryská i šťastný humor, buršikosní vtip, milá ironie; zde se všude Hálek, souběžně s výboji českého malířství, stává jedním z prvních krajinářů naší poesie, jsa spíše — v protikladě k příbuzným, ale pozdějším »Prostým motivům« Nerudovým i »Eklogám a písním« Vrchlického — smyslným sensitivem než citovým básníkem zabarvení reflexivního. Prosaickým doprovodem knihy »V přírodě« jest několik cyklů rozkošně svěžích obrázků z přírody, psaných v l. 1866—1873 pod čáru »Národních listů«, jež jako »Pohádky z přírody« 1919 vydal Artur Novák.

Jednotvárností a nedostatkem vývojového vzestupu trpí Hálkova veršovaná dramata, jež v l. 1861—1866 uvedena s prostředním zdarem na české jeviště. Jsou to, datujeme-li je podle prvního provozování: »Car evič Alexej« (1860) z ruských dějin z doby Petrovy s rozporem ruského svérázu a západnického cizáctví, ale i s osobně prožitým konfliktem otce a syna; »Záviš z Falkenštejna« (1860) z českého středověku se zápasem moci královské a šlechtické; »Král Rudolf« (1860, zůstal neprovozován) z dějin XVII. věku v Čechách s podobnou srážkou aristokracie a panovníka; »Král Vuk a šín« (1862) ze srbských národních bojů ve XIV. stol.; »Sergius Catilina« (1863), sociální tragedie plná divokých vášní, položená do doby rozkladu římské republiky bez pochopení živlu hromadného; »Amnon a Tamar« (1866) s nepřesným dějištěm v Itálii s převahou milostných a rodinných dějů nad akcemi politickými; posléze dramatický zlomek, po prvé opřený o pronikavější studium dějin, »Jiří z Poděbrad« (1874). Z těchto dramatických básní Hálkových vyniká jen »Záviš z Falkenštejna«, o jehož látku se před Hálkem s větším zdarem pokusil Macháček, po něm vítězně Hilbert, a pak fragment poslední. Hry ty vesměs podléhají, jak s důrazem vytýkala již

současná kritika, vlivu Shakespearovu v stavbě, v charakteristice i v jednotlivostech; nedostatečnost jejich dušmalby zvyšována jest i tím, že do vzdálených, historických období staví upřílišující básník lidi vlastně moderní, zmítané problémy a křesmi soudobé společnosti.

Od samých svých literárních počátků obracel Hálek soustředěnou pozornost k tvorbě novelistické, která vyplňuje sedmnáct let jeho života, vykazujíc vzestupnou linii vývojovou. Vlastní oblastí Hálkova vypravování byla povídka, kolísající mezi individualistickou povahokresbou a společenskou problematikou; románového rozsahu a prohloubení jsou čtyři práce: svěživotopisný »Komediant« z let mladosti, dílo to vyznavačského subjektivismu uměleckého a tři venkovské mravoličné obrazy, »Na statku a v chaloupce«, »Na vejminku« a »Pod pustým kopcem«, kde se mužně vyvrážený spisovatel na samém předčasném sklonku života povznesl názorově i výrazově ke skutečné předmětnosti. Povídky Hálkovy jsou vyváženy menší měrou a se skrovnějším zdarem z měšťanského prostředí pražského a ze srážek uměleckých povah a osudů s ním; většinou vyrůstají z českého venkova, jež znal autor z domova, a jejich časový postup ukazuje, jak se básník usilovně povznášel od novelistického obměňování vlastních bolů k rázovité kresbě lidových postav a k prohloubenému řešení mravních a společenských konfliktů našich vesničanů v kraji; v leccěms mu ukázal na nové cesty Turgeněv. Ve znaleckých svých studiích rozvrhl L. Čech vývoj výpravného umění Hálkova do tří skupin, v nichž se chronologie celkem kryje s rozdíly v technice stále zdokonalované. V prvním pětiletí (1857—1862) vybírá Hálek z osobních zkušeností v rodině a v lásce, zpravidla za chmurného osvětlení a s řešením elegickým, ne-li tragickým příběhy erotické a soustředí svůj psychologický zájem k postavám výstředním, ba patologickým. Kromě obou prací autobiografických ze života městského, »První láska« (1859) a pozdější obdobný »Domácí učitel« (1867), náleží sem drobnější povídky z vesnice: »Bajrama« (1857), »Jiřík« (1858), »Přivozník« (1858), »Kovářovic Kačenka« (1859), »Muzikant« (1859), »Muzikantská Liduška« (1861) a »Mariška« (1862); k nim se řadí největší práce Hálkova, upřímný, ale nevykvašený román uměleckého mládí »Komediant« (1861) s turgeněvovským konfliktem otců a dětí a s růstem umělecké povahy po způsobu Goethova W. Meistera v popředí, avšak hrot skladby se obrací proti názorům a konvencím měšťanským. V druhém čtyřletém období (1863—1867) se Hálkův životní obzor vyjasňuje, rozuzlení

pozbývá tragičnosti; umělecky se spisovatel soustřeďuje ke charakteristice, a to typických figur venkovských, určených ve svých osudech poměry společenskými; dar povahokresebné charakteristiky se vyvrcholí v posledních třech novelách z konce Hálkova života. Tu následují: »Náš dědeček« (1863), »U panských dveří« (1866), »Zapomenutý« (1867), »Pod dutým stromem« (1871); celým rázem se sem přimykají »Poldík rumař« (1873), »Student Kvoch« (1874) a »Husar« (1874, poslední práce nedokončená). V posledních sedmi letech života (1867—1874) se Hálek propracoval k rovnováze živlu dějového a povahotvorného a podmalovává děj mravoličným rozbořením sociálních otázek českého venkova: problému výměnkářského, sňatků uzavíraných jen z hmotných důvodů, věkového rozdílu mezi manžely, stavovských překážek milostného spojení, selské pýchy bezohledné k chalupníkům, nemanželských dětí. Staví se naturalisticky a liberálně na stranu pudu a citu proti konvencím i společenské mravnosti a tím se liší od sourodých, ale složitějších a psychologicky hlubších venkovských povídek K. Světlé, tím více pak od přísného konservatismu Šmilovského; možno řadit tyto povídky spíše v sousedství zralých prací B. Němcové. Jsou to románově rozrostlé skladby: »Na statku a v chaloupce« (1871), »Na vejminku« (1873) a »Pod pustým kopcem« (1874); cestou k mravoličnému realismu po způsobu Turgeněvově Hálek padl s perem v ruce.

Neméně plodný než Hálek básník byl Hálek novinář v l. 1861—1874, hlavně na fóru »Národních listů«. Jeho jiskrné a svěží divadelní a literární posudky přihlédaly důmyslně a s vědomím mravní odpovědnosti k životním potřebám národní kultury a zasáhly zvláště šťastně do otázky Národního divadla, do problému českosti v umění českém, do stavovských potřeb i nároků spisovatelských. Jeho impresionisticky barvitě cestopisné obrázky, hlavně z Tater, z trojího moře, Řeckého, Jaderského a Černého, i městského života v Bělehradě a Cařihradě, nedostihovaly sice kulturního myslitele Nerudu, ale výtvarně ho předčily. Bystré, však v podstatě vlastenecky retrospektivní »Epistolý k našemu studentstvu« (1873) došly zvláštní popularity. —

(Sebr. spisy Hálkovy vyšly redakcí F. Schulze v l. 1878—1887 v XI svazcích, kritičtěji i úplněji v l. 1905—1920 v XI sv. v »Čes. spis. XIX. stol.« redakcí Jar. Vlčka a Ant. Hartla, v l. 1924—25 v »Pantheonu« Fr. Borového redakcí K. Hikla v X d.; v Kočího »Knihovně českých klasiků beletristů« vydány péčí J. Vo-

borníka. Obširnější životopis podal závěrem »Sebr. spisů« Ferd. Schulz; vědecky rozebral Hálkovy povídky i dramata v několika studiích L. Čech, jejichž výtěžek přešel do díla »Literatura česká devatenáctého století«, díl III. č. 2. str. 194—270; tři řady literárně dějepisných studií o Hálkovi básníku, novináři a kritikovi podal Jar. Vlček v »Několika kapitolkách« a »Nových kapitolách« 1912; o poměru k Bérangerovi v. uved. studii Vodičkovu v »L. filol.« 1935. Hálkovi se záhy dostalo kritického ocenění, a to Nerudou, jenž pronikavě posoudil »Večerní písně«, »Mejrimu a Husejnu«, »Goara« i »Pohádky z naší vesnice« (viz »Krit. sp.« VII), Josefem Durdíkem, který rozebral důmyslně knihu »V přírodě« a J. E. Kosinou, jehož »Hovory olympské« obsahují řízné posudky lyricko-epických básní i dramát; přes tato doložená omezení byla Hálkova hodnota přeceňována. (Viz o tom poučně i Jos. Holečka »Pero« II, 1923.) Reakcí proti kultu Hálkovu se ozvala r. 1894 prudká stať J. S. Machara (otišť. v »Knihách feuilletonů«, II, 1902), která roznítla velký boj literární, stanovila správněji význam básníkův a setkala se tak v důsledcích se studiem mladších literárních historiků; v literárním sporu z ní vzešlém doceněn byl však zároveň Neruda, a posléze odvážen spravedlivě umělecký význam Hálkův, jehož vážnost nyní znovu roste; viz úvod F. V. Krejčího k vyd. »V přírodě«, »Svět. knih.« sv. 420—421 (1904), studii Arna Nováka, »Hálkův malířský zrak« v »Krajanech a sousedech« 1922 a zvl. jubil. stať Jana Mukařovského ve »Slovu a slovesnosti« 1935.)

Ačkoliv Hálek a Neruda byli od literárních začátků druhy a přáteli, ač spolu redigovali tytéž časopisy, ač ve sporech se starším pokolením a zastaralými uměleckými zásadami stáli věrně při sobě, přece již za života bylo mezi nimi napětí, které se pak přeneslo do literárních dějin při posuzování obou. Kořeny tohoto poloukrytého antagonismu hledati dlužno v povaze jejich: proti naivně překypujícímu, citově překotnému, stále dojatému a vzrušenému miláčku osudu a obecnstva, jakým byl Hálek, Neruda se jevil rozumovým skeptikem, ironickým pozorovatelem a soudcem života, upiátým pochybovačem, k němuž štěstěna, láska a úspěch byly nevlidny. Kdežto Hálek neúnavnou a lehkou svou improvizací obecnstvo strhoval a průzračnou formou i populárním, někdy až banálním idealismem čtenáře oslňoval, Neruda, produkující těžce a zápasící s formou, vzbouzel pomalým uzráváním a nezvyklým vzestupem pochybnosti o mohutnosti uměleckého svého fondu. Jestliže však Hálek měl v táboře svých obdivovatelů celé čtenářstvo současné,

Nerudovi, jehož práce též v cizině jsou chápány a ceněny, se dostalo cti, že se pokolení, vystoupivší po jeho smrti, včetně zbožně do jeho děl a že našla v jejich původci svého předchůdce a svého miláčka.

Jan Neruda (1834—1891) se narodil 10. července 1834 z chudických rodičů Antonína a Barbory v újezdských kasárnách na Malé straně v Praze; r. 1841 se přestěhoval s rodiči do Ostruhové ulice pod samý pražský hrad a zažil tu kromě hojné bídy dítěte proletářského i mnoho svérázných dojmů staropražských. Vychodiv metropolitní školu u sv. Víta a německou školu malostranskou, vstoupil r. 1845 na německé gymnasium malostranské, kdež vytrval do r. 1850. Tehdy, přiblížen Koubkovými přednáškami již i české literatuře, přešel na gymnasium akademické, aby tu r. 1853 maturoval. Do této doby spadá nejen počátek jeho tragické a nenaplněné lásky k Anně Holinové, s níž udržoval milostné styky do r. 1860, nýbrž i seznámení s mladšími spisovateli. Po maturitě vstoupil na čas i do služby kancelářské, ale pak na fakultě filosofické absolvoval filologická studia. Zatím se uvedl do literatury básní »Oběšenec« r. 1854 (s pseudonymem Janko Hovora) v »Lumíru« a jako lokálkář, literární i divadelní referent v »Tagesbote aus Böhmen« 1856 a 1857 do novinářství; v prosinci 1857 vyšla jeho první kniha »Hřbitovní kvítí«. Dostudovav filosofii, Neruda byl nějakou dobu učitelem na soukromých ústavěch, r. 1858 suplentem na německé reálce v Mikulandské ulici. Současně se zúčastnil r. 1858 almanachu »Máje« a vydal r. 1858 veršovaný pamflet »U n á s«, namířený proti literárním zpátečníkům a jejich představiteli Jak. Malému; takto stanul v popředí mladého pokolení, jemuž polemicky i propagačně sloužil jako redaktor »Obrazů života« a »Rodinné kroniky«. Žurnalistou se stal trvale r. 1860, vstoupiv do Krásova »Času«, z něhož r. 1862 přešel do »Hlasu« a pak do »Národních listů«. Tu jako feuilletonista, kritik divadelní a literární zůstal do smrti; svými příspěvky, psanými hlavně pod šifrou Δ , ustavil českou feuilletonistiku. Do r. 1862 spadá milostný vztah Nerudův ke Kar. Světlé, jenž na básníka měl obrodný vliv, do r. 1864 a 1865 láska k předčasně zemřelé Teréze Macháčkové; sebemučivým zřeknutím přerušil Neruda dvojí pozdní erotický vznět, r. 1879 a 1880 k neteři Aničce Tiché a r. 1887 k Boženě Vlachové. Osamělý svůj život přerušil delšími i kratšími cestami: r. 1861 byl ve Vídni, r. 1863 v Německu a ve Francii s Paříží, odkud se vrátil přes Belgii a Holandsko, r. 1869 ve Slovinsku a Dalmacii, r. 1869 v Uhrách, r. 1870 na Balkáně, v Cařihradě, v Egyptě, na Středoze-
zemním

moří a v Itálii, r. 1872 v českých lázních, r. 1873 na světové výstavě vídeňské, r. 1875 v Německu severovýchodním; cesty ty, i kratší letní pobyty, hl. v Pošumaví, jsou předmětem jeho skvělých cestopisů. Od r. 1879 těžká choroba zvýšila Nerudovu samotu a odvedla ho od kritiky divadelní. R. 1883 založil sbírku veršovaných prací »Poetické besedy«, v níž se osvědčil šťastným soustředitelem mladšího pokolení básnického. R. 1888 se zhoršil jeho neduh, a Neruda zůstal upoután na pokoj ve svém skromnickém bytě ve Vladislavské ulici v Praze, kdež zemřel dne 22. srpna 1891.

Nerudův umělecký význam tkví především v šesti knihách básnických, jejichž vývojový vzestup náleží k nejzajímavějším zjevům naší slovesnosti. »Hřbitovní kvítí« (1857) vznikalo v l. 1853—1857, namnoze pod dojmem smrti důvěrného přítele Antonína Tollmanna i skonu otceva; památce Tollmannově jest kniha věnována. V 59 úsečných číslech podává krajně upřímnou zpověď mladého, hrdého srdce, které se po způsobě posledních básní Heinových vyzbrojuje proti světu ironií a skepsí a pře s marnou láskou, s prohanou společností, s panstvím fráze a pokrytectví. Rámec sbírce dávají světobolná i zatrpklá poesie hřbitovní, zbavená všech přízdob a jako novinka českého básnictví obžalobné motivy sociální; lyrika, převahou reflexivní a analytická, někdy až odpuzující drsností výrazu a zápasem o výraz, jenž zůstává suchý, studený a střízlivý, se střídá s genrovými obrázky; místy skřípe i nota literární polemiky. Z první své sbírky, zběžnou kritikou odsouzené a čtenáři nepovšimnuté, pojal Neruda výběr o 26 čísl. do »Knih veršů« (1867, 2. vyd. rozmnožené 1873; jádro knihy záleží v básních z l. 1857—1860). Bohatá sbírka značí i formálně vzestup; epika má hutnou a názorovou plnost, v lyrice překvapuje nebývalé teplo výrazu a melodičnost slova, v tendenčních básních se ozývá svědomí doby. V »Knize veršů výpravných« Neruda vedle několika čísel matné i neosobité inspirace byronské shrnul výrazně české balady v duchu Erbenově i balady sociální, obžalobně a lidumilně prosycené to skladby z hmotné i mravní bídy velkoměstské. V »Knize veršů lyrických a smíšených« se upřímně vyznával s dávkou sebeanalysy a kritické ironie z krisí milostných, rodinných, národních a mravních v soustředěných písních a popěvcích lidové prostoty, ale zároveň silné náladovosti čistě moderní. Z lyriky znárodněl cyklus »Matičce«; hloubkou psychologickou nad něj předčí básně »Otci«; růženec básní »Anně«, založený na sporu horoucího srdce a nedůvěřivého, pyšného intelektu milencova, zahajuje nové období české

erotiky. V oddílech »Elegické hříčky« a »Z kraje« ukázal Neruda po prvé své rázovité umění impresionistické, jež jednotí vášnivě prožitý duševní stav a prudce zachycený obraz přírodní. V úchvatných skladbách »Vším byl jsem rád« a »Našel jsem se« opisuje velkými rysy vnitřní děje tragické, ale nepohrdá při tom názornými prostředky účinného slohu chansonového. Posléze v »Knize veršů časových a příležitostných« propuká vedle řízné kritiky mdlé doby a chabého pokolení výmluvná a horoucí láska k národu, k Slovensku a k politické volnosti.

Po 11letém mlčení, za něhož zastínila nová generace básnická starého mistra, se ozývá lyrik Neruda »P í s n ě m i k o s m i c k ý m i« (1878); připsány jsou milovanému Podřipsku, v jehož prostředí byly částečně básněny. Vyzbrojen poznatky moderní astronomie a kosmogonie, prodšen názorem o nekonečnosti vesmíru, o pluralitě světů, o mechanickém původu světa i pohybu planetárního, vyznává hrdý pozitivismus přírodovědecký, Neruda se opírá větší měrou než jinde o popularisační pomůcky naukové: z astronoma-feuilletonisty M. W. Meyera přejal idylicky rozmarný pohled na zlidštěný vesmír, kdežto z populárního myslitele K. du Prela převzal bojovný obraz kosmu, založený na darwinistickém výkladu zjevů vesměrných; myšlenkově a občas i postupem výkladu se těsně přidržel těchto předloh, ač jejich ideový okruh zcela cizí nebyl ani jeho starším pracím. Moderní pozorovatel pozírá na zhvězděnou oblohu a provádí důsledně vážné i rozmarné analogie mezi zjevy kosmickými a lidským životem; myslitele a učence přitom provází básník, nadaný smělou obrazností a volným humorem i vtípnou vervou; humanista, vlastenec, života zkušený muž dávají dílu posvěcení mravní. Umění tu záleží v daru zlidšťovati záhady vesmíru a povyšovati naopak děje pozemského žití do výšin kosmických; svobodná myšlenka se vznáší mezi hvězdami, a vlídný humor si hraje mudřecky se žaly, nadějemi, touhami i stesky člověka. V 38 číslech reflexivní lyriky převládá stálé střídání: za číslem rozmarně žertovným, ba rozpustilým následuje kontemplativní óda těžkého chodu, pak veršovaný feuilleton, opět didaktická báseň vážného závěru; vedle vlasteneckých chanson se ozve výjimkou i hluboký tón intimní. V některých skladbách patosu až barokního podlehl Neruda na čas hymnickému verbalismu, jaký k nám pro opojení skutečností i myšlenkou koncem 70. let uváděli Sv. Čech a Vrchlický; výjimečně vítězí čistě nerudovská uzavřená skoupost a zhuštěná jadrnost výrazu českého, původního a plného do nejjemnějších odstínů. Látkově stojí zcela na půdě domácí »B a l l a d y a r o m a n c e« (z l. 1878—1883), jimiž Ne-

ruda r. 1883 zahájil »Poetické besedy«; z 18 básní položena pouze tři čísla mimo lidový domov český. Neruda, stejně jako Goethe, nezná rozdílu mezi baladou a romancí. (Násilný jest pokus, učiněný K. Polákem, aby v baladách byl hledán výraz citů obecně lidských a vztahů náboženských a mravních, kdežto v romancích epický šat snah českých a časových myšlenek svobodomyšlných; také úsilí téhož badatele o rekonstrukci stavby sbírky se nezdařilo.) Liše se od svého mistra Erbena, vymycuje Neruda většinou z děje temné živly démonické; nejčastěji podává katolické legendy ze života Spasitelova a svatých, kdež s příklonou k epice lidové v obdivuhodném objektivismu zaujímá stanovisko prostého, zbožného člověka z lidu. Prostonárodní tento primitivismus s jistotou stilisuje celek do tvarů a postojů, do nálad a rozmarů české balady a legendy lidové, ale Neruda nejednou prozrazuje vztahy a tužby nejintimnější: lásku k matce, něhu k dítěti, nadšení pro politickou svobodu, pevnou víru v národ; tím knihu protepluje živel lyrický. Ve výraze leckdy Neruda staví hned vedle částí vzrušeně dějových partie zálibně popisné a všude podmaňuje bohatstvím formulovitých výrazů, jadrností obrátů, vytvořených v duchu národní poesie, ryzí českostí skladby i slovní malby. Neruda šel tu cestou Erbenovou, ale žák byl chvílemi nad mistra, dospěv vyššího umění, vlídnější a lidštější etiky, teplejší a hlubší gracie; u Erbena převládající oblasti tragična se většinou vyhnul. Epik, humanista a humorista srostli tu v šťastnou, přímo klasickou jednotu.

Opakem této baladické, předmětné a věcné epiky jest Nerudova nejosobnější lyrika, »Prosté motivy« (1883, o 5 významných čísel rozmnožené vyd. II. vyšlo r. 1888), básníkovo privatissimum. Básněny v l. 1879—1882 (v pořadí od sbírky odlišném) většinou za rozkladné choroby a kvapného stárnutí, vyvěraly tyto písně a malby z dočasného omládnutí poetových smyslů a jeho srdce, zač děkoval jednak dvojímu prudkému dobrodružství pozdní erotiky, vyzněvšímu resignací, jednak omlazujícímu pobytu v Pošumaví, které poskytlo scenerie zálibnému a samoučelnému popisu básnickému i hlavní motivy překvapujícím analogiím přírodním. Neruda knihu vybuďoval jakožto promyšleně a uměle komponovaný lyrický cyklus o čtyřech oddílech, pojmenovaných podle ročních časů, a hlavními náměty jsou nálady z přírody, pojaté se všemi jemnými kouzly světla, barev, vzduchu a vůní, a jen někdy nahrazuje poesii vtípně rozmarný veršovaný feuilleton. Avšak, věren své metodě z »Knih veršů«, básník se přírodě nevzdává se šťastnou naivností venkovského dítěte V. Hála, nýbrž se jí brání nedůvěřivou a ner-

vosní myslí skeptického velkoměšťáka. Čistota i intenzivnost přírodního postřehu, souběžnost zevního pozorování a vnitřního dojetí, svěžest v podání krajinných zvláštností a barevných i vzdušných odstínů, bohatství tónů, se vzácnou kázní laděných od letní slasti splývání s přírodou až po zimní mdlobu, pomíšenou s tušením konce a s hrdým odevzdáním do tvrdé vůle osudu — to vše staví drobnou knižičku do nejpřednější řady české náládové poesie, českého básnického impresionismu a to dříve, než ono heslo bylo vysloveno. Formálně dospěl Neruda v »Prostých motivech« krajní jednoduchosti a klasické úsečnosti, plastiky verše a prostoty písňového rytmu. Poslední Nerudovou básnickou knihou byly pohrobní »Z p ě v y p á t e ě n í« (1896), jež z příležitostných podnětů politicko-národních vznikaly v l. 1880—1887, a stále určitěji tíhly jako ke krystalizačnímu středu k myšlence národního Velkého pátku, aby v nadšení až paroxystickém překonávaly pašijové hoře optimistickou naději v konečné vítězství národa a v jeho vůdčí účastenství při osvobození a obrodě lidstva; slohově, jako část »Písni kosmických«, se přiklání k těžkému patosu hymny neb modlitby. Deset básní, většinou zbarvení náboženského, tlumočí náladu vášnivého, ba mystického vlastence, který jest tragicky hrd na plemennou příslušnost k národu těžce zkoušenému a obětovavšímu se mesiášsky za lidstvo. Národnost, posvěcená krví a slzami těžkého prožitku osobního, jest spolu zdrojem nejopojnějších naději v příští velikost a v slavné poslání dějinné. Zde, v knize lyrického i lidského rozvášnění bolesti i naděje s posvěcením etickým, se vrátil Neruda leckde k starším svým motivům citovým a látkovým, spojil po způsobě romantických básníků polských národnost a náboženství a napsal svůj odkaz vlastenecký.

Nerudova básnická p o z ů s t a l o s t, jen z malé části obsahu vážného, otištěna jest v II. a XXXII. d. sebr. spisů vyd. Topičova; úplněji a soustavněji ji shrnul Mil. Novotný v VI. a XXV. sv. edice Kvasničkovy. K humoristickým baladám, které Neruda otiskoval v »Palečku«, »Šotku«, »Humoristických listech«, se těsně řadí veršovaný malostranský feuilleton, »L e t n í v z p o m í n k y« (1888), kde v zdobném rámci staropražském vervně zachytil s povzneseným humorem šumné kouzlo chlapectví, opojeného první láskou. Velké jest bohatství Nerudových e p i g r a m ů. Neužívají nikdy formy elegického disticha a uchylují se i od Čelakovského i od Havlíčka. Lehce improvizovaná jejich forma srší nápady, které se nelekají triviálnosti a jindy se koupají v lyrické náladě; pointy míří proti nešvarům

národním i politickým, proti slabostem ženského pohlaví i malým směšnostem společenským. Osobní polemice i literární satire se Neruda zpravidla vyhýbá. Některé epigramy jsou však též elegické a intimně rozjímavé, pak zhušťují co nejstručněji citovou a mravní zkušenost srdce životem otuženého. V souboru Nerudových překladů básnických, většinou z dob »Knih veršů«, mají lví podíl ukázky z romancí Petöfiho, z Hugovy »Legendy věků« a ze severské epiky národní; slohově stírá Neruda osobitým svým tlumočením ráz originálu.

Dramata Nerudova (shrnutá zvláště dbale v XVI. sv. vyd. Mil. Novotného s doslovem M. Hýska) nenáleží v blízkost jeho poesie; jest to povrchní a jen pokleslému vkusu doby hovějící inscenování cizích, nevýznamných námětů, a chybí jim i divadelní obratnost a situační vtip, jež by zastřely nedostatek invence a poesie. Kromě pěti veseloher, provozovaných s úspěchem, »Ženich z hladu« (1859), »Prodaná láska« (1859), »Žena miluje srdnatost« (1860), »Merenda nestřídmych« (1860) a »Já to nejsem« (1863), náleží sem i tragické zpracování motivu Dantova »Francesca di Rimini« (1860), provedené chvatně s vydatným použitím prvku intrikového, jež pro své upřílišnění charakterů i pro náznakovou skizzovitost básnického podání nedovedlo získati přízeň ani obecnstva ani kritiky. Přísně autokritický Neruda se později k dramatickým svým pokusům nehlásil a dbal i toho, aby trvale zmizely s jeviště.

Dříve než básník pronikl Neruda prosaik a novelista, neboť v drobných genrových obrázcích, novelistických figurkách z ulice, úsečných povídkových studiích, nepatrných, bravurně vyprávěných anekdotách záhy ukázal svou původní svéráznost; nejstarší jest povídková mosaika »Z notiční knihy novinkářovy« (1858). Vyšed z feuilletonistického pozorování obkličující jej skutečnosti, vzdělav se na novinářské, tendenčně podmalované drobnokresbě »Mladého Německa«, odpoutává se postupně od romantických zápletek a charakterů, byl Neruda z prvních u nás, kdož uváděli do literatury postřeh realistický, odvahu nezastřené pravdivosti, schopnost vystihnouti tvárlivý povrch moderního života. Jeho povídkové práce vznikly většinou z přímého dojmu naturelu lačného po zkušenosti a vynikají proto svěžestí náladovou. Zřídka se pokusil figuru plně rozvíti neb děj šíře zaplésti, a spokojoval se buď genrovým obrázkem neb povídkovou mosaikou; náběhu k románu neučinil, odhaduje dobře ráz svého nadání. Většina Nerudovy povídkové beletrie tkví v rodném ovzduší pražském, hlavně pak v původním, malo-

městském a svérázném bytu Nerudových malostranských rodáků, jak mu je připomínaly dětské vzpomínky, nesoucí se do l. 40. a 50., i jak oživovalo je vlastní bystré pozorování; některé novelistické motivy nachytl Neruda na svých cestách. Když byl v »Arabeskách« (1864, II. rozšíř. vyd. 1880 spolu s »Různými lidmi«), kolisajících ještě mezi novinářstvím a novelistikou na jedné a mezi konvenční romantikou a svěžím realismem na druhé straně, oživil řadu pražských typických postavíček, promísiv je s rozmarnými causeriemi, zpodobil v zhuštěných a britkých »Různých lidech« (1871), cestovních to episodách pouti dunajské a levantské, se zralým uměním zkratkové charakteristiky a situačního vtipu typické figury mezinárodní, jak se mu namanuly na cestách. Po průkopnických novelistických náběžích realistických, psaných počátkem 70. let a zařazených do sbírky feuilletonů »Studie krátké a kratší«, »Pražských obrázcích« (1872) a »Trhanech« (1868—1871), kdež se v látkové smělosti odvážil sestoupiti se statečným smyslem pro skutečnost a s přímou odvahou sociální až na společenské dno, dospěl Neruda k nejzralejšímu svému dílu v próse, »Povídkám malostranským« (1878; II. rozšíř. vyd. 1885), z nichž nejstarší mosaiková práce s autobiografickými jednotlivostmi, »Týden v tichém domě«, sahá až do r. 1867. V tomto klasickém díle českého realistického genu se podařilo Nerudovi uvésti řadu nezapomenutelně svérázných postav staropražských v souvislost s dobovou náladou, s jednotným životem osobitého celku kulturního, oživití svébytnou čtvrt v důvěrném osvětlení lásky a soucitu, spojití život lidí s životem věcí, ale i obklopiti vše kouzelným přísvitem elegické vzpomínky, diskretní bolestí vlastního, osudem zklamaného srdce, která jemně kontrastuje s humorem, rozprostřeným nad povídkami. Větší práce, jako zmíněný »Týden v tichém domě« neb pozdní »Figurky«, trpí bolestně nedostatkem epické jednoty a pevné stavby, zato několik drobných čísel, spíše náladových a básnicky vypointovaných než dějových, na př. »Hastrman«, »Svatováclavská mše« neb »U tří lilí«, náleží k vrcholným číslům české prósy impresionisticky realistické. Z Nerudovy povídkové pozůstalosti otiskli L. Quis v XV. a Mil. Novotný v XVII. sv. svých vyd. sebr. spisů drobnější práce Nerudovy povídkové a arabeskové, vzniklé v sousedství »Arabesek«.

Z Nerudových feuilletonů nejvíce uměleckého posvěcení mají jeho cestopisy, seřazené jím samým do svazků: »Pařížské obrázky« (1864, později pojaty do »Menších cest«),

»Obrazy z ciziny« (1872) a »Menší cesty« (1877). Vypravují o dojmech z Francie a z Itálie, Říma a Paříže, Egypta a Palestiny, Východu i z Německa, z českých lázní i světové výstavy ve Vídni, všímají si historických památek i moderního života, lidového ruchu i politické přítomnosti, dávají propukati vroucímu citu, promlouvají osvícené inteligenci, posmívají se různému vtipu a spojují tak stanovisko opravdového a osvíceného Čecha se širokým rozhledem dobrého Evropana, kulturně citícího moderního ducha, smýšlení okázale liberálního a demokratického, které neskrývá polemických hrotů proti církvi a politickým odpůrcům svého národa. Barvitost podání, jemnost provedení, mistrovství jazyka staví tyto skvělé feuilletony na první místo mezi causeriemi Nerudovými. Posmrtné vyd. spisů Nerudových přineslo ještě další cestopisnou žeň; zvl. shrnul L. Quis s n. »Z domova i ciziny«, »Z války r. 1866« doplňky cestopisů i trest Nerudova novinářského zpravodajství válečného.

Nerudovy feuilletony vycházely v l. 1860—1891 mnohdy vícekrát týdně v denících »Čase« »Hlase« a »Národních listech« a dostoupily počtu 2260. Neruda však neurčil všechny pro vydání knižní. První výbor (1876—1880) vyšel v 5 sv., z nichž první dva byly nadepsány »Studie krátké a kratší« (1876), třetí »Žerty hravé a dravé« (1877), kdežto ostatní díly zahrnují feuilletony cestopisné. Později (1886) vyšly některé feuilletony v novotisku, mezi nimi význačná mosaiková studie »Báby i baby«. V závěti stanovil Neruda, že pro sebrané spisy má býti z feuilletonů, psaných po r. 1876, pořízen výběr v rozměru asi 30 tisk. archů; ale vydavatelé, I. Herrmann a po něm K. Rožek i A. Wenig, překročili ten rozměr, pojavše kromě tří sv. »Studií« a »Žertů«, ještě 3 sv. »Drobných klepů« a 1 sv. »Protisrsti«, 4 sv. »Kroniky satirou a vtipem«, 1 sv. »Prahy«, 2 sv. »Studií vážných i humoristických«, 3 sv. »Žertem do pravdy«; uspořádání těchto souborů jest většinou chronologické. Samostatnými celky jsou svazky, kde Neruda vystupuje jako novinářský polemik, mladočeský straník, odpůrce vlády, Němců, Židů, Staročechů a klerikálů, »Politik pod čarou« a 2 sv. »Satir«. Kulturně dějepisnou cenu má paběrkující díl »Nekrology a feuilletony časové«. Důsledně chronologicky postupuje Mil. Novotný ve vyd. Kvasničkově, kde prozatím vyšlo 7 sv. Nerudových feuilletonů z l. 60.; pro nejstarší z nich, otiskované v l. 1861—1862 v »Čase« a v »Hlase«, za-

choval vydavatel původní název Nerudův, »Drobné klepy«, jehož Herrmann užil naopak pro Nerudovy causerie pozdní.

Po skromných náběžích Tylových, Havlíčkových a Nebeského uvedl Neruda feuilleton, vypracovaný ve Francii a v Německu, do české literatury a vtiskl mu na dlouhou dobu svůj vlastní charakter: bujný groteskní humor a národně výchovnou tendenci. Vycházejí pravidelně z dojmů a rozmarů denního života v Praze, připínáje své úvahy a nápady na kalendář a roční čas, dává se vzněcovati požitky stolu a kuchyně, rozohňovati společenskými zábavami i veřejnými slavnostmi, čerpáje podněty z lokálkářských částí novin, Neruda rád hromadil kulturně historické drobnosti, jak si je vypsal a skoro metodicky sestavil a tak proměňoval denní causerii často v humoristickou retrospektivu dějinnou, neb v rozmarnou, až marnotratně doloženou studii o tématech nejvšednějších. Těká s předmětu na předmět, střídá pozorování Prahy s jednotlivostmi z venkova, pohrává si hned s botanikou, hned s kuchařstvím, vrací se s rozkošnictvím a s žiravým vtípem vždy znovu k tématu ženy, lásky a manželství, vždy však pouští otěže svému výbojnému humoru, vzdělanému ve škole Jeana Paula a »Mladého Německa«. Rád se baví se čtenářem, ale častěji se posmívá lehce neb povážlivěji sám sobě; miluje nadsázku a bujnou karikaturu; rozhorluje se na oko a vypráví anekdoty; hromadí citáty, ano sám je vymýšlí; navrhuje a přepíná slovní hříčky i žertovné etymologie; nevyrovnatelnou vervou se dotýká i choulostivých předmětů a hned zase upadá v citové rozechvění. Humor Nerudův, ne vždy přirozený a ne vždy původní (jako vůbec feuilletony jeho se zakládají na řadě pramenů a pomůcek), podřízen je vždy tendenci, v níž se Neruda celkem shoduje s mladočeským stanoviskem listu, jehož feuilletonistou byl; jest osvíceným liberálem, nenávidějícím státní i církevní tyranie, moderním člověkem, odmítajícím zjevení a autoritu, mužným demokratem, hájícím práva lidu a odsuzujícím hierarchii i šlechtu, vlastencem a Slovanem, bojujícím proti Německu, přitom široce vzdělaným a snášelivým kosmopolitou. Tendence tato se často uplatňuje na úkor duševní rovnováhy ve feuilletoně, podobně jako nevázanost humoristova škodivá umělecké zaokrouhlenosti. Podle způsobu tvoření bývají (jmenovitě O. Sýkorou) lišena dvě období. V 60. a 70. l. pracoval Neruda celistvěji: sebrav a srovnáv mosaikovou látku, vyčerpал ji na dno a soustředil organicky kolem jednoduché myšlenky základní. V l. 80., kdy umdlával jeho vtíp, se úplně vzdával lehkému rozmaru a z kaménků nahodile sebraných skládal mosaiku libovolnou, nesouvislou a povrchní.

Pozdější feuilletony Nerudovy se nemohou rovnati causeriím jeho mladších let. —

Od počátku své spisovatelské dráhy se zabýval Neruda posuzováním a studiem divadla. R. 1857 psal do »Tagesbote aus Böhmen« divadelní posudky; nato referoval r. 1859 a 1860 v »Obrazech života«, r. 1860 a 1861 v »Čase«, r. 1862—1865 v »Hlase«, v l. 1865—1880 v »Národních listech«; psal o divadelních otázkách též v revuálních časopisech, »Literárních listech«, »Květech« »Lumíru« a »Osvětě«; malý příspěvek dramaturgický ke charakteristice herců podal za jejich přispění také v knize »Divadelní táčky« (1881). Nerudovy stati o divadle jsou trojího druhu: všeobecné úvahy a studie o dramaturgických otázkách a o aktuálních potřebách českého divadelního života, životopisné charakteristiky umělců výkonných a posléze denní kritiky a posudky, jež Neruda věnoval nejen činoherním novinkám domácím a přeloženým, nýbrž též zajímavějším reprisám, hereckým výkonům, ano i operetě a hudbě. (Tu byl laikem, ale získal si zásluhy jako průkopník Smetanův.) Neruda ani nerozvíjí ve svých divadelních kritikách přesně promyšlené a soustavně učleněné estetiky dramatické ani nesoudí s jednotného hlediska literárně kritického, nýbrž kolísaje mezi tendenčními názory mladoněmeckými, mezi romantickým idealismem a ohledy národně praktickými, jest vždy ochoten činiti ústupky. Ale jeho bystrý vtip, jeho jasný smysl pro potřeby doby, jeho ostrý dar pozorovací, jeho neumdlévající zájem o dramatiky a herce, konečně též jeho břitký způsob psaní činí tuto divadelní kroniku, objímající 20 let českého dramaturgického života, posud cennou. [Soubor divadelních feuilletonů a kritik Nerudových vydal L. Quis 1907—1910 (V sv., z nichž I. obsahuje obecnější stati a charakteristiky, II.—V. referáty), jako druhou řadu Nerudových »Sebraných spisů«, kdežto kolem »Divadelních táček« seskupil též vydavatel s n. »Pro české divadlo« v prvním pořadí souboru Nerudovy pobídky, polemiky a glosy divadelní; vydání Novotného, i tuto přísně chronologické, nečiní ve svých svazcích rozdílu mezi kritickými studiemi, divadelními referáty a novinářskými poznámkami.]

Souběžná s kritikou divadelní jest Nerudova kritika literární. Do prvního období Nerudovy činnosti náleží programní úvahy rázu všeobecnějšího, otiskované v »Obrazech života« (1859 a 1860); v nich se, jakož i v současných polemikách, jmenovitě s Jakubem Malým, vyhranily nejostřeji umělecké zásady nového pokolení, které tíhlo k literárnímu světoobčanství, sociálnějšímu pojetí básnictví a k tendenčnímu realismu, zamítajíc idylic-

ké a konvenční písemnictví vlasteneckých epigonů. Později psal Neruda obsáhlejších článků o literatuře do »Času«, »Hlasu« a »Národních listů« jen poskrovnu, z podnětů čistě příležitostných; důvěrností podání, životnou charakteristikou a vzácnou schopností vystihnouti specifické ovzduší generace vynikají životopisné, příležitostné studie, jichž celou řadu dodal pro »Národní listy« (na př. o R. Mayerovi, V. Šolcovi, G. Pflégrovi Moravském, A. Markovi, S. Kapprovi a j.). I charakterisační doprovody, jež psal po řadu let pro »Humoristické listy«, pojaté dnes jako »P o d o b i z n y a k a r i k a t u r y« do sebr. spisů, podávají pěkné doklady, jak Neruda dovedl blahovlnně a sympaticky s hlediska národní myšlenky oceniti každou osobnost. Nade vše zajímala Nerudu otázka národní literatury české, již se zvláště důkladně zabýval v polemicky přiostrěném článku »N a š i m k o s m o p o l i t ů m« v »Nár. listech« 12. list. 1874 a v situační studii tamže 25. září 1887, při smrti Rudolfa Pokorného. V příkrém odporu k mladistvým útočným článkům žádal Neruda velmi rozhodně po naší literatuře národní svéráz, právě charakteristicky: »Vychovávali jsme literaturou moderního Čecha, ale často zapomenuli, že Čech ten má být ovšem r o v e n všem lidem ostatním, nikoli ale s ostatními s t e j n ý. Odívali jsme se v jakous básnickou uniformu světovou, a oni jsou zatím do té velké básnické armády, do toho básnictví světového přijímání jen ti, kdož přicházejí v kroji svém osobitém, řekněme národním.« (Vyd. Quisovo, ř. 2, sv. VI., str. 98.) Tento postup od kosmopolitismu k literatuře osobitě (nikoliv tendenčně) národní se zračí i ve velké řadě Nerudových referátů a kritik, jež jsou na nepatrné výjimky věnovány literatuře české (z cizí oceňoval Neruda velmi zajímavě na př. Bret Harta a první dramata Ibsenova). Nejvíce posudků napsal Neruda do »Obrazů života«, kdež posoudil na př. pronikavě Hálkovy »Večerní písně«, »Mejrimu a Husejnu«, Pflégrova »Pana Vyšínského« a první povídky K. Světlé. Pak psal v politických denících literární referáty nesoustavně až do r. 1883, mimoto i v »Osvětě« (1879—1881); hlavní díla naší poesie nikdy neušla jeho pozornosti; knihy Heydukovy, Sládkovy, Zeyerovy, Čechovy, Vrchlického, přede všemi však románová prósa K. Světlé našly v něm pozorného čtenáře, jemného vykladače, osvíceného soudce, který nerad pronášel odsudky zcela odmítavé. Stanovisko těchto pozdějších referátů formuloval Neruda nejurčitěji v »Slově o české kritice«, kterým zahájil své referáty v »Osvětě« r. 1881. (Vyd. Quisovo, sv. VII., str. 399—408.) [Soubor Nerudových statí literárních vydal L. Quis 1910—1911 v 2. řadě Nerudových »Se-

braných spisů« (II sv., z nichž I. obsahuje úvahy a životopisy, II. kritiky a referáty).]

Výtvarné stati Nerudovy (Quisova vydání II. řady Nerudových spisů sv. VIII.) jsou až na několik časových článků hlavně kritikami pražských uměleckých výstav a opírají se většinou o literární kritéria, upadající nejednou do pouhého zábavného feuilletonismu; dobrým svědectvím pro Nerudův vkus bylo, že při veškeré zálibě pro výtvarné genry ocenil umělce jako V. Levého, J. Mánesa, A. Chittussiho, Jar. Čermáka a J. Myslbeka.

Z potřeby chvíle vznikly svobodomyšlně tendenční brožurky: »Pro strach židovský«, »Kalendář lidstva« a »Šílení v klášteřích«, psané pro mladočeské »Epištoly svobody«. Hlubší pohled do Nerudových názorů poskytují kromě »Krátkých Les Confessions kohokoliv z nynějších českých Jean Jacquů« (v »Arabeskách«) hlavně aforistické »Skromné myšlenky« (otisk. po léta v časopisech). Z korespondence Nerudovy otištěno posud málo; obsáhlejší soubory jsou: rodinné dopisy Nerudovy z let 1878—1891 neteři Aniče, vyd. 1904 Mil. Sísovou a 1926 Mil. Novotným, a listy Terezii Macháčkové z r. 1864 a 1865, vyd. v »Mánesu« r. 1907 V. Tillem; dopisy Nerudovy K. Světlé v dochovaných zlomech otištěny A. Čermákovou-Slukovou v knize »K. Světlá ve stycích s J. Nerudou« 1912; rozsáhlou korespondenci Nerudovou s rodinou Šemberovou uveřejnil ve výňatcích V. V. Škorpil ve »Zvonu« 1913 a 1915; r. 1932 vyd. Mil. Novotný 90 listů různým osobám s n. »Z listáře Jana Nerudy«.

Sebrané spisy Nerudovy vyšly po prvé neúplně a nekriticky redakcí I. Herrmanna ve 13 sv. r. 1892—1905; úplností, přesným vrocením, udáním pramenů a pěknými rejstříky vyniká nad ně vydání nové, pořízené v l. 1906—1915 péčí L. Quise, K. Rožka a Ad. Weniga; první pořadí v 33 sv. zahrnuje spisy básnické a feuilletonistické, druhé v 8 sv. práce kritické. V l. 1923—1925 vydalo nakl. Kvasnička a Hampl v Praze 25 sv. nového kritického souboru redakcí Mil. Novotného; tu vedle 10 sv. děl Nerudou knižně publikovaných vyšlo 15 dílů jeho feuilletonů, divadelních a literárních studií a referátů do konce l. 60. v pořadí důsledně chronologickém a se snahou o úplnost.

Z vydání jednotlivých děl důležitější jsou edice ve Strejčkové »Sbírice souvislé četby školní«; majíť podrobné literární dějepisné úvody a cenné poznámky; »Písne kosmické«, »Balady a romance«, »Prosté motivy«, »Zpěvy páteční« a »Tři povídky malostranské« vydal tu Arne Novák, »Hřbitovní kvítí« Fr.

Trnka; Fr. Tichého vyd. »Zpěvů pátečních« 1936 obsahuje zajímavý a přesvědčivý pokus o nový pořad sbírky. K německému Traubovu překl. »Zpěvů pátečních« napsal Alb. Pražák zevrubný a vyčerpávající úvod. Z výborů pozoruhodné jsou: Arna Nováka »Vybrané spisy J. Nerudy« ve 4 d. (1. Díla básnická. 2. Výbor z povídek, 3. Výbor z feuilletonů, 4. Spisy kritické a smíšené) 1927; a tři menší: Jana Kabelíka, »Výbor z prósy Jana Nerudy« v »České knihovně zábavy a poučení« r. 1902, F. V. Krejčího trojdílný, obsahující básně, povídky i různou prósu ve »Svět. knih.« (sv. 286—287, 292—293, 338—340) r. 1902, a K. Poláka výbor z básní v »Kytici« Státn. nakl. 1934.

[Obširná studie B. Čermáka o Nerudovi v »Květech« (1895) sahá jen do 70. let a jest snůškou životopisného materiálu, po stránce literární doplňují ji četné podrobné stati: Alb. Pražáka v »Literatuře české XIX. stol.« dílu III. č. 2, Arna Nováka »Studie o Nerudovi« 1919; Jar. Vlčka v »Nové kapitoly« 1912 o Nerudových počátcích; částečně i Lad. Quis, »Jan Neruda« v »Mor.-slez. revui« (1908); rovněž cenné jsou téhož autora vzpomínky na Nerudu, otištěné ve »Knize vzpomínek« (1902). R. 1934 jako 45. sv. ročenky »Chudým dětem«, vyšel redakcí H. Humlové sborníček studií »O J. Nerudovi«, obsahující řadu cenných statí monografických. Celkové ocenění J. Nerudy podali přehledně: F. V. Krejčí knihou »J. Neruda. Studie jeho vývoje a díla« 1902 a essayisticky Arne Novák v monografii »Jan Neruda« v »Zlatorohu« (3. vyd. 1921). Jednotlivé stránky tvorby a významu Nerudova oceňují studie tyto: Nerudův význam básnický Jar. Vrchlický, »O poesii J. Nerudy« (v knize »Nové studie a podobizny« 1897, pův. úvodem k I. sv. druhého vyd. Nerudových spisů), F. X. Šalda, »Alej snu a meditace k hrobu J. Nerudy« (v knize »Boje o zítřek« 1905) a týž, »Neruda poněkud nekonvenční« v »Šaldově zápisníku« 1934, Jiří Karásek ze Lvovic, »J. Neruda« (v knize »Renaissanční touhy v umění« 1902 a samostatně rozšířeno v »Pestré knihovně« 1910, sv. 42.); Arne Novák, »Večerní dialog o J. Nerudovi« (o Nerudovi povídkáři v knize »Mužové a osudy« 1914) a týž »Básnický jazyk mladistvého J. Nerudy« ve »Slově a slovesnosti« 1935; Karla Poláka studie o Nerudově poměru k Heinovi v »Xenia Pragensia« 1929 a v »Čas. mod. filolog.« 1934—1936; Jan Jakubec v »Naší době« 1923 a K. Mikula v ČČM. 1931 vyšetřili prameny a pomůcky »Písni kosmických«; St. Souček v »Paed. rozhl.« 1914, v progr. II. st. gymn. v Brně 1916, v »L. filol.« 1917, ve »Studiích a vzpomínkách Arnu Novákovi« 1930 rozebral důmyslně Nerudovu baladistiku; Nerudu feuilletonistu osvětlili: S.

Heller, »J. Neruda a jeho feuilletony« (v »Lumíru« 1876) a O. Sýkora, »Humor Nerudových feuilletonů« (1905).

Nerudův význam zůstal za života básníkova nedoceněn, teprve po smrti pochopena jeho lidská i literární osobnost v celé moderní složitosti a národní typičnosti. Kdežto současníci většínou zapomínali pro novináře na básníka, pro rozmarného humoristu na lyríka tragických tónů, pro lehkého kreslíře drobných arabesek na mohutného epika a přeceňovali právě to, co na něm, liberálu a demokratu, stálo jenom ve službách dne a časnosti, vysvitl po jeho skonu jasně jeho zjev, vyrůstající z dobového a módního směru školy mladoněmecké k čisté národní kráse a plně lidské opravdovosti. Statečný a přímý, jadrný a originální hledatel literární pravdy, jakým po celý život byl Neruda, našel v krajně upřímné a jímavě prosté lyrice pravdu osamělého, zrazeného srdce; našel v syté a výrazné povídkové próse genrové realitu staropražského života; našel na nejlepších stranách svých feuilletonů moderní skutečnost velkého města a pracující společnosti; našel však i skrytou a tajemnou pravdu rasové krve a národního ducha; našel umělecky a slohově po stopách Erbenových pravdu a ryzost básnického výrazu českého. V tom ve všem Neruda, romantický hlasatel národnosti jako posledního smyslu života, byl předchůdcem realismu literárního, časným hlasatelem pokrokových společenských snah, typickým Evropanem v době nejistě kolísající mezi vlastenecko-idealistickými tradicemi a mezi nevykvašenou dotud moderností. V období časného realismu se stával stále Nerudův význam samozřejmějším a jeho zjev příkladnějším, ačkoliv školy ve vlastním smyslu nezaložil. Jednostranní jeho následovníci, L. Quis v prostonárodní baladistice, I. Herrmann v pražské genrové drobnomalbě, H. Wunsch v rozmarné feuilletonistické mosaice, nedostoupili literárně Nerudy a nerozvíli možností vývojových, od něho daných. V genrové drobnokresbě povídkové i v umění feuilletonistickém vyšli z Nerudy ve svých začátcích Sv. Čech, Fr. Herites, Jan Lier, zčásti i R. E. Jamot, ale brzy dospěli cest osobitých; z pozdějších prosaiků se Vilém Mrštík a K. M. Čapek-Chod učili od Nerudy vydatně. V lyrice se však přimkl k Nerudovi velký a původní básník J. V. Sládek, blízký svému učiteli kypivým životem vnitřním pod drsnou korou málomluvného výrazu a úsečného i sporého verše. Z pozdějších lyriků si J. S. Machar, horlivý vyznavač a propagátor významu Nerudova, osvojil útvar vpravdě Nerudův, intimní lyriku složitě náplně a prosté formy a zdůrazňoval jej jako slohový princip proti převládající dekorativnosti a obrazovosti básnictví

současného; jeho podnět přispěl vydatně k tomu, že nejen Hálek a Neruda, ale zvláště Vrchlický a Neruda, jsou chápáni jako dvojice protilehlé. Asi deset let po Nerudově skonu dostoupilo vrcholu nejen kriticky kladné, ba obdivné oceňování jeho významu, ale také přímé jeho působení na vývoj básnický; potom však postupně ubývá Nerudova vlivu, jenž se v lyrice poválečně stává neznatelným, aniž přece hlubšímu znalci uniká, jak se nerudovské tóny ozývají vždy, kdykoliv se básníci snaží vyjádřiti nejúspornější formou citový vznět v přírodním rámci neb písňovou sloku zpestřiti rozmarným tónem veršovaného feuilletonu; v tomto smyslu možno s Nerudou uvésti ve spojitost K. Tomana, Fr. Šrámka, P. Kříčku.

Nejvěrnějším Nerudovým přítelem byl básník kruhu Májového, jenž se v mnohém ohledu jevil jeho ještě důslednějším protikladem než V. Hálek; byl to **Adolf Heyduk**. Vedle pravého velkoměšťáka stojí naivní syn přírody a venkova, vedle ducha složité kultury prosté dětinské srdce, vedle následovníka západoevropského umění rozený žák národní písně, vedle výsměšného a pochybovačného samotáře šťastný a klidný idylík rodinný, vedle těžce a bolestně pracujícího umělce lehce zpěvný improvisátor. Heydukovi bylo samojedinému z okruhu »Máje« přáno plně vyžítí život a plně vypěti poesii, a přece jeho činnost nevykazuje takměř vývojového zestupu.

Adolf Heyduk (1835--1923) se narodil 7. června 1835 na Rychmburce u Skutče a ze zachovalého kraje východočeského, z dávných tradicí rodiny mlynářské i z reformačního povědomí matčinyh předků si přinesl ne jeden vděčný podnět a motiv. Vykonal reální studia v Poličce a v Praze, technická v Brně a Praze, seznámil se s kruhem »Máje« a r. 1860 se stal profesorem kreslení na reálce v Písku. Tu ztrávil ostatek života s jednoroční přestávkou působení v Praze, zpestřiv svůj písecký pobyt jen opětovnými poutmi na Šumavu a na Slovensko (po prvé r. 1854), pak delšími cestami po Alpách, Itálii, Porýní, Krymu a Černomoří. Za významnou událost svého života pokládal sám sňatek s Emilií Reinerovou, narození dcerušky Lily (r. 1880) a její předčasnou smrt (r. 1884); hluboké stopy toho nacházíme v jeho intimní lyrice. Přežil Hálek o 50, Nerudu o více než 30 let, svou Lidušku málem o 40 roků, zemřel v Písku 6. února 1923.

Neobyčejně rozsáhlá básnická činnost Heydukova se počíná v literárním okruhu »Máje«, jehož Heyduk byl horlivým členem. První Heydukovou tištěnou básní byla píseň v prstonárodním duchu, »Kukačky« (v »Humorist. listech«, 1858); první

ročník »Máje« přinesl tři básně, »Rybičky«, »Stůj« a »Matce«, již r. 1859 vychází první svazek »Básní«. Zde, jakož i v obou svazcích »Básní« z r. 1864 a 1865 se Heyduk ještě neosvobodil od básnických zahraničních vzorů svého pokolení, od Lenaua, Heina a Freiligratha v lyrice, od Byrona v povídce básnické; také nestanul ještě pevně na domácí půdě, hověje v melodiích cikánských a v motivech italských módnímu exotismu. Ale silněji než vzory cizí proniká již v těchto prvotinách vlivně studium Erbeny a poesie prostonárodní, záliba pro lid a píseň na Slovensku, živý zájem o národní dějiny a silná tendence vlastenecká. Již tehdy má Heydukova lyrika více strun než Hálkova, ač se nemůže měřiti s bohatstvím Nerudovým; také formálně vyniká zpěvný a uhlazený Heyduk nad Háalka, jsa zvláště mistrem lehké písně. Po desetiletém odmlčení nastává v 70. l. pro Heyduka období básnické plodnosti; uvádějí je dvě lyrické knihy zvláště význačné: v »Lesním kvítí« se hlásí nadšený malíř přírody zejména šumavské, v »Cymbálu a huslích« zpívá, horlí a touží plamenný Čech a rozhodný Slovan o útisku slovenského lidu v Uhřích a užívá forem, místy i slovníka prostonárodní písně lidové na Slovensku. Na rozhraní 70. a 80. let dospívá Heyduk básnického vrcholu; k útvarům lyrickým, jež potud pěstoval, se nyní druží teplá poesie intimní, tu idylická, tu elegická, vlastenecká chasona plného zvuku, často se zvrhající v prázdnou deklamaci a veršovaná krajinomalba, místně barvitější než byly první horské a lesní obrázky. Také epik Heyduk, s lyrikem nikterak rovnocenný, se hlásí řadou knih, v prvotinách sotva napověděných. K baladám podle lidových zkazek a ke kratším skladbám dějepravným s tendencí vlasteneckou se druží veršované povídky z venkova a rozměrné komposice z dějin národních; zvláštností Heydukovou jsou básnické pohádky, kolísající mezi epikou a lyrikou. Výpravné práce Heydukovy jsou vůbec promíšeny živlem písňovým, pasážemi krajinářskými a hojnými reflexemi i prozrazují rozeného lyrika. Knihy, jimiž v l. 1879—1884 Heydukovo dílo vrcholí, jsou v oboru intimní lyriky: »V zátíši« a »Zaváté listy«, v malbě přírodní »Hořec a srdečník«, z epiky báchorka »Dědův odkaz«, a veršovaná povídka ze Šumavy »Pod Vítkovým kamenem«. Koncem 80. let se zdá býti básníkuv vývoj dovršen, ale Heyduk bije tu neočekávaně na nové struny: elegie za ztracenou mladostí, stesk osamění, tucha smrti, teskná touha po bytostech zemřelých, náhlá nedůvěra k mateřské přírodě, stupňující se až v prudký odpor, hučí ze sbírek zestárlého básníka, z nichž »Černé růže« a »Z denníku toulavého zpěváka« jsou psychologicky i umělecky

přední. V epice mají převahu kratší, ostře pointované dějpravné básně a úsečné, zaokrouhlené obrázky lidových postav a dějů; z těchto knih, nevalné hodnoty, jsou zvláště příznačné »Bohatýři« a »Zpěvy pošumavského dudáka«.

Od r. 1897 vycházely v Praze Heydukovy sebrané spisy básnické, celkem 62 sv. Do nich básník zařadil nejen nová a obměněná, někdy doplněná, jindy zkrácená vydání spisů starších, nýbrž sestavil do cyklů básně sice původu dřívějšího, leč potud neseřazené v celky (tyto básně vyčítají se tuto nikoliv podle postupu vznikového, nýbrž podle chronologie knižního vydání, rozvrženy v přehledné skupiny látkové).

Heydukova lyrika intimní objímá sbírky: »B á s n ě« I (1859 s oddíly »Cigánské melodie«, »Básně smíšené« a báchorkovitou povídkou veršem »Růže povážská«), »B á s n ě« II (1864 a 1865 o 2 sv. ve skupinách »Jižní zvuky«, »Dozvuky vlašské«, vesměs z cest po severní Itálii v l. 1860—1864, »Vlast«, »Znělky«, »Milostné« a elegický »Ohlas«); tři svazky mužné erotiky, poesie rodinné a elegické, »V z á t i š í« (1883), »P í s n ě« (1884) a »Z a v á t é l i s t y« (1886), »N o v é c i g á n s k é m e l o d i e« (1897, složeny koncem 70. let; od prvního pořadí se liší silnou strunou sociální); teskné dílo stesku za životem »D u m y a d o j m y« (1899); knihu vzpomínek na domov a rodiče »R o s a a j í n í« (1890, složena v l. 1877—1889); podobně tklivě laděné »P a r n a s i e« (1900, z let 1887—1896) a zachmuřené »Č e r n é r ů ž e« (1900, slož. v l. 1889—1900); knihu ohlasů t. zv. »dainas«, »L o t y š s k é m o t i v y« (1901); vzpomínkové a elegické »P o h á d k y d u š e« (1901), »V s a m o t á c h« (1901, z let 1886—1894), »C e s t o u« (1903, psáno v l. 1878—1888); poslední, ohnivě vášnivý, ale místy trpký výtrysk básníkovy prudkého milostného temperamentu »Z d e n n í k u t o u l a v ě h o z p ě v á k a« (1904, skládáno v l. 1896—1900); volné, leckde spíše beztvaré verše »C o h l a v o u t á h l o« (1910) a nové elegie Heydukovy osmdesátky »S t e s k y n a s t e z k á c h s t a r ě h o z p ě v á k a« (1921), obrážející vyjasněný obzor Heydukova kmetství. Uprostřed formalistické vlny v českém básnictví neodolal ani Heyduk, mistr prostého rýmovaného čtyřverší písňového, strofickým a rýmovým umělostem svých druhů. Od samých začátků svého básnického tvoření až po dvojdílný soubor meditačních i evokačních »Z n ě l e k« (1905) se pokoušel ne beze zdaru o sonety; virtuosnost prokázal ve sbírce více než 500 »R i t o r n e l l ů« (1902), kterážto lidová forma vlašská mu nahrazovala elegické distichon a hověla jeho improvisační lehkosti, ať šlo o nápad nebo o náladu.

Heydukova lyrická krajinomalba, jejíž kusy jsou vloženy i do sbírek intimní poesie, lne zprvu k matnému a krajově málo výraznému způsobu mladistvého Hála, jemuž se blíží i úvahami o věšteckém poslání básníkův i jarým humorem; tak ve sbírkách »O d d e c h v l e s e« (z r. 1866, mimo sebr. spisy) a »L e s n í k v í t í« (1873). Později si dobývá Heydukovy poesie výhradně Pošumaví a Povltaví a propracovává se k hutnější konkrétnosti, zvláště v podání rázu krajinného; do knih »H o ř e c a s r d e č n í k« (1884), »N a p o t u l k á c h« (1894), »P t a č í m o t i v y« (1897), »V p o l í c h« (1900, vzniklo v l. 1878—1892), namnoze cyklicky sestavených, vedle krajinného líčení jsou zařazeny drobnokresby vtipně neb tklivě přihrocené, reflexe i písňové improvisace a hlavně šťastné výlevy pocitu svobody v přírodě, jmenovitě na horách. Sbíрка »Ptačí motivy« jest nad jiné příznačna pro Heydukovu přírodní lyriku z pozdních let: básník nadaný zbožnou úctou k nepatrnostem kreslí na štavnatém pozadí pohorské krajiny v květu neb v jeseni nekonečnou řadu zjevů ptačích, jež zná nejen podle doby, ale i podle hlasu a mravu, a každý z ptáků, s kterými cítí vnitřní spříznění, rozněcuje v něm citový vzruch, smyslové rozehvění, tklivou vzpomínku, nejmocněji tehdy, když poeta připomíná si ztracený domov, zemřelé děti, když se opájí přírodou neb velebí kouzlo básnictví. Přechodní výjimkou zaznívá ve »Z n ě l k á c h« pesimismus, stěžující si do kruté přírodní bezcitnosti. Z cizích krajů Heyduk opěval Itálii v »Básních« II a v části sbírky »Na potulkách«; ovocem černomořské plavby jest kniha »Z p o u t i n a K a v k a z« (1902, psána 1885): zde i v italských motivech se ozývá zvláště chvála moře, nepřesahující celkem míru konvenčnosti.

Vlastenecká lyrika Heydukova zaznívá po prvé šesti čísly v »Básních« II; jsou spřízněny s Nerudovými »Českými verši«, ale projevují silnější povědomí historické. Cele svým jest Heyduk v »C y m b á l u a h u s l í c h« (1876, o 3 dílech), knize to, jež po Kollárově »Slávy dceři« znamená nejvýznamnější projev básnické vzájemnosti československé: Heyduk líčí přírodu i lid pod Tatrami, notuje písně milostné i pijácké, zachycuje památné krajiny i rázovité genry, ale nade vše zaznívá protest proti bezpráví maďarskému a nadšená výzva k sjednocení s Čechy. Pokračováním jsou pak ohlasy slovenské poesie »O d T a t e r a D u n a j e« (1910), dozvukem soubor příležitostných básní »S l o v e n s k u« 1917, připsaný Hviezdoslavovi. Vlastenecká deklamace a rozhorlená polemika proti odpůrcům zevním i vnitřním vyplňuje »Š í p y a p a p r s k y« (1888) a zasahá

i do prvního oddílu »Zpěvů pošumavského dudáka«, ostatkem výpravných. V celku proběhla vlastenecká lyrika Heydukova drahou, již opsal tendenční verš český vůbec od Nerudova mladí přes Sv. Čecha po El. Krásnohorskou: vnitřní hutnosti a myšlenkové síly ubývá v témže poměru, v jakém přibývá hlučného patosu a rozbujelosti citové; svěžího spádu a mladistvé říznosti »Cymbálu a huslí« Heyduk později již nedosáhl.

Heydukova epika se již záhy rozbíhá trojím směrem a sleduje přitom tradici českého výpravného verše soudobého: v delší veršované povídce jde po stopách našich byronistů; v dějepravných romancích vlasteneckého přízvuku se přiklání ke způsobu českých romantiků z generace předbřeznové; v lidových baladách a charakterních obrázcích z naší vesnice se ubírá cestou, vedoucí od Erbena k Hálkovi. Tyto druhy pěstuje Heyduk vytrvale i později a připojí k nim rázovitý útvar veršované pohádky. Povídka básnická se zhodí u něho vlivu Byronova a vyvine se ve dvě samostatné odrůdy: rozsáhlá dějepravná skladba z minulosti domácí jest nesena tížádností přiblížení se epice velkého slohu někdy národní, jindy umělé; veršované romány ze života našeho lidu rostou do šíře a pokoušejí se, bez zvláštního úspěchu, aby spleť děj, kreslený na propracovaném pozadí přírodním, zdůvodnily psychologicky a prohloubily řešením mravních i společenských otázek. V posledním období Heydukovy činnosti se úží značně jeho epická oblast; převládají v ní historické deklamovánky, vážené většinou z doby národního utrpení; k nim se druží motivy biblické.

Mezi drobnějšími epickými pracemi Heydukovými lne početná většina k životu našeho lidu, z něhož vybírá rázovité postavy neb zkazky pohádkové; tak v knihách: »Na p ř á s t k á c h« (1884), »O b r á z k y« (1888), »Z a d l o u h ý c h v e č e r ů« (1899, z let 1885 a 1886), »N a č e r n é h o d i n c e« (1900, slož. v l. 1884—1886), »Z r o d n ý c h h o r« (1901) a »N ě k o l i k p o v ě s t í z P o š u m a v í« (1913); sem se řadí i titěrná národopisná hříčka »D u d á k« (1881), suchý to výčet lidových tanců. Na delší skladby se rozrostly pohádkové látky »R ů ž e p o v á ž s k á« (1859, v »Básních« I, báchorka to slovenská látkou i duchem) a »T ř i z k a z k y« (1898, psány v l. 70. obsahují »Braček-ptáček«, »Záměny« a »Sudice«), lidové to pohádky, podané prostoduše za Erbenova vlivu; románem v písních jsou i pohrobně (1923) vydaná »C i g á n s k á m e l o d i e«, odlišná od stejnojmenných skladeb starších.

Nejstarší dějepravné romány Heydukovy přinesl svazek »Básní« r. 1865: pokrok proti Janu z Hvězdy značí vedle zhu-

štěnější formy láskyplný důraz, jež básník klade na dobu husitskou. Tento zájem proniká i v knihách: »Bohatýři« (1894), »Zpěvy pošumavského dudáka« (1899), »V zášeru minulosti« (1900), »Škúdcí a dobrodruzi« (1908), »Rozmanité zvěsti a různé děje« (1913), »Oběti přesvědčení« (1920), »Sny královské« (1920, tři to cykly z husitské doby, soustředěné kolem »krále Zikmunda Lháře«); z nich »Bohatýři« a »Škúdcí a dobrodruzi« náleží těsně k sobě, jakožto řada ponurých, až křiklavých obrazů pobělohorských vlastenecké tendence. Z rozměrnějších historických skladeb Heydukových psána jest každá v jiném slohu: »Milota« (1875) přenáší techniku byronské povídky na látku ze XIV. věku; »Píseň o bitvě u Kressenbrunnu« (1877, knižně 1888 v sebr. sp. jako »Píseň o bitvě na Moravském poli«) usiluje se přikloniti stůj co stůj k slovanskému eposu lidovému; přeslazená idyla lásky »Oldřich a Božena« (1883) se rozpadá na drobné písně; pobělohorské epos »Za volnost a víru« (1881, knižní vydání z r. 1883, báseň tu rozšířena o celý zpěv a epilog) kupí kolem ústředního děje, jímž jest selské povstání na Kouřimsku, řadu podružných náboženských, vlasteneckých i lidových motivů v neurovaný celek, rozdělujíc s naivní křiklavostí světlo a stín. V několika knihách zasáhl Heyduk i do dějin cizích; pouze byronisující epos o dobyvateli Cařihradu, »Mohamed II.« (1878), podobně psychologicky »Milotovi«, jest rozměrnější a netoliko nadšením pro Srby, ale i formou se stýká s jihoslovanskou epikou. Sbírký »Biblické zvěsti« (1902) a »Východ i západ« (1906) mají převahou náměty starozákonní a orientální; v II. oddílu »Znělek«, jež jest epický, převládá antika.

Samostatnou skupinu skládají básnické povídky z lidového života v Povltaví a v Pošumaví děje často složitého a nejednotného s napínavými zápletkami romaneskními. Prosté, nannoze trpné povahy jednoznačných lidí spiatých s přírodou, rozestavené v účinných kontrastech se tu ocitají v rozvratu a na samém srázu tragičnosti, ale básník posléze umožňuje přece smírné vyznění. Obširná líčení přírodních krás, hojné rozpravy a úvahy prostupují děj, a ani živlů lyrických nechýbí; celek však zpravidla trpí nejednotností slohovou. »Kresba ze Šumavy«, »Dřevorubec« (1880, knižně 1882), založená na příkrém protikladu povahovém, vypráví o rozkladu rodinného štěstí šumavského horala bídným zlosynem: od patriarchálního klidu šumavského pralesa a jeho ryzích obyvatelů se odráží podnikatelské hmotářství podnikatelů dráhy a mravní drsnost

pruských příchozích, což zavdává Heydukovi podnět k přímé polemice. I povídka »P o d V í t k o v ý m k a m e n e m« (1881, knižně 1885), vypravující romaneskní osud ženské bytosti pobloudivé ve vášni, má podtitul »kresba ze Šumavy«, ale jednota prostředí jest porušena silně zdůrazněným živlem slovenským a cikánským. »Idyla z Povltaví«, »B ě l a« (1882, knižně 1886), prostoduchá tragedie mateřského srdce, si volí za hrdinku něžnou a ctnostnou kojnou z lidu. »Kresba z Povltaví«, »S e k e r n í k« (1893), nejdelší a nejsložitější básnická povídka Heydukova, má děj dvojí: kterak hrdina pracovitostí a dobrotou smývá mladistvou vinu, a jak jeho zvrhlý pastorek uvádí rodinu na pokraj záhuby; dvojí jest též prostředí, které básník líčí, život mlýnský a svérázné bytí vorařů: v tomto Povltaví, v onom básníkův rodný kraj dávají pozadí. Zcela jiné povahy jest »román v písních« »N a v l n á c h« (1886, knižně 1889), idylka nevinné lásky, zasazená do rámce líčení Černého moře a jeho břehů podkavkazských.

Svérázné místo v tvoření Heydukově zaujímá alegorická báchorka veršem, »D ě d ů v o d k a z« (1879), nejčastěji vydávaná, soudobou kritikou stavěná na vrchol Heydukova díla, později zpopularisovaná operami J. R. Rozkošného a Vít. Nováka. Epika se slila v této pohádce na oslavu prostoduché písně a něžné lásky s lyrismem, šťastná obraznost dokreslila motivy lidové, nálada báchorkovitá splynula s napověděným jinotajem; celek má dívčí, lehounké kouzlo, které se nad skutečností vznáší jako barevná pára a sváteční melodie.

Z prosaických prací Heydukových jest vzletné líčení Šumavy a Povltaví v I. a II. díle Ottových »Čech« komentářem jeho poesie; »V z p o m í n k y l i t e r á r n í« (1911), místy nespolehlivé, jsou důležitý, pro historii kruhu »Májového«. Veršem přeložil Heyduk B a u m b a c h o v u romantickou pověst »Z l a t o r o g«.

Heyduk jest především básník písní: jeho sloh jest nesen živly melodickými, nikoliv ornamentálními, odtud improvisační bohatství jeho rýmů, odtud zvonivý spád jeho rytmů, odtud i sklon k pointování závěrečných veršů a slok. V tom jest žákem poesie prostonárodní, již od mládí studoval, napodobil až do přízdob slovních a obrazových. Lehká a průzračná píseň se mu hodí jako případný prostředek výrazový zvláště proto, že rád zobrazuje nesložitý život citový v jeho základních hnutích, jmenovitě radostnou a šťastnou vášeň mladé, výbojné lásky, tanečního opojení, sladkou pohodu rodinného života, prudce se deroucí žal nad ztrátou bytostí milovaných, důvěrnou lásku k rod-

né půdě a ke kvetoucí přírodě, nespoutanou touhu po svobodě, hrdý vzdor proti utiskovatelům, nepotlačitelný nával prudké pomstychtivosti vůči škůdcům, později však i stesk za prchlou mladostí, hrůzu osamění, tušení konce. Zná bolest a oddává se jí nejednou vášnivě, ale přece zůstává optimistou z citové nutnosti. Nedovede ztratiti sebe ani Boha, jehož nejvyšší zárukou jest mu příroda, prožívaná v pantheismu stejně naivním jako opravdovém. Heyduk jest vedle Háalka a i nad něj ve své generaci nejnadšenějším malířem přírody a malířem krajin, ale na rozdíl od Háalka nevnáší do přírody apriorních konceptů myšlenkových. Maluje stále a bez únavy drobné krajinky, jejichž půvab jest někdy konvenční a jindy idylický; líčí do skrytých podrobností les, lučinu, říši květin a ptactva. Nikde není šťastnější a bezpečnější, než dotkne-li se slovenské, šumavské či po-tavské půdy, kterou pojímá v těsné souvislosti s jejím lidem.

Složitější oblasti poesie, kam nedoletí píseň, jsou Heydukovi nedostupny; z myšlenky vystihne toliko její citový přízvuk, postavu svede na jediný, primitivní rys, děj se mu pod rukou rozpadne v řadu výjevů, z nichž idylické okouzlují, dramaticky pohnuté však nepřesvědčují — odtud nepatrná hodnota Heydukovy epiky, již se nedostává při vši popisné dekoraci i při veškerých lyrických vložkách skutečných výpravných hodnot. Adolf Heyduk nebyl nikdy básníkem ideí a ztroskotal vždy, kdykoliv se pustil do řešení jakýchkoliv problémů; bohaté srdce, spíše ženské než mužné, není u něho provázáno vyšší intelektuálností, a mladistvá vnímavost pro záchvěvy přírodní nemá ve své družině smysl pro kulturní dění. Tento nedostatek myšlenkové a umělecké kultury se projevuje u Heyduka také skrovnou básnickou kázní. Většina prací Heydukových uvázla na stupni pouhé improvisace; lehkost formy zavedla nejednou k povrchnosti veršovým i jazykovým; kde šlo o skladbu složitější, um Heydukův selhal. Platí-li o kom rozluka »básník, nikoliv umělec«, platí ve vrchovaté míře o Heydukovi.

Uprostřed svých kosmopolitických druhů Adolf Heyduk se jevil vždycky představitelem »umění národního« a byl proto nejednou přeceňován. Vyšel z národní tradice, volil si valnou většinou české látky, byl věrným žákem poesie lidové, osvěžil svou básnickou mluvu výrazy z lidové mluvy a zvláště slovakismy, byl nadšen pro naši minulost a nikdy nespořil výrazem vlastenecké tendence — toto vše bylo u něho přímočaré a jednoznačné. Ale to jsou vesměs rysy tkvící při povrchu, které dovedli snadno napodobiti někteří epigoni, zvl. R. Pokorný a Jos. Kalus a na začátku své dráhy R. Jesenská; velkým básníkem

národním rodu Nerudova neb Sládkova Heyduk nemůže být nazýván pro primitivnost duševního života a malou rozlohu své poesie.

(Heydukovu literární slávu založily blahovolné, ba nadšené Nerudovy kritiky »Básní I. i II.«, »Cymbálu a huslí« a »Dědova odkazu«, nyní otištěné v VII. sv. Krit. jeho spisů, je doplňují vzpomínkové »Rozmanitosti o Ad. Heydukovi« z r. 1885, tamže sv. VI. str. 329—345. Mnoho nadšené lásky, ale málo kritického soudu obsahují též úvahy El. Krásnohorské o Heydukovi, zvl. v »Osvětě« 1895, podobně i oba jubilejní příspěvky Alb. Pražáka ve »Zvonu« a v »ČČM.«, oba 1905; náběhem k učenění Heydukova díla jest článek Vrchlického v »Máji« 1905. Cenným pokusem o popsání a utřídění Heydukovy činnosti jest stať Fr. Křemena v progr. reálky v Písku 1906—1908; jubilejní monografie Fr. Tichého, »Ad. Heyduk a jeho dílo«, v Praze 1915. Kriticky ocenil lyriku Heydukovu Arne Novák v knize »Zvony domova« 1916. Do poznání díla Heydukova uvádějí případně také dvě antologie z r. 1915: Fr. Tichého v 1186.—1187. sv. »Svět. knih.« obsahuje lyriku, Ferd. Strojčka v »České knih.« ukázky z celého tvoření.)

Dvěma vzácně nadaným básníkům Hálkovy a Nerudovy skupiny, kteří s jejími vůdci souviseli spíše ideově a literárně než osobně, nebylo dopřáno vyvinouti se a dospěti; stihlat je předčasná smrt, sotva jejich verše vzbudily neobyčejné naděje. Jsou to Rudolf Mayer a Václav Šolc; onen pozdní a ryzí pěvec světobolu v Čechách, tento předchůdce básnických snah a veřejných tendencí Sv. Čecha.

Rudolf Mayer (1837—1865) se narodil 13. října 1837 na Nové hospodě u Skránčic na Klatovsku. Vykonal ve Vídni a v Praze studia právnická i dovršiv je doktorátem, podlehl uprostřed příprav k akademické dráze právovědecké plicnímu neduhu v Loučimi u Klatov 12. srpna 1865. Ve svých *Básních* (1873, vyšly redakcí Jos. Durdíka, nově v »Našich klenotech« I, 1903, v krit. souboru J. V. Sedláka 1927) se Mayer ukazuje hlubokým a melodickým pěvcem beznadějného světobolu, jenž objímá básníka, celé lidstvo i všecko tvorstvo, kale rozkoš z přírody i štěstí lásky; není z něho ani útěchy ani uzdravení. Tento nekonečný smutek se rád utíká samotářsky a beznadějně do podvečerního neb nočního ticha, jehož poesii hudebně náladovými verši Mayer uměl lépe vystihnouti než kdokoliv z jeho současníků (cyklus »Znělek nočních« i »Stínů večerních« náleží k vrcholům jeho lyriky). Všim tím se Mayer řadí těsně k Máchovi, nemá však, jsa povahou

spíše citovou, ani jeho myšlenkové hloubky, ani jeho divoké vášnivosti, ač i tato tlumená povaha občas zabouřila, na př. prudkými »P í s n ě m i v b o u ř i«. Lyrika Mayerova temení z jeho osobní pravdivosti, částečně i z nálady pokolení; shledávají-li se v ní názvuky literární, byl by to spíše Lenau než Byron. Nenalézaje východu ze svého osobního bolu v okruhu vlastní bytosti, Mayer se přece vysvobozoval před zoufalstvím jednak mocně vyvinutým vědomím vlasteneckým, jednak hlubokým citěním humanitním a soucitem i porozuměním sociálním. Mayerovo vlastenectví bylo hrdé a zakládalo se na důsledném demokratismu i na uvědomění politickém; Mayer chápal dobře dějinný význam husitství a osudnost Bílé hory; obě jeho vlastenecké básně, »P r a v ý Č e c h« a »P r o s l o v k o s l a v ě H a v l í č k a«, se mohou měřiti s politickými verši Nerudovými. Mayer cítil vroucně s pracujícím lidem a bol vyděděnců bral za bol svůj i byl z prvních, kdo psali u nás básně sociální; svůj vzor, Němce Freiligratha, daleko předstihl. V hluboké »V ě č n o s t i« vyňal z tragiky všedního života utrpení všeobecně lidské s perspektivami náboženskými, v rázné skladbě »V p o l e d n e« podtrhl však rysy radikálního socialismu, ale v obou básních vítězí posléze nad vzdorem a zoufalstvím veliké, nadosobní slitování. Tyto dva mistrovské kusy Mayerovy vytvořily novou formu básnické povídky české a překonaly tak běžný útvar byronský, jemuž hovějí zlomky delší skladby s námětem arabským, »S e f e n u s s a r«. Mayer byl umělec velké kultury: formálně náleží k přetvořitelům českého sonetu, látkově k prvním orientalistům našim. Náčrtovitá jediná jeho práce novelistická, »K a p r i c e o s u d u«, jest zajímavým náběhem k psychologii paradoxní a neblahé lásky v rázovitě podaném ovzduší vídeňském. (Studii o Mayerovi předeslal úvodem k svému vydání Jos. Durdík, pronikavá charakteristika Zdziechowského v jeho knize o čes. byronismu, zevrubná studie od J. V. Sedláka v ČČM. 1915 a 1916, zhuštěná do knižní monografie 1922; upřílišené srovnání s Freiligrathem v »Naší době« 1902 od Okt. Wagnera; Arne Novák v »Krajanech a sousedech« 1922 vyšetřuje Mayerův poměr k Máchovi; Nerudův nekrolog v »Krit. sp.« VI, 255.)

V á c l a v Š o l c (1838—1871) se narodil 23. prosince 1838 v Předměstí v Sobotce a studoval gymnasium v Jičíně, historii v Praze. Ale již r. 1863 sešel se studií. Stal se tulákem, kočovným hercem bez nadání a zhýřilým životem zničil své nadání i své síly. Osobní přátelé a příznivci, jež mu získala r. 1867 vydaná kniha básní, se marně pokoušeli vrátiti ho společnosti i studiu; odešel k matce do rodiště, zemřel tam, zemdlen životem

a podkopán nemocí, dne 14. července 1871. Šolcova jediná básnická kniha, »Prvosenky« (1868; druhé rozhojněné vyd. 1872; edice L. Quise r. 1905 ve »Svět. knih.«; »Dílo« vydal 1926 kriticky v »Panthéonu« B. Vencovský) je dílo neobyčejně bohatého a rozmanitého obsahu. Vedle hluboce citových a vzácně hudebních písní milostných, prosycených vášnivou něhou a těžkým hořem (zejména cyklus »Zperlové šňůrky«), které namnoze připomínají Nerudovu erotiku z »Knih veršů« — drobný rukopisný svazček mladistvých »Písní o bleďé dívce«, do »Prvosenek« nepojatých, vydán teprve r. 1906 v »Poetických besedách Máje« — obsahují »Prvosenky« mohutné básně vlasteneckého a slovanského vzletu, stupňující se od elegické dumy až ke vzdornému patosu (zvláště 13 »Sonetů svatováclavských«); moderně a sociálně citěné deklamace z vření velkého města a z bídy pracujícího lidu, ale i baladicky zhuštěné obrázky z venkova, pravidelně demokraticky podmalované (nejrozsáhlejší z nich »Dědovy vrásky«, vážené z dob selského poddanství, vyšly r. 1881 samostatně), sem tam ještě ohlasy Erbenovy, které se střídají s rázovitými, úsečnými chansonami samostatně obměňujícími módní útvar Bérangerův; z nich došly zvláštní popularity: »Naše chaloupky«, »Píseň o ruce mozolné« a »Pisničkář«. Nové dráhy české epice značily Šolcovy skladby z balkánského ovzduší (»Uškoci« a »Písně o Marku h a j d u k o v i«) a několik náběhů k velkým výpravným básním historickým, z nichž nejmohutnější je zlomek »Boží bojovníci«; tu ukázal Šolc cestu Sv. Čechovi a E. Krásnohorské. Že byl také formálně bohatě nadán, dokazuje mistrovství v melodické písni a jistota při ovládnutí sonetu, kam jako R. Mayer uvedl na rozdíl od kollárovske tradice iamb místo trocheje. Přímo virtuosním formalistou se prokázal šťastným pokusem udomácniti u nás exotickou formu ghazelu, kterou po J. E. Vocolovi a Fr. Douchovi uváděli do Čech též V. Furch a Šolcův krajan F. V. Jeřábek. Všude zůstalo u Šolce při bohatých a slibných podnětech; jeho básnické dílo působí jako krásný a bolestný zlomek. (O Šolcovi psali po ocenění Nerudově [Kr. sp. VI, 273 a VII, 205] L. Quis v úvodě k novotisku »Prvosenek«, B. Čermák životopisně v »Květech« r. 1890 a Arne Novák kriticky v »Mužích a osudech« 1914.)

Bohémským osudem, předčasným skolem, ale zvláště intenzitou své sociální inspirace připomínal V. Šolce současníkům, z nichž si Neruda i Sládek ubohého druhu upřímně vážili, Jihočech František Šimeček (1842—1877), zprvu františkán, později člen redakce »Národních listů«, kde se stal zakla-

datelem »soudničky«. Proletářská sudba a těžká plicní choroba učinily ho elegikem; jest jím nejen v příšnové erotice, ale i v sociální reflexi, kde se od jednotlivých jevů povznáší mocným rozletem k vidění společenské nespravedlnosti ve vesmíru bez revolty a bez reformismu, za to s vroucím zanícením. (O Šimečkovi, jehož básně posud nesebrány, viz zvl. studii L. Quise v »Květech« 1898.)

Řada básníků doby Nerudovy vynikla v povídce a románě, kdež o nich bude řeč, tak Bohumil Janda Cidlinský, Gustav Pfleger Moravský, Alois Vojtěch Šmilovský a Antal Stašek. Z ostatních soudobých veršovců dobré vůle, ale skrovného umu častěji bývali jmenováni: lékař J a n B o h u m i l C e y p z P e c l i n o v c e (1835—1879), chemik a popularisátor J i l j í V r a t i s l a v J a h n (1838—1902), improvisátor bérangerovské noty, šťastně se obracející k dělnictvu E m a n u e l Z ü n g e l (1840—1895) a podřipský rázovitý politik E r v í n Š p i n d l e r (1843—1918), horlivý překladatel Heina a Meissnera i neúnavný propagátor poesie od »Máje« po »Lumír«.

Mladé pokolení moravské na počátku 60. let skládalo velké naděje do A l e š e B a l c á r k a (1840—1862), nadšeného bohéma, jenž se zmítal mezi smělými plány a kormutlivou bídou, optimistickými nadějemi do budoucnosti svého národa a černou melancholií osobní. Jeho »P o z ů s t a l é b á s n ě« (1862 a 1874, kritické vydání Hýskovo s cenným úvodem 1913) podávají v osobní lyrice elegický žal nad životem nežitým a láskou sotva tušenou, kdežto v motivech vlasteneckých bije horoucí srdce pro velikost Slovanstva a zvláště Moravy i pro krásu veřejného činu — všude se jeví myšlenkové i formální úsilí probrati se z okruhu Kollárova k citění a básnění modernějšímu a tak přimknouti snahy »Mladé Moravy« k literární Praze. —

Mocný význam v pokolení Nerudově, které vyšlo od požadavku literatury kosmopolitické, měly p ř e k l a d y b á s n i c k é. V době slovesného úpadku v Čechách v 50. l. vycházelo jich více než básnických děl původních, a to jak z literatur antických, tak z básnictví moderního, především románského, germánského a ruského. Neruda sám překládal zlomkovitě prostřednictvím němčiny z řečí skandinávských a z maďarského, tehdy slaveného lyrika A. Petöfiho, pak z »Legendy věků« V. Huga a pracoval o organizaci i povznesení umění překladatelského. Po úradách v »Umělec. besedě« založil s Ferd. Schulzem knihovnu básnických překladů »P o e s i e s v ě t o v á« (1871—1885), kde dovedl shromáždit nejen veškeré vynikající překladatele svého pokolení, nýbrž kde uložili vynikající svoje překlady i

mladší básníci, ukazující tak české poesii nové vzory. Kdežto I. sv. »Poesie světové« (1871) byl mistrný převod Byronova »Kaina« od Jos. Durdíka, významný to hold byronovců ze školy Hálkovy velkému tvůrci jejího typu básnického, vyšly tam po několika letech již virtuosní překlady Vrchlického, uvádějící k nám nový umělecký směr: r. 1874 »Básně« Viktora Huga, a r. 1876 »Básně« G. Leopardiho a r. 1877 »Poesie francouzská nové doby«.

Ze západoevropských básníků, kteří měli značný vliv na českou poesii tohoto období, nejhojněji překládán byl Byron (Fričem, Douchou, L. Čelakovským ml., B. Kaizlem a nejšťastněji svým vykladačem a obráncem Jos. Durdíkem): Heina překládali v úryvcích Frič, Neruda, Bendl, souvisle E. Špindler; Lenaua zlomkovitě Neruda a knižně J. J. Stankovský; písničkáře Bérangera B. Peška, J. V. Frič, Pfleger, Neruda, Janda Cidlinský, Jos. Benoni, Em. Züngel, Jar. Goll a souvisle M. Krajník; maďarského básníka svobody a lásky, Petöfiho, z němčiny Müller a Neruda, z originálu K. Tůma s Fr. Brábkem.

Zvláštní zájem věnován byl básnictví ruskému, národnímu i umělému; v profesoru a překladateli básní Homérových i tragedií Aischylových, H y n k u J a r o s l a v u M e j s n a r o v i (1837—1895), našli tlumočníka Někrasov (1876), Rylejev (1875) a později i bajkář Krylov (1886); v A l o i s u D u r d í k o v i (1839—1906) Lermontov (II sv. 1872); v ruském filologu-odborníku a znalci bohatýrského básnictví srbského, J o s e f u K o l á ř i (1830—1910), Žukovskij.

Rázovitou osobností mezi překladateli jest P r i m u s S o b o t k a (1841—1925), jenž také jako redaktor, kulturně historický sběratel, srovnávací národoppytec a důmyslný vykladač duševní a jazykové dílny lidu se činně zúčastnil literárního ruchu. Oblíbil si zvláště »čisté a bohaté zdroje« písemnictví anglického a uvedl odtud vedle realistických románů a cestopisů dvě klasické básně idylické pohody a smírného názoru životního v mistrovsky provedeném rámci veršované povídky, Tennysonova »Enocha Ardena« (1875) a Longfellowovu »Evangelinu« (1877); překlady ty, připravující půdu Sládkovi, vynikaly vzornou jasností a plností výrazu, kteréžto přednosti přešly z anglické literatury též do původních prací Sobotkových.

Řada překladů básnických, správných věcně a vybroušených formálně vzešla z odborného studia jazykovědného. Mistrem takového »učeného« a přece básnického překládání byl již V. B. Nebeský, který kromě převodů ze starověkých dramatiků vydal i antologii z novořecké lyriky a z španělských romancí,

vedle toho uvedl k nám ukázkami i »Kalevalu«. Dva proslulí jazykozpytci se episodicky věnovali překladům staroindické poesie; byl to srovnávací filosof August Schleicher, jenž za svého působení na pražské universitě (1850—1857) podal v »Musejniku« dvě ukázky ze sanskrtského básnictví, a tehdejší slibný začátečník v jazykozpytě Jan Gebauer, který vedle úryvků ze staroindičtiny tlumočil též ruské byliny a bulharskou národní epiku. K nim se druží jemnoduchý znalec literatur, gymnasijsní profesor Č e n ě k V y h n i s (1842—1897), který přebásnil Kalidasovu Sakuntalu.

Dílem z potřeb školských, dílem z motivů básnických pěstovány hojně překlady z básníků antických, když byl jmenovitě V. B. Nebeský ukázal cestu. R. 1860 založil Jan Kvíčala »Bibliotéku klasiků řeckých a římských«, jež, neobmezujíc se na básnictví, uváděla i starověké dějepisce, řečníky, filosofy, ale klesala namnoze ze sbírky literární na pouhou pomůcku školskou; ulpívala často na otrocky doslovném překladě, užívala zastaralého, těžkopádného jazyka a řídila se prosodii časoměrnou. Z básníků převedeni tu v letech 60. a 70. Euripides a Sofokles, Horatius a Ovidius. Mezi překladateli, náležejícími bez výjimky profesorskému stavu, pravým duchem básnickým a vkusem uměleckým vynikal jen

J i n ě r i c h N i e d e r l e (1840—1875), profesor akad. gymnasia v Praze. Kromě učebnic, z nichž zvláště vyniká »Mluvnice řecká« (1872 a častěji v různém zpracování), vydal překlady Sofokleových tragedií »Elektry« a »Ajanta« a některých zpěvů Homéra (po časopisech); překladům svým ze Sofoklea předeslal cenný »Úvod všeobecný k tragikům řeckým«. Naši poesii náleží řada drobných lyrických básní, něžně citových a formálně uhlazených, jež dosud nebyly sebrány.

(O překladech této doby viz studii P. Sobotky »O překladech v novočeské literatuře« v »Osvětě« [1877]; o překladech z literatur antických články Antonína Truhláře »Klasikové římské a řecké v překladech českých« [1884 ve »Sborníku na počest Kvíčalovu«.])

4. Novelistika a román doby Hálkovy a Nerudovy.

Když po literární mdlobě 50. let vystoupilo pokolení Hálkovo a Nerudovo, stála česká novelistika nevysoko, a ani v starším písemnictví nebylo mnoho děl, na něž přichodí generace mohla a chtěla navázati. Povídalecké historické romány, přejímající s po-

vrchní chvatností obsah kronik bez podrobnějšího studia detailu i bez psychologického pojetí dobového, tkvěly v překonaném romantismu; odpor k němu způsoboval, že literární mládeži unikaly i umělecko-slohové podněty, obsažené v zlomkovité próze Máchově. Zábavná a plytká drobnokresba z maloměstského neb pražského měšťanstva, kořeněná krotkým vtípem neb přeslazená vlasteneckou a milostnou citlivostí, se hodila právě jen do rámce bojácné a šosácké společnosti předbřeznové; z ní stále ještě působily Tylovy pokusy, jednak o sociálně sentimentální zpodobování světa chudých lidí, jednak o psychologické postižení umělecké bohémy, jednak též o konverzačně salonní mluvu románovou. Vesnické, umělecky mistrné povídky B. Němcové, moderní ženy, jejíž vývoj byl však předčasně ukončen, se dotýkaly ve své epické ukázněnosti jen lehce novověkých společenských otázek. Ale Němcová — a ještě větší měrou K. Havlíček — přinášela ve své beletrii a publicistice další podnět pro mladé prosaiky: ostře prokreslené záznamy krajinných dojmů a lidových typů. Silněji však než tradice domácí působily cizí vlivy při vytváření výpravného umění v období »Máje«.

Po stránce látkové sahala nová generace ráda do složitého vření moderního života, v němž bojují o moc různé vrstvy společenské, hospodářské a kulturní, prolétající a směřující se podle tehdejších názorů pravidelně způsobem dobrodružným. Velké město zapletených poměrů sociálních, střediska výrobní a tovární, čtvrti obchodní a bydlíště proletářů, vězení přeplněná provinilci politickými bývají dějištěm této novelistiky, kde vedle šlechty, národně i názorově podjaté, ale občas se probouzející k uvědomění, a vedle starousedlého měšťanstva a obchodnictva, vedle těkavých herců a rozervaných umělců se hlásí o podíl na dějích i nová sociální vrstva průmyslníků a dělníků. V románech, které podle mladoněmeckého vzoru kladou v pohodlné šíři děje vedle sebe a nikoli v postupu následném, bylo velice oblíbeným komposičním prostředkem činiti z intimních vztahů rodinných, milostných, příbuzenských tmel rozvrstvení sociálního, takže staroromantické motivy nemanželských dětí, tajemného původu, mesaliance, záhadných rádců, temných zločinců se tu vracejí; i psychologie lásky, rozbor vášně a viny, otázka očištění a mravního vyrovnání bývá čistě romantická. Tendence výpravných děl byla arciť »moderní«: třídní spravedlnost, právo na práci a na nezávislost, samostatnost národní i jazyková, osvobození ženino a dělníkovy, odpoutání jednotlivce od náboženství a autority církevní, volné sebeurčení umělcovo

— to vše se s větším neb menším důrazem ozývalo. I tam, kde se novelisté oddali se šťastným pochopením kmenové svéráznosti pravdivému a oddanému pozorování bytosti lidové, pokračující tak ve dráze Fr. Pravdy a B. Němcové, se hlásily tyto tendence. Bylo-li řešení dobových problémů vyváženo pravdivou kresbou skutečnosti lidové, vytvořena díla umělecky trvalá: ve vesnických povídkách a románech V. Hála a K. Světlé, malostranských drobnokresbách Nerudových, ve Šmilovského obrazech z malého města. Na rozdíl od nich působí většina tehdejšího společenského románu dnes mdle: tendenční stanovisko umírněného měšťanstva, převládající sentimentálnost, konvenční stavba dějů, unavující povíдавost, mělké vlastenčení, jinde zase upřílišená napínavost dějová, přepjatost v charakteristice, exaltace v řeči odcizují naši době ty práce, významu vývojově podnětného, mezi nimiž sociální román Pflegrův stojí nejvýše. I na úctyhodné příbuzné pokusy Pflugrových mladších následovníků, Jak. Arbesa a Antala Staška, se nakladla vrstva prachu, jež dlužno odhrnouti, aby byl pochopen jejich význam látkově i myšlenkově průkopnický; takto jediný G. Pflieger Moravský doposud náleží z těchto spisovatelů, tehdy módních, k živým statkům literárním. I povídka historická byla pěstována, ale — jistě nikoliv náhodou — vůdčí duchové literární, až na K. Světlou, se vyhýbali tomuto druhu, odporujícímu jejich myšlenkovým zásadám, i bylo buď pokračováno v povrchním, kronikářském, často až anachronistickém beletristickém minulosti, neb vnášeny do dějin novodobé tendence politicko-národní a společensko-stavovské; zato pokrokem, jehož představitelem byl zvláště B. Janda-Cidlinský, bylo, že proti rytířskému středověku, oblíbenému v době předbřeznové, stavěn v popředí novověk s velkými náboženskými a národními převraty.

Tato románová produkce, shromažďující se v »Bibliotéce českých původních románů historických i novověkých« (1855—1862), »Sbírcě výtečných českých básníků novověkých« (1860—1864) a též v »Matici lidu«, podléhala značnou měrou vlivu cizí tvorby románové, jejíž ohlas se jeví v hojných překladech. Nejmocněji látkově i technicky působil román mladoněmecký, jmenovitě Gutzkowův a Spielhagenův, čítán však i obecenstvem v originále. Zato hojně překládáni byli francouzští novoromantikové, spojující krajně napínavý a zapletený děj se sociální tendencí; přitom nečiněno rozdílu mezi opravdovým uměním vlivné George Sandové (překládána Ž. Podlipskou, Hedv. Hellichovou a

Boh. Záleskou*), i bohatého V. Huga (překládán zejména novinářem Vincencem Vávrou Haštalským [1824—1877]) a mezi chvatně novinářskou nadprodukcí E. Sua a Alex. Dumasa st. Zvláštní zřetel věnován novelistice polské a ruské. Kdežto však z románu polského vybírali překladatelé, jmenovitě učitel František Ladislav Vorlíček (1827—1865) a soudce František Pravoslav Volák (1829—1865), se zálibou práce historické (zvl. od J. I. Kraszewského), vstupovali z literatury ruské, jejímž pilným tlumočníkem byl profesor na Rusi, Emanuel Vávra (1839—1891), již tehdy průkopníci společenského realismu po Gogolovi, Gončarov a Turgeněv. Jmenovitě Turgeněvovy »Lovcovy zápisky«, přel. r. 1874 Fr. Machem, mocně působily realistickým zpodobováním venkovských postav v rámci svěží přírody. Pro překlady ze slovanských jazyků založil V. Hálek zvláštní románovou knihovnu »Slovanské besedy« (1861—1863).

Společenský román pěstován byl právě jako v cizině i u nás se zálibou žurnalisty, kteří podtrhující násilně tendenci a upřílišující napínavost příběhu, zanedbávali nejen komposici, nýbrž i správnost jazykovou a slohový vkus; proto jejich díla zapadla nadobro. Byli to vedle K. Sabiny hlavně administrátor »Národních listů« Václav Žížala Donovský (1824—1891), korektor týchž novin František Göbl Kopidlanský (1829—1899) a člen redakce »Politik« Eduard Ruffer (1835—1878).

K umělecké výši přivedl sociální román v pražském rámci G. Pflieger Moravský a po něm Jakub Arbes; samostatněji roz-

*) George Sandová měla pro nás význam zvláštní. Zda skutečně r. 1845 navštívila Čechy, konajíc tu látková studia pro své romány »Consuelo« a »Hraběnka z Rudollstadtu«, a zda jí v Praze byl průvodcem J. R. Čejka, zůstává i po studii P. M. Haškovce »Byla G. Sandová v Čechách?« (1925), který snáší pro to důkazy, sporné; ostatně pobyt ten by měl význam literárně podružný. Čejka se stal velké romantičce francouzské nadšeným apoštolem. Nezdařilo se mu sice přivésti B. Němcovou na cesty G. Sandové, zato však obě sestry Rottovy, Ž. Podlipská a K. Světlá si ji zvolily za vzor v psychologii ženských postav, tato i v podání velikých typů vesnických. Při smrti G. Sandové napsal J. Neruda v »Národních listech« 14. června 1876: »Jakoby žena jako Sandová potřebovala jakéhokoli odpuštění! Co spisovatelka je monumentálně velká — co chceme s titěrnými výtkami pro život její! Byl to největší člověk-žena, který se posud na poli literárním objevil, a díváme-li se naň se stanoviska čistě lidského, porozumíme mu«. Tehdy přeložil v »Lumíru« Jar. Vrchlický, v mládí dotčený, ne bez vlivu Ž. Podlipské, ideami Sandové, úchvatnou Meissnerovu elegii, oslavující spíše emancipistku než básničku francouzskou.

vil tytéž literární prvky, hlavně v pracích pozdějších, Antal Stašek; romány Ferd. Schulze a V. Vlčka, kteří však hojně pěstovali i historickou novelu, značí sestup od sociálního románu k zábavné literatuře, kdežto u obou zástupkyň románu »ženského«, S. Podlipské a více ještě V. Lužické, klesá novelistika na prostředek výchovy a příjemné zábavy.

Gustav Pflieger Moravský (1833—1875) se narodil 27. července 1833 v Karasejně u Bystřice n. P. na Moravě; po otcově propuštění z lesnických služeb pobývala rodina v Bystřici, Vojetině a Skalském dvoře, odkud si chlapec odnesl některé dojmy nesmazatelné. Když otec zemřel, odešel r. 1843 s matkou do Prahy. V době gymnasijských studií na malostranském a akademickém gymnasiu v Praze byl stížen prudkou nemocí plicní; vedle ní i četba světobolných básníků, studium německé filosofie idealistické, zklamání v lásce otřáslly mocně útlou bytostí křehkého jinocha. Nemoc mu zabránila dokončiti maturitou gymnasijsní studia, ale vydatné sebevzdělávání jazykové, literární, divadelní mu nahradilo vysokou školu. R. 1854 se stal úředníkem České spořitelny v Praze, kdež setrval do konce, přerušiv jednotvárnost služby r. 1856 cestami do severního Německa a do Alp. Zemřel v Praze 20. září 1875.

Pflieger, hlásící se oddaně k Byronovi a Máchovi i k ruským byronovcům, ale pohřešující nadobro jejich vášnivosti, debutoval jako lyrik v »Lumíru« r. 1855. Vydal dvě knihy zádumčivých a náladových veršů »D u m k y« (1857) a »C y p ř i š e« (1861), zajímavých jen v melancholických náladách lesních; vyslovovaly upřímně světobolnou náladu mládeže i její útěk ze společnosti do přírody a do blouznění. Z epických skladeb Pfliegrova mládí, v nichž podléhal různým vzorům umělé i lidové poesie, nejvýznamnější jest máchovsko byronská povídka s dojmy cestovními i vzpomínkami dětskými, »M r a m o r o v ý p a l á c« (1856); z poslední doby života pochází temná, snad alegorická báseň »K r á l o v n a n o c i« (1875). Vroucně lnul Pflieger k divadlu. R. 1861 se stal dramaturgem při novoměstském divadle, po půl roce se však místa vzdal; ukázav již v »Obrazech života« svou schopnost pro divadelní kritiku, referoval r. 1865—1868 o divadle v »Politik«, na to jako redaktor feuilletonu v staročeském »Národním pokroku«, kdež psal pod čáru zajímavé divadelní causerie »D i v a d e l n í k u k á t k o«; odmítavé stanovisko k francouzskému modernímu divadlu vyneslo mu ostrou polemiku Nerudovu. Kromě překladů ze Scriba a Vignyho napsal pro divadlo tři hřmotné historické truchlohry z českých dějin, s četnými ohlasy shakespearovskými: »S v a t o-

pluk, z houbce Vršovců« (1861, nedochováno), »Poslední Rožmberk« (1861, zachováno v přepracování jako »Della Rosa«) a »Boleslav Ryšavý« (1861); pak obratně a vtípně zestilisované konverzační veselohry »Ona mne miluje« (1859), »Telegram« (1865) a »Kapitola I., II., III.« (1866) vesměs za vlivu Scribova; Pflęgrova libreta nenašla komponisty, a vůbec divadlo neukojilo Pflęgerových ctižádostivých nadějí.

Vlastní význam Pflęgerův záleží v románové epice. Učinil k ní nezdařené náběhy již v časném mládí dvěma spřízněnými skladbami, »Dvojí věno« (1855, tištěno 1857) a »Dva umělci« (1858) s konfliktem muže mezi dvěma ženami, vášnivou a něžnou, v popředí; děj prvního položil do života statkářského a obchodnického s akcemi peněžními, kdežto v druhém zobrazil zápas hudebníka a malíře o vstup do měšťanské společnosti. Po řadě drobnějších novel se vrátil k mladistvé zpovědi wertherovské sentimentality, »Dopisy Vyšinského«, v románě »Pan Vyšinský« (1858—1859, ve XII knihách složených 11veršovými slokami podle vzoru Lermontova), pokoušeje se byronský subjektivismus překonati puškinovskou předmětností; v tom, jak osobní vyznání přecitlivělého světobolce měnil postupně v realismus, líčící domácí prostředí a jak od matného kosmopolitismu spěl k rázovité národnosti, byl mu především vzorem »Evdžen Oněgin«, dílem i »Pan Tadeáš«. Tu zajímavě formuloval na osudu mladého statkáře a básníka, šířaného milostnými rozpory a končícího v bojích na Kavkaze, a jeho folie, malíře, i duševní krise svého pokolení, spějícího od zádumčivé fikce k plodnému činu; ale ani životní zkušenost ani schopnost dušemalby individuální a společenské nestačily k provedení záměru, rušeného stále odbočkami kritické i satirické reflexe. Pak zůstal Pflęger věren již útvaru románovému, ale nepsal více veršem, nýbrž elegantní, vybranou prósou. V románové analýse nemocného snění zklamaného v boji za svobodu a mukami marné lásky, »Ztracený život« (1862), dotýkaje se motivicky osudů J. V. Friče, podal českou obměnu slaveného Spielhagenova románu »Problematische Naturen«; pokrokem byl prohloubenější dušezpyt a podložení českého typu složitější malbou společenskou i zasazení jeho do rámce evropských dějin politických. Následoval první český román ze života dělnického, »Z malého světa« (1864, přepracované vydání 1872); v něm Pflęger navazuje na první českou vzpuru dělnickou, ztotožnil děj utlačovaného dělnictva proti nespravedlivému kapitálu se zápasem národním v Čechách a slučoval v rozpolce-

ném ději idealisty ze šlechty s idealisty z lidu tajemnými svazky rodovými; takto se pojí v něm odvážná láska k moderní skutečnosti sociální se zastaralé romantickým uměním. Poslední velký román Pflegrův, »Paní fabrikantová« (1867, knižně až 1873), používá sociálního rámce k podrobné a jemné analýse marné a zoufalé vášně milostné a omezuje se se vzácnou hospodárností hlavně na povahokresbu. Ostatní náběhy románové, »Před březnem«, »Starý dům« a »Švýcarský hotel«, zůstaly zlomky.

Pflegrovy romány ukazují cestu do budoucnosti, jednak výběrem látky, jednak psychologii. Pfleger byl první, kdož studoval podrobně i se sympatií nově seskupené poměry sociální a kdož pod povrchem dělnického hnutí slyšel bítí mocný tep dějin; jako jeden z nejprvnějších zpodobil též časový typ politického revolucionáře z r. 1848. Vyzbrojen darem pozorovatelským, vycvičen věrným a nelitostným studiem vlastního nitra, vnímaje především duševní stavy trpného smutku, nečinné zádumčivosti, zoufalé resignace, beznadějně milostné touhy, uměl dobře vystihnouti psychologický svět své doby a své generace. Obsáhlé vzdělání, soustavné literární studium, bohatá četba zjemnily jeho literární vkus, i když ho vrhaly v závislost na cizích vzorech, Byronovi, ruských byronovcích a mladoněmeckém Spielhagenovi. V jeho technice se mísí romantická a senzáční napínavost s nasmělými náběhy k realistické malbě prostředí a k intimní psychologii; celkem dlužno Pflegra považovati za zjev přechodní, ale také průkopnický.

Své spisy upravil Pfleger sám pro souborné vydání, které vyšlo v VII sv. v Kobrově »Nár. bibliot.« 1871—1885, tu dramata přepracována, verše vydány v přísném výběru jako »Různé verše«. Hlavní oba romány Pflegrovy vyšly r. 1872 a 1873 znovu v »Laciné knihovně«, r. 1898 a 1899 v samostatném vydání (s »Paní fabrikantovou«) a r. 1907 ve »Svět. knih.«; r. 1907—1912 vydal Jos. Laichter v »Českých spisovatelích XIX. stol.« Pflegrovu výpravnou prósu v 6 sv.

(Pro svou biografii zanechal Pfleger řadu pomůcek: životopisné zápisky básníkovi vydal F. A. Hora v Plzni (1880); různé autobiografické stati »z rukopisné pozůstalosti G. Pflegra Moravského« otiskl K. Velemínský v »Obzoru literárním a uměleckém« (1902) a v »L. filolog.« (1908), z vrstevníků ocenil Pflegra zvl. Neruda, osobně mu nepřívznivý, rozbořem »Pana Vyšínského« (Krit. sp. VII, 20) a dvěma úvahami, r. 1859 (Krit. sp. VI, 181) i nekrologem (Krit. sp. VI, 278). Hlavní dvě práce o Pflegrovi, nejen spolehlivý životopis, ale i literárně

historický rozbor podali K. Velemínský v »ČČM.« (1903 a 1904), Ant. Veselý v »Akordu« 1933; analyticky pak Jakubec v »Liter. české XIX. stol.«, díl III., část 2., synteticky J. Máchal v knize »O českém románu novodobém« II. vyd. 1930.)

Předčasně zesnulý lyrik jemné vlohy **František Adamec** (1846—1868) usiloval se zdarem podložití realistickou malbu městského života psychologickou analysou v několika pracích, z nichž se nedokončený puškinský obrázek »Dvojí láska« nejen veršovou formou blíží »Panu Vyšínskému«, a povídka »Dvě babičky« (1867, knižně 1882) vyniká ostrou kresbou. (Viz studii B. Čermáka v »Květech« 1888.)

Pokračováním Pflugrovým v nejedné příčině byl značně mladší **Jakub Arbes** (1840—1914). Nar. 12. června 1840 na Smíchově u Prahy, ztrávil tam takřka celý svůj život, prožil přerod čtvrti skoro vesnické v moderní tovární předměstí. Po reálních a technických studiích v Praze se stal žurnalistou a hlavně jako člen redakce »Národních listů« byl stíhán, odsouzen, vězněn; vše to učinilo ho povoláním kronikářem českého politického života v 60. letech. Krátce byl též dramaturgem novoměstského divadla. Zemřel na Smíchově 8. dubna 1914.

Literární činnost Arbesova, počínající se r. 1860, jest sloučena s jeho působením žurnalistickým a některé práce politicko-historické prozrazují na každé straně hbité, ač povrchní pero svobodomyšlného novináře; tak »Pláč koruny české« (1870, II. vyd. 1894), »Lež a pravda o sv. Janu Nepomuckém« (1870), »První sociální revoluce« (1892), »Z bojů v o vykořenění lidské bídy« (1892), »J. Exc. hrabě Fr. Thun« (1895). Z novinářské své činnosti převzal Arbes do sebr. spisů knihu »Feuilletonů« a »Theatralii«. Rovněž po způsobu žurnalistickém studoval Arbes záhadné a dobrodružné povahy moderní společnosti, kreslil v aktuálně časovém rámci jejich podobizny, vnikal do tajemství jejich tvorby a do záhad jejich výjimečného osudu, vybíral z jejich života zvláště napínavé situace a odkrýval jejich hlubší vztahy k historii časové; takových charakteristik a povahopisných obrazů ze života herců, virtuosů, básníků, revolucionářů, politiků, pijáků atd. vydal několik sbírek: »Záhadné povahy« (1884) »Idylly utrpení a bídy« (1885), »Ve službě umění« (1886), »Ze zákulisí« (1888), »Z martyrologie umění« (1892); pak v »Sebraných spisech«: »Silhouetty divadelní«, »Arabesky literární«, »Nesmrtelní pijáci«, »Z ovzduší umě-

ni, »Z duševní dílny básníků«, »Episody z roku 1848« a »Z galerie českého herectva«. Zvláště hojně iniciátorské studie věnoval Arbes K. H. Máchovi, jež, po Sabinovi první, se snažil vyložit psychologicky a obhájit proti předsudkům; z nich knižně vyšla studie povahopisná »Karel Hynek Mácha« (1886). Apologetické úsilí Arbesovo ve prospěch Sabinův vyznělo naprázdno pro nedostatečnou znalost úředních dokumentů.

Jako vypravěč dozrává Arbes v 70. letech. Tehdy k románové tradici společenského románu své generace a jejích německých mistrů přidává nové prvky literární. Bizarní, divokou a hrůzostrašnou fabulací svých prací, jednostrannou zálibou pro výstřední povahy, neobyčejné situace, příšerné a temné scenerie jest Arbes romantikem. Jako Pflieger Moravský zobrazuje rád život dělnictva, jmenovitě kde se v úsilí o vytvoření nového společenského řádu sráží s mravními názory a vládnoucími útvary mocenských vrstev. Jako Sabina líčí se zálibou život politický, vězeňský, revolucionářský; s celou generací se sdílí o podtrhování romaneskních, neobyčejných výstředních rysů ať dějových ať povahových a o rozplétání románových pásem náhlými náhodami, nenadále rozuzlenými tajemstvími; mladočeského novináře prozrazuje krajně svobodomyšlná tendence, boj proti státnímu a církevnímu absolutismu, sklon k radikalismu a záliba v ostré kritice konservativců; žurnalismus připomíná též Arbesův těsný vztah ke každodenní patologii, ke kriminalistickým látkám, ke kasuistice policejní zvláště a soudního omylu, slovem k »romantice všedního života«. Přináší však i látkově mnoho nového do české prósy výpravné. Tuhý a uvědomělý proletář z pražského předměstí odhaluje po prvé realitu městského obvodu. Sám vydatně vzdělán ve vědách exaktních i v technice, uvádí k nám v době převládajícího historismu čistě novodobý typ naukového objevitele a technického vynálezce, stravovaného vlastní koncepcí neb ilusionistickou chimérou. Jsa v životě odpůrcem každé naivnosti, sentimentality, zženštilosti, staví často v popředí svých prací muže chladného, až cynického pohledu, kritické skepse, odmítavé ironie, zpod jejichž rázovité masky mluví sám, odmítaje konvence a předsudky pohodlného myšlenkového středocestí neb zastaralého romantismu. Formálními nedostatky, vadnou a nejednotnou komposicí, převahou rušivých episod, rozvleklostí vypravování, nekonečností dialogů, slovní nabubřelostí souvisí Arbes s nižší novelistikou své doby. Psychologický kasuista a vědecký experimentátor hlavně v chemii a psychofysice prosycuje svůj

básnický svět rázovitým názorem, který čirým, většinou beznadějným a skličujícím determinismem, důsledným materialismem i přírodovědeckou teleologií vyloží, rozřeší, objasní každou záhadu. Fantasii, často nehorázně kombinující, doprovází u něho stále rozumová analýsa, povýšená namnoze na vlastní inspiraci tvorby; všecko jest důmyslně zkomplikováno, pečlivě propočítáno, ale zároveň pronikavě rozloženo v složky a prvky. Za úžasem a napětím následuje pak zmrazující rozčarování: romantická záhada života a paradox skutečnosti se nakonec vykukl jako děsivý mechanismus.

Pro tento romantismus na ruby našel Arbes s pomocí Nerudovou šťastný název »Romanetta« (první z nich tištěno r. 1866, většina sahá do 70. let; první knižní vydání ve III dílech 1878—1884, v »Sebr. spis.« 10 sv.). Sem náleží nejlepší práce Arbesovy: »Dábel na skřipci« (1866), »Svatý Xaverius« (1873), »Sivooký démon« (1873), »Ukřižovaná« (1876), »Newtonův mozek« (1877), »Kandidáti existence« (1878), »Ethiopská lilie« (1879), »Zborcené harfy tón« (1886), »Anna a Marie« (1888), »Poslední dnové lidstva« (1895). K nim se významem druží sociální, široce založené romány: »Štrajchpudlíci« (1880, původně »Epikurejci«, zůstalo zlomkem), »Adamité« (1881, Arbes sám jmenuje »románem pseudo-historickým«), »Moderní upíři« (1879), »Messiáš« (1883), »Anděl míru« (1889) a »Agitátor« (1893). Drobnější novelistické práce, které nadpisoval »mravokárné románky«, »elegie života«, »drobnokresby«, »miniatury«, »siluety« atd., shrnul Arbes ve svých sebr. spisech do 9 sv., jimiž nahrazeny jsou jeho starší soubory: »Mravokárné románky« (1880, názvu užito pro IV. sv. sebr. sp.), »Předměstské arabesky« (1883), »Povídky a kresby« (1884), »Miniatury« (1886), »Povídky, novelly a kresby« (1886 a 1887, II sv.), »Silhouetty« (1887), »Drobnokresby« (1890), »Z romantiky všedního života« (1894), »Z víru života« (1899).

Jakub Arbes, ve škole i v písemnictví žák a ctitel Nerudův, nalezl svou osobitost v době básnických začátků Zeyerových, jejichž romantický supranaturalismus se postavil do příkrého odporu k Arbesovu determinismu a pozitivismu. Ač v životě zachovával s příslušníky mladších pokolení styky přátelské a důvěrné, nalezl mezi nimi následovníky teprve velmi pozdě: na jeho pražská romanetta »z města i z obvodu« navázali o dvě generace později naturalistický milovník dušezpytných ex-

perimentů K. M. Čapek-Chod a novoromantický strůjce meta-psychologických dobrodružství Jiří Karásek ze Lvovic.

(Sebrané spisy Arbesovy vyšly — vlastní autorovy pokusy o ně r. 1885 a 1895 neměly úspěchu a nedostaly se nad 2. díl — v l. 1902—1916 v 39 sv. v nákl. J. Otty; jiný soubor nákl. B. Kočího 1924—1927 v 20 sv. Bibliografii svých nepřehledných prací sestavil Arbes sám pro »Obzor literární a umělecký« [1900 a 1901]. O Arbesovi viz Dreslerovu monografii v »Pestré knih.« 1910, Dlouhánovu knížečku 1934 a dvě obsažné kritické studie, Šaldovu v »Šaldově zápisníku« 1935 a Karáskovu v »Tvůrcích a epigonech« 1927.)

Vnitřním ústrojím románů, psychologii postav, směsí ostře postřehnuté skutečnosti a divoké romantiky, pronikavým smyslem sociálním, prudkým zájmem o složité problémy dobové, ale i nedostatkem umělecké kázně kompoziční se druží k Arbesovi bohatý zjev Antala Staška, typický venkovan k dítěti pražského předměstí, těžký a hloubavý duch k pohyblivé a experimentující povaze, byronovec básnického posvěcení k tendenčnímu spisovateli, prošedšímu školou novinářskou. Našel-li Arbes záhy svůj svéráz, jest Antal Stašek z těch spisovatelů, kteří, zrajíce pomalu, dospívají teprve v pozdních dílech své pravé osobitosti. Oba náleží vedle Pflegra k zakladatelům českého románu sociálního; kdežto však Arbes ukazuje k dušeslovnému experimentu v románové formě, jest Antal Stašek z prvních, kdo upozornili české spisovatele na nepřehrané bohatství naší lidové duše. Takto se stýká v novelistických začátcích s Kar. Světlou, s níž pojí jej též patetický důraz na erotické dění (nehledíc ani k místní a národopisné příbuznosti námětů u obou), ale v zralých svých pracích se blíží realistickým povídkářům, kteří líčí byt českého venkova jmenovitě se stránky nábožensko-mravní. Všecky tyto vztahy určují také jej jakožto zjev přechodní.

Antal Stašek (1843—1931), vlastním jménem Antonín Zeman, se narodil ze starobylého selského rodu 22. července 1843 v Stanovém u Vysokého v Podkrkonoší. Slovanské vědomí, probuzené za studií v Jičíně, se posílilo v Krakově, kde dokončil gymnasium a po čtyřletém pobytu pražském dovršil i práva, a prohloubilo se též delším pobytem na Rusi. Hlavně básničtí romantikové polští, z nichž překládal i vykládal Słowackého, a Turgeněvův román, o kterém napsal informační stať, měli naň vliv; národní messianismus polský se ozývá vedle Byrona s titanskými vzlety a s horoucí láskou k lidu nejčastěji v jeho mladistvém tvoření. Stav se doktorem práv a vysloužil si léta

koncipientská v Praze i ve venkovských městech středočeských vrátil se r. 1878 trvale do rodného kraje jako advokát v Semilech; tam setrval čtvrtstoletí, účastně se dočasně také činnosti politické jako svobodomyslný poslanec. Zemřel v Krči u Prahy, kde trávil poslední léta, 9. října 1931.

Do konce sedmdesátých let Antal Stašek psal většinou veršem, častěji výpravně než lyricky. Drobný svazek »B á s n í I« (1876) jest jedinou čistě subjektivní knihou Staškovou. Opožděný byronovec se nazývá sám »synem Bouře a Smutku, jenž někdy jen ve snách zří krásy zjev«; po způsobu básníků polských vlny těžké melancholie světobolné se slévají s vlnami činorodého chtění liberálního; vedle krajinných dum z Petrohradu, z Povolí a z Krkonoš hlavní význam mají chmurné meditace vlastenecké, tu v jinotajitelné podobě (»Živý hrob«), tu v rozhorleném slohu prorockém (»Jeremia«); mohutný proud reflexivní zavaluje všade citovou lyriku intimní. Rozbujnělá a většinou beztvářá epika Staškova, která rovněž oplývá živly rozjímavými, vykazuje tři svazky. Zlomkovitý a roztržitý »V á c l a v« (1872, nedokončen) splétá v pochybnou jednotu životní příběh politického provinilce r. 1848 s románkem panské lásky, do něhož osudně zapleten ukrajinský uprchlík; »B á s n ě II« (1880) obsahují dvě výpravné skladby o tragediích lásky, tu umělce »V a r o n ě«, onde tvrdohlavého českého sedláka »B o ř k a«; plastičtější, mnohohlavá povídka »Z d o b y t á b o r ů« (1884), cenná jako dobový dokument politického probuzení našeho venkova, se tříští nedostatkem osnovy dějové. Všecky tyto veršované povídky — vedle nich řada prací příbuzných nepřešla do knižních vydání, zvl. »K r á l o v r a h« (1872) a »K r á l J u a n« (1875) — soustřeďují svůj podivínský děj, své hlubokomyslné, ale mlhovité úvahy, své lyrické dumy a satirické šlehy kolem osobitých, namnoze bizarních postav, zařazených způsobem ryze romantickým do ústředí venkovského. Jakmile se však Stašek dotkne tohoto prostředí, osvědčuje se dobrým znalcem, který umí nakreslit postavu z českého lidu a teple zachytiti životní podmínky našeho podhoří. Ukázal to po prvé ve veršovaných krkonošských obrázcích »Z k r č m y h o r s k é« (1866), kde úsečně a názorně předvedl řadu typických figur lidových; svědčí o tom i některé partie na začátku »Václava«, leccos z »Bořka« a celá skladba »Z doby táborů«; ale teprve v próse, již ovládá mnohem bezpečněji a vkusněji, prokázal Stašek plně tyto záliby a schopnosti.

První Staškova povídka v řeči nevázané, »Š v e c M a t o u š«

(1876, přeprac. rozšíř. vyd. »O ševci Matoušovi a jeho přátelích« (1932), jest jen lidovou povahokresbou, a celý zástup takových řízných, hlubokých individualit, horalů krkonošských, nahromadil v románě »Nedokončený obraz« (1878, nové vyd. 1901), kolem děje lásky, která obrodí rozervaného kněze a změni prostou venkovanku na hrdinku; ale povahokresba není ústrojně spojena s povahou sociálně-psychologického románu. Odmělav se pak na několik let, propracoval se Antal Stašek k poznání novodobých duchovních hnutí v české mysli lidové, jmenovitě v Podkrkonoší. Psychologická kresba, provedená do jemných podrobností, jmenovitě jde-li o nezdolnou touhu po svobodě a o živelný hlad lásky, dychtivý zájem o veškeré myšlenkové vření naší doby, smysl sledující odrazy evropských proudů ideových v českém životě, jadrné pochopení a epické zhodnocení hospodářských a třídních složek společenského dění slučují tyto pozdější práce Staškovy s nejlepšími z realistických českých románů venkovských. Ale jest dlužno vývojově zařaditi je k starší novelistice české: jsou tendenčně vyostřeny, trpí nepřehlednou zmateností mladoněmecké stavby, libují si v romaneskních zápletkách a násilných rozuzleních, vkládají mezi vypravování hlubokomyslné, ale neslohové alegorie, hromadí úvahy a nepohrdají přitom ani formou zápisníkovou, nedovedou osob individualisovati jazykem, jsou psány mosaikově, řečí zpola lyrickou, zpola novinářskou, často se sklonem rétorickým.

Povídkový cyklus »Blouznivci našich hor« (1895 ve 2 sv.) slučuje dva romány »Horské dvě dívky« a »Pan Šimon« a sedm kratších povídek v jednotu tím, že se každý z dějů dotýká spiritistických schůzek téhož duchařského sdružení pod Krkonošemi; toto hnutí, které pojímá Stašek jako novou etapu naší náboženské reformace, většinou tvoří pouhé pozadí jadrných látek novelistických. Umělecky vyšší cíle si vztyčily oba romány další, v nichž se intimní život lásky, ctižádosti, vášně a zklamání vyvíjí souběžně s ději hromadnými, řešícími některý ze základních problémů českého bytu na horském severovýchodním pomezí. »V temných vírech« (1900, o 3 sv.) jde o dělnickou otázku a o boj kapitalismu se socialismem; skladba »Na rozhraní« (1908 ve 2 sv.) líčí hospodářský zápas českých menšin s podnikavým a bohatým němectvem; k ní přiléhá románová kronika národnostního zápasu v maloměstském prostředí »Prelud« (1918) a romaneskní příběh o kletbě kapitalismu »Bohatsství« (1918). Většina děl byla založena příliš do široka a přeplněna tolika postavami, osudy, zájmy, že Stašek nedovedl ani psychologicky, ani myš-

lenkově látku básnicky zvládnouti. K nim se druží práce z pozdních let spisovatelových: kniha povídek »Otrělá kolečka« (1912) a z poválečné doby romány »Zápasy« (1924), »Stíny minulosti« (1924), »Bratři« (1925), »Dozvuky« (1931) i soubor válečných povídek »Když hlad a válka zuřily« (1924).

Ty se mimo náměty válečné vracejí k životním typům, jež Staškovi stály vždy nejbliže: k politickému psanci, k maloměstskému ztroskotavšímu reformátoru, ke knězi, jenž odhodiv předsudky stavu dochází plnosti lidství, k hospodářskému podnikateli, toužícímu ovládnouti celý kraj atd. Stašek nakreslil tu mimoděk v několikerém zrcadlení i podobiznu vlastní, podobiznu to myslivého a činorodého idealisty, jenž s citovými návaly něžnosti a s utopickými preludy spojuje nezlomnou mravní vůli, jsa hotov přese všecka životní zklamání zápasiti do posledního dechu za kategorický imperativ veřejného pokroku a vnitřní opravdovosti. Tento obraz do širokého dobového rámce zasazují živé, ale v údajích ne vždy spolehlivé »Vzpomínky« 1926.

(Sebraných spisů v »Unii« vyšlo v l. 1920—1924 7 sv.; úplnější vyd. v »České beletrii« o 18 sv. 1925—1928. Zevrubný rozbor Staškovy činnosti a díla podal M. Hýsek v »Naší době« 1914, přeceniv Staška umělecky; od něho i důležitý nekrolog v »Almanachu Čes. Akad.« 1933), kritické zhodnocení Šaldovo v jeho »Zápisníku« 1932. Významný Nerudův rozbor »Nedokončeného obrazu« otištěn v VII. díle »Krit. spisů« str. 346—350.)

Sestup od společenské povídky, která se analyticky neb tendenčně zabývá dobovými otázkami, k beletrii zábavné se jeví v četných pracích někdejšího Arbesova a Nerudova soudruha v »Národ. listech«, **Ferdinanda Schulze** (1835—1905). Narodil se 17. ledna 1835 v Ronově nad Doubravou, jako hošík odešel do Nymburka, jež pokládal za svůj domov. Skončiv gymnasiální a filosofická studia v Ml. Boleslavi a v Praze, byl v l. 1855—1866 vychovatelem u Kouniců, při čemž se zblízka seznámil s poměry v české šlechtě a vykonal cesty po střední Evropě. Od r. 1861 byl přispěvatelem, později členem redakce »Národních listů«, kam vedle úvah literárních psal po léta úvodní články. Z profesury na Českoslov. obch. akademii od r. 1872 vzešly praktické Schulzovy konversační knížky česko-německé. Zemřel v Praze 16. února 1905. Jako vynikající novinář i jako mnohonásobný redaktor F. Schulz zaujímal v kulturní organisaci místo význačné: z publikací jím řízených vy-

nikají »Osvěta«, »Poesie světová« (s Nerudou), »Maticе lidu« (s Edv. Grégrem), »Zlatá Praha«, »Salonní bibliotéka« a sbírka cestopisů a povídek »Z našich i cizích vlastí«. Pro literárně dějepisné studie, jimž se původně věnoval, založil dva časopisy »Literární listy« a »Český obzor literární« (viz v.), mnoho statí z historie novočeské slovesnosti uveřejnil ve Vlčkově »Osvětě«, z nich nejdůležitější jest studie »Česká ballada a romancе« (1877). Populární cenu mají knížky »Jiří z Poděbrad« (1868), »Josef Jungmann« (1873), a »Čeští vystěhoválci« (1876); látka dějepisná snesena tu přehledně pro potřeby lidově výchovné.

Se Schulzovým studiem českých dějin souvisí jeho trojí vypravování ze stol. XIV.: »Doktor Johánek« (1883) líčí politicko národní zápas zněmčelého dvora arcibiskupova a českou stranou náboženskou lnoucí k Václavu IV.; »Česká Magdalena« (1886) předvádí barvami křiklavými polského krále Kazimíra III. v osidlech pražské kurtisány; nejzdařilejší jest zachmuřený románek »Nymburská rychta« (1886), kde zpodobuje konec německého panství v domovském městě děsivým rozvratem rodiny rychtářské. Práce ty kupí drastické výjevy a do krajností vyhnané povahy; libují si v hovorné tendenci vlastenecké; nedbají však ani dobové malby ani jemnější psychologie. Schulzovy povídky společenské zahajují r. 1865 pražské obrázky »Mladá žena« a »Rok v Praze« (znovu v »Povídkách« 1880); hlásí se v nich — a tak i ve všech povídkách pozdějších — bedlivý pozorovatel přítomnosti, jemuž nade vše jde o zaujetí a o výmluvné vyjádření stanoviska k mravním otázkám společnosti současné; raději uvažuje, než maluje s klidnou objektivností; spíše zastává úřad tendenčního horlitele než pronikavého psychologa; nepohrdá ani příkrým protikladem duší ušlechtilých a povah zvrhlých ani násilnostmi v dějovém rozplétání; jsa spíše mravokárcem než společenským soudcem, hledá pohnutky povahových poruch i příčiny zlých činů výhradně v okruhu individuálním a nikdy v sociální oblasti. Zvláště podrobně studoval Schulz, opíraje se o vlastní zkušenosti, otázky české šlechty hlavně venkovské, při čemž zobrazil věrně řadu typů a dotkl se jak problému společenského, tak i vztahů národnostních. Proto jeho »Šlechtické novelly« (soubor 1888) požívaly proslulosti; řadí se k nim na př. »Starý pán z Domašic« (1878 a 1881), »Rodinná sláva« (1879), »Majorátní pán« (1887); částečně i obraz zápasu mezi patrimoniálním úřednictvem a židovskými nájemci »Dvorské panstvo« (1881), prodšený

prudkým antisemitismem. Zvláště svěže se podařil starosvětský obraz »Latinská babička« (1883), vážený v nejlepších partiích namnoze z boleslavských vzpomínek studentských. Schulzovy pozdější knihy povídkové, »V pozdních létech« (1889), »Mžikové fotografie a figurky« (1891), »Moderní novelly« (1892), »Povídky olšanské« (1895) a »Moje nebožka« (1899), jsou zběžně nahozené kresby genrové, v důraznou tendenci vyhrocené, někdy křiklavě drsné, jindy sentimentální. (Životopis Schulzův od J. V. Jahna v »Osvětě« 1895.)

Souběžným zjevem s Ferd. Schulzem jako novinář, jako organisátor, jako vychovatel lidu, jako národní mravokárce byl Václav Vlček, jeho druh literární i politický; také Vlček vyměnil historickou povídku za společenský román a kolísal stále mezi románovým uměním a konvenční beletrií.

Václav Vlček (1839—1908), rodák ze Sřečova u Kácova na Sázavě (* 1. září 1839), po studiích filosofických a čtyřleté suplentuře v Praze a v Budějovicích se věnoval od r. 1867 novinářství a literatuře. Založením první české měsíční revue velkého slohu, »Osvěty« (r. 1871), se postavil v popředí kulturního života pražského, kde stále projevoval obratnost organizační. V něm jsou ztělesněny snahy českého středního stavu 70. let: opatrný konservativismus se pojí s idealistickým vlastenectvím, úsilí národně výchovné násobeno jest čilým politickým zájmem, a nad vším se klene optimismus, zalitý často červánky pokojné selankovitosti. Tomu sloužil Vlček jako spisovatel plodný, ale mělký, až do smrti, jež ho stihla 17. srpna 1908 na Kr. Vinohradech.

Novelistickou činnost Václav Vlček zahájil romány a povídkami historickými. Východiskem mu byly zpravidla »Dějiny« Palackého, odkud si vybíral historickou kostru: vliv Palackého zračí se i tím, že Vlček nejraději vypravuje o dějích století XV. Opomíjeje podrobnou malbu dějinného prostředí i zevrubné studium časových proudů duchovních, omezoval se na vytčení hlavních tendencí a na jednotvárnou charakteristiku vůdčích, ostře protikladných postav, jimž do úst vkládal všeobecně platné úvahy, adresované vlastně přítomnosti. Sem hledí práce: »P o p ů l n o c i« (1863), »J a n P a š e k z V r a t u« (1867), »O n d ř e j P u k l i c e« (1867), »J a n Š v e h l a« (1868), »D a l i b o r« (1868), »J a n H v ě z d a z V í c e m i l i c« (1869), »C t i b o r H l a v a« (1869), »P a n í L i c h n i c k á« (1870), »G o l g o t a i T á b o r« (1871), »S y n s v ě h o l i d u« (1871). Poté se obrátil Václav Vlček k naší přítomnosti: politické

dějiny současné let 60. a 70. s rakousko-pruskou válkou a se zápasem proticentralistickým v popředí, vykládané se zápalem vlastence a státoprávníka, byly širokým pozadím, na němž se rýsovaly rodinné, milostné a společenské příběhy, vyprávěné s nasládlou idealističností a idylickou sentimentalitou, které, vyhovující čtenářským zálibám měšťanských vrstev, se nepovznášely nad konvenčnost; střídání společenských tříd, živlu soukromého i veřejného, venkova i města, strojená hra rozmarného vtípu, časově kořeněné rozhovory zvyšovaly příjemnou zábavnost těchto knih obyčejně mnohosvazkových. Jsou to: »Vě nec v a v ř í n o v ý« (1872), »Z l a t o v o h n i« (1876), »S a m o h r a d y« (1886), »S e t n í k H a l a b u r d« (1889) a »Č e r n é j e z e r o« (1890). Většina z těchto románů se hojnou měrou zakládá na životních zkušenostech autorových, jenž se později obrátil k beletrii memoarové, třebaže prvky romaneskní ani v těchto široce povídacích pracích nemínil podříditi pravdivosti vzpomínky. To platí o knihách »S a m o t a« (1897), »V r o d n é m h n í z d ě« (1902; ve 2 číslech »S o u s e d s k á i d y l a« a »B u d u - l i s e d l á k e m«); »V B u d e č s k é š k o l e« (1903), »S v ů j ž i v e l« (1901), »D r u h o v é z m l á d í« (1903), »S n ě h y a l e d y« (1904), »K d e V l t a v u l í b á M a l š e« (1905). (Většina historických povídek Vlčkových vyšla knižně v »Maticí lidu«; společenské jeho romány a vzpomínkové knihy, původně uveřejňované v »Osvětě«, přinesla »Libuše«; vybrané romány a vzpomínky Vlčkovy vyšly znovu v XIII sv. 1901—1903.)

Dramatická činnost Vlčkova, svou dobou přečeňovaná, tvoří obdobu jeho novelistiky; vlastní váha spočívá na historických hrách, přestrojujících vlastenecké tendence do idealisovaných period české minulosti; jsou to: »S o b ě s l a v« (1864), »P ř e m y s l O t a k a r I I.« (1865), »E l i š k a P ř e m y s l o v n a« (1866, nové zpracování 1875, kdysi pro průhlednost a úměrnost stavby prohlašována za vzor české tragedie), »M i l a d a« (1869), »L i p a n y« (1881); moderní činohra »P o v o d e ň« (1891), dramatisující jedno z dějových pásem »Samohradů«, trpí příliš původem románovým); obě fraškovité veselohry »Š a c h y« (1864) a »R e b e l i e v K o c o u r k o v ě« (1869) byly odmítnuty kritikou i obecnstvem. (Dramatika Vlčka ocenil D. Stríbrný v »Naší době« 1913.)

Ve všech dílech Vlčkových, vědomě a výmluvně tendenčních, se hlásí důrazně pedagogicko kazatelský tón, jenž jednak jest pravým opakem básnické bezprostřednosti, jednak činí práce ty těžkopádnými; v plné míře se projevila tato povídacost, pro-

nikající pro spoustu slov zřídka k jádru věci a nepovznášející se nad ideály občanské romantiky, v řadě pohřebních a slavnostních řečí, sebraných ve svazek »I novému pokolení« (1904, »Svět. knih.« sv. 409—411) a v četných kulturně vlasteneckých epištolách, »O národní osvětě« (1867) a »Tužby vlastenecké« (1879).

Současně s počátky novelistiky Vlčkovy vydal též finanční úředník František Nečásek (1811—1889) obdobné povídky: »Sňatek na smrtelném loži« (1867), »Mileva« (1869), »Jitroci« (1872), »Ruská kněžna« (1883) a j.

K literární skupině, soustředěné kolem »Osvěty« Václavem Vlčkem a zastupované v kritice hlavně Ferd. Schulzem, Fr. Zákrejsem a El. Krásnohorskou, se jako člen umělecky nejzávažnější druží povídkář a romanopisec Alois Vojtěch Šmilovský. Ježto byl osobností opravdu rázovitou, dovedl dáti zásadám, tužbám a sklonům slovesného tohoto kruhu výraz plastický. Vycházel všude z důkladného a podrobného studia skutečnosti české, zvláště maloměstské a venkovské a zachycoval ji realistickou kresbou charakteristických postav; tyto zapléтал zprvu do dějů romantických, ale později vyvozoval z jejich povahového ustrojení typické příběhy, příznačné pro mravní i společenský svět české buržoasie. Činnost pozorovatelská převládala u něho nad tvořením obrazným, avšak v jasném uvědomění uměleckém se jí nespokojoval, nýbrž komponoval z prvků individuálních celky typické, při čemž se protiromanticky vyhýbal zápletkám a situacím senzáčně překvapujícím; jeho klasické intence tíhly raději k zjednodušování, občas až k schematicnosti. Povídková osnova, vždycky ideově podložená, sloužila u Šmilovského, který nad společenský pokrok hromadný stavěl individuální vývoj etický, snaze mravně výchovné; tento směr moralisující a pedagogický, nezapomínající na potřeby národního celku, se hlásí u Šmilovského ještě důtklivěji než u Vlčka neb Schulze. Provázen byl u něho konservativní náklonností k venkovské idyle a k staromódnímu světu, jehož neporušily nové proudy společenské; v tom značí Šmilovský reakci proti reformismu Pflegrovi, Arbesovu neb Staškovu. Vědomě a ostře se Šmilovský stavěl vždy ke K. Světlé; nebyl to však jen odpor střízlivě prosaického ducha mužského k horoucímu ženskému srdci tvůrčí umělkyně, ani realisty k osobnosti idealistické, nýbrž i protiklad morálky setrvačné a etického hrdinství, usilujícího o stálý vzestup životních sil k novým formám vnitřní skutečnosti. Jen domněle se tito protichůdci sešli na společné půdě, kreslice se stejnou záli-

hou výrazné figury z našeho lidu a hledající v nich odraz trvalé povahy národní; pokračovaliť vedle Vít. Háška v díle, jež v předešlém pokolení zahájili B. Němcová a Fr. Pravda. Oba, Šmilovský i Světlá, největší prosaíkové mezi »Májovci«, postavili toto povahotvorné umění do služeb jiného názoru světového i uměleckého.

Alois Vojtěch Šmilovský (1837—1883), vlastním jménem Alois Schmillauer, se narodil 24. ledna 1837 jako syn patricijské rodiny řemeslnické v Mladé Boleslavi, studoval tam nižší gymnasium a r. 1851 přešel na akad. gymnasium v Praze. Seznámil se sice osobně s Háškem a jinými členy mladšího pokolení literárního, ale nepřilnul k nim, nýbrž spíše podlehl vlivu konservativců V. Štulce a V. Zeleného. Vystudovav v Praze filosofii, stal se r. 1866 profesorem češtiny a přírodopisu v Klattovech a tu setrval do r. 1873, oddán vedle školy literatuře a hudbě; kromě hojných cest po Šumavě navštívil i Německo, Švýcarsy a horní Itálii. Posledních deset let života ztrávil v Litomyšli jako profesor gymnasijsní, od r. 1877 jako okresní školní inspektor; z toho tam s ním pobýli 9 roků v přátelských stycích Al. Jirásek, který počínal dráhu spisovatelskou, 7 let Ter. Nováková, jež se k činnosti slovesné teprve chystala. Zemřel v Litomyšli 20. června r. 1883.

Do literatury Šmilovský vstoupil r. 1850 povídkou »Bětuška« v »Obrazech života«, ale pak se zabýval hlavně lyrikou a básněním dramatickým. Jeho »B á s n ě« (sebrané 1874) mají obsah milostný, přírodně reflexivní a vlastenecký, při čemž se rozplývají namnoze v plytkém a frázovitém citlivůstkářství; lyrikem svérázným Šmilovský nebyl. V odporu k básnickému světoobčanství školy Nerudovy volil rád látky i pomysly lidové české a napodobil přímo ohlasy Čelakovského a Erbenovy jak v písni, tak v baladě. Z větších veršovaných skladeb zařadil Šmilovský do své sbírky básnickou báchorku »V í l a p o l a b s k á«, autobiografické vyznání »L i s t z k n i h y s r d c e« a text k oratoriu »P o h ř e b n a K a ň k u«; zde i v jiných libretech posloužilo mu značné nadání a vzdělání hudební. V pozůstalosti Šmilovského nalezeny dvě řady epigramů z prvních dob slovesné tvorby; z nich časové havlíčkovské šlehy satirické, psané ve verších rýmovaných zůstaly nevydány, kdežto klasicistická disticha rázu meditativního a didaktického, občas s náchutí estetisující, publikoval jako »E p i g r a m y a n t i c k é z p ů s o b y« 1935 Ferd. Strejček. Láskou Šmilovského bylo divadlo, nejvzácnějším básníkem jeho srdce vedle Goetha Shakespeare, drama vždy předmětem jeho ctižádnosti. Nedočkal se však úspě-

chu, jeho divadelní kusy, psané většinou v l. 60., hrány poskrovnu a za života netištěny; některé se vůbec ztratily. »Pozůstalá drama ta«, vydaná péčí Fr. Bačkovského a J. Lukavského 1891—1905, obsahují historickou truchlohru z doby Václava IV., »Žid z Prahy«, intrikovou tragedii z hereckého života hrubých efektů, »Natalie« a chmurnou »Scénu z salonu«, pak tři veselohry »Lapla motýla«, »Eminčina první láska« a »Zlaté srdce« — všechny svědčí o nepatrné vloze dramatické.

R. 1871 se Šmilovský vrátil trvale k povídce povahopisnou kresbou útvaru románového, »Starý varhaník«, s látkou kriminální, využiv většinou vzpomínek boleslavských. Později volil své modely většinou z Klatov a z okolí a činil Šumavu krajinným pozadím svých prací; v jednotlivostech, a to více povahopisných než krajinných užil také pozorování z Litomyšlska. Po »mudroslovném románu« »Kmotr Rozumec« (1872), jenž jest rámcovým vypravováním zdravé lidovýchovné tendence se skvělou titulní postavou v popředí, následovaly v l. 70. rychle za sebou Šmilovského práce nejvýznamnější: »Setník Dřevnický« (1872), »Martin Oliva« (1874), »Parnassie« (1874), »Za ranních červánků« (1875, kritické vydání s úvodem a poznámkami Alb. Pražáka 1913), »Starohorský filosof« (1877), a »Na čerstvém vzduchu« (1882, o dvou dílech: »Sladké nesmysly« a »Vážné pravdy«). V »Martinu Olivovi« se zabýval znovu jako v »Starém varhaníku« otázkou o vzniku zločinu a pomýšlel na široce založený vesnický román s prvky ze života továrního, ale podlehl umělecky v soutěži jak se Světlou, tak s Pflegrem. S velkým úspěchem se pak obrátil k prostředí statkářskému, odkud vyvážil typy nejjadrnější. Vedle svěžího »Setníka Dřevnického« vyniká z těchto skladeb myšlenkově hutný »Starohorský filosof« jadrně provedenou charakteristikou; šťastným kulturním obrazem jest dílo »Za ranních červánků«, líčící hlavně podle ústního podání pobyt Dobrovského v Chudenicích r. 1828 uprostřed rázovitých venkovských figur, v osvětlení vlasteneckém i humanitním a se smyslem pro zbytky českobratrství v duši lidové. Poslední statkářský obraz, »Na čerstvém vzduchu«, přeplněný episodami a komposičně zborcený, svědčí o silách nemoci podlomených. Významné místo pro svou kritiku životního romantismu a »problematických« povah zaujímá »Parnassie«, třebaže rodinně dějové pozadí samo jest podáno s motivací upřílišně romantickou. Stál-li Šmilovský občas bezradně před komposičními otázkami románovými, dařila se mu dokonale povíd-

ka povahokresebná; nejdokonalejší jsou maloměstský »Krupař Kleofáš« (1875), pak obrázek farářského života, spojený s kritikou venkovské šlechty, »Nebesa« (1880) a skvost statkářské povídky s humorem gogolovským »Procul negotiis« (1881), pak dvě charakterologické novely z chystaného cyklu »Bez lásky« (1884), »Noha« a »Kovárenský pan Antonín«; jiné posmrtně shrnuty jako »Vesnické povídky« a »Povídky z města« (tu i mistrovský kus zkratkového umění novelistického, »Jehla«). Novelistický ráz mají také půvabné a vroucí vzpomínky na domov, rodinu a školu v Ml. Boleslavi »Rozptýlené kapitoly« (dvě řady 1873 a 1881); zvláště první řada s postavou dědečka spisovatelova v popředí a s hlubokými pohledy do náboženských a mravních názorů starobylého měšťanstva venkovského náleží k nejlepším stránkám české prósy vůbec. (Šmilovského »výpravné« spisy vyšly po prvé v X dílech 1880—1894, krit. vyd. o XI sv. uspořádal a životopisem doprovodil J. Voborník 1923—1924; »Za ranních červánků«, »Rozptýlené kapitoly« a »Dvě novelly« též ve »Svět. knihovně«.)

A. V. Šmilovský vyšel ze zásad školy národní; látku volil vždycky ze života domácího, nejraději z venkova vesnického a maloměstského; studium lidových typů po stránce povahové i výrazové bylo stálou podmínkou jeho tvoření povídkářského; svérázná mluva lidová v obrazech, v úslovích a pořekadlech, ale též ve skladbě větné určovala jeho formu. Pyšnil se, že jest realistou, ale zamítal naturalistické okreslování skutečnosti jevové; z bedlivě vypozerovaných povah i osudů vybíral »idey všeplatné« a k zobrazování jejich »vyhledával z paměti a zkušeností svých případy vhodné ze života, přibásňoval, co potřebí, splétal si stroj dějinný, přihlížel v pásmu k jednoduchosti, vyhýbal se coupům a hlavní péči přikládal charakteristice« (list V. Vlčkovi z 15. prosince 1872). Tím překonal naivní postup svých spontánně tvořících učitelů domácích, B. Němcové a Fr. Pravdy, a přiblížil se realistickému románu, z něhož si zvláště vážil Freytaga a Gotthelfa; jako oni byl i Šmilovský uvědomělým spisovatelem tendenčním, který hledá stále mravní smysl života a nachází jej v činorodé, nábožensky podepřené humanitě, stavějící se do služeb vývoje národního. Nedovedl však vyrovnati v uměleckou jednotu všechny směry a náklonnosti, jež se v nitru jeho křížily. S rozumově jasným, až střízlivým realistou, který prohlédá skutečnost uzavřeného světa na dno a bystře proniká ke kořenům sukovitých postav mužských, přel se konvenční spisovatel, jenž romantismus zcela nepřemohl. Bystrého psycho-

loga, jenž velmi podrobnou motivací dovedl přesvědčivě vyložit zvláště mužské charaktery maloměstské, sváděl s cesty příkrý moralista a zkosnatělý vychovatel. I byl psychologický růst povah často lámán, a vedle životních typů mocné pravdivosti se drala Šmilovskému do popředí ideální schemata, jmenovitě příkladných a filosofujících starců a abstraktně citových, jednotvárných žen. Milého, staromódního básníka domácí maloměstské tradice a starosvětské důvěrnosti, který znal a s něhou zachycoval kouzlo věcí zašlých a ovzduší postav vzpomínkových, přehlušoval občas vrtošivý pedant, filologický mudroslovec, přestřelující brusič, neúnavný gnomik; jadrná řeč Šmilovského jest příslovími, pořekadly a lidovými obraty přeplněna a zbavena přirozeného toku; arciť nelze neoceniti tuto snahu, která byla zdravou reakcí proti jazykové povrchnosti a improvisátorství většiny »Májovců«. Díla Šmilovského vyplynula spíše z promyšlené a kombinační práce než ze šťastné inspirace; trpí proto začasné vyumělkovaností. Samolibý Šmilovský neuznával výtek a rad kritiky, která v celku nedocenila jeho významu a nepochopila jeho důležité místo vývojové; snad i trvalá odloučenost od střediska slovesného života zavinila, že upadal v jednostrannost. Ale odešel příliš mlád, aby bylo lze jeho uměleckou dráhu považovati za vnitřně uzavřenou; předčasný jeho odchod, při němž básnická elegie Sládkova mluvila o »pádu mocného dubu«, nebyl pro české umění výpravné menší ztrátou, než pro celou slovesnost byla smrt Hálkova.

(Vlastní životopis Šmilovského z r. 1870 otiskl Ferd. Strejček v progr. gymnasia v Ml. Boleslavi 1931; nekrolog Šmilovského od Pr. Sobotky v »Osvětě« 1883 podává rozbor děl; studie Jos. Nováka »O životě a literární činnosti A. V. Šmilovského« v »Liter. listech« 1886 obraz osobnosti i charakteristiku díla; monografie Tom. Glosa v progr. gymn. v Uh. Brodě 1902 bystrou analýsu i kritiku spisů; životopisná i literární data rozhojnil a prohloubil spis Alb. Pražáka »A. V. Šmilovský. Životopis, doprovázený vyňatky jeho korespondence« 1911 (dodatkem přetisku spisů v »Libuši«); hlavním pramenem byly významné listy příteli knězi V. Krupičkovi; lidskou osobnost Šmilovského zobrazil Al. Jirásek v II. sv. svých »Paměti«; zevrubný rozbor jazyka Šmilovského v rámci soudobého vývoje spisovné řeči české podal Jan Jakubec v »L. filol.« 1925; nově a kladně význam Šmilovského zhodnotili Arne Novák v essayi »Kmotr Rozumec« v »Lumíru« 1931 a F. X. Šalda statí »Otec Šmilovský« ve svém »Zápisníku« 1933.)

K společenským novelistům se druží dvě spisovatelky, Sofie Podlipská a Věnceslava Lužická.

Sofie Podlipská (1833—1897), rozená Rottová, mladší sestra Karoliny Světlé a choť proslulého lékaře Josefa Podlipského, ztrávila celý život, posvěcený lidumilství, ženské otáče a etické kultuře, v Praze; požehnaným vlivem zasáhla do duchovního růstu Jar. Vrchlického, jenž se oženil s její dcerou Ludmilou (v. n.). Vedle nepřehledné řady spisů pro mládež, vychovatelských studií, životopisných obrazů, kulturně dějepisných rozprav, hluboce promyšlených a ušlechtilé výmluvných přednášek, moudrých a eticky vyvážených aforismů napsala S. Podlipská, literárně činná již od r. 1858, mnoho novelistických knih, nesených idealisticky reformní a lidumilně obrodnou tendencí a zobrazujících buď boj ženského srdce za právo lásky, buď růst české novodobé měšťanské společnosti, buď povznesení ducha k čisté humanitě ze sobeckého okolí a z víru churavých vášní, neb konečně vlasteneckou minulost českou. Na tyto vysoké cíle nestačily však literární prostředky Podlipské, která jednak tkvěla hluboko v romantické napjatosti dějové, jednak silou tendence vždy byla unášena k upřílišování v charakteristice a k násilnému zjednodušování postav; v malbě prostředí dovedla zachytiti hlavně Prahu svého dětství a vznikající českou společnost v době po r. 1848. Hlavní její práce, většinou romány, jsou buď napínavé příběhy lásky a osudy výjimečných ženských duší: »Na domácí půdě« (1872), »Přechody« (1873), »Illuse« (1877). »Nalžovský« (1878), »Milující neznámí« (1880), »Žítí a nežítí« (1881), »Dva rodokmeny« (1883), »Šumavská perla« (1883), »Právo lásky« (1890), »Pozemský prach« (1891), »Paměti Klimenta Faltisa« (1894); nebo romány tésové a výchovné: »Láska budoucnosti« (1893), »Stará píseň« (1895), »Mír« (1898); neb široké skladby ze starých českých dějin, »Anežka Přemyslovna« (1879), »Jaroslav Šternberk« (1881) a »Přemysl Otakar II.« (1892); vrcholem, kromě autobiografického románu »Peregrinus« (1882), jsou romány sociální »Osud a nadání« (1872), »Příbuzní« (1878), »Anna« (1887), »Lidské včely« (1889) a »Břeh« (1891). (Krásný obraz povahy S. Podlipské kreslí její korespondence se sestrou Karolínou Světlou z r. 1853—1858, vydaná ve výtahu Anežkou Čermákovou-Slukovou knižně r. 1909 a v »Ž. listech« 1911; důležitou korespondenci Podlipské s Jos. Brdlíkovou z l. 1889—1897 vydal Alb. Pražák v progr. gymnasia »Minervy« 1910, vzácné

dopisy S. Podlipské a Jar. Vrchlického z l. 1875 a 1876 F. X. Šalda a V. Brtník 1917. Dětské paměti, doplňující sestřiny »Upomínky«, otištěny v »Ž. listech« 1914. Sebrané spisy S. Podlipské vycházely třikráte: 1876—1886 v Nár. bibliot. [IV sv.], 1899 nákl. Ottovým [II sv.], 1901—1905 nákl. Unie [XV sv.]; úplného vydání není. Bibliografie děl od autorky samé v »Ž. listech« [1893], nejobsáhlejší studie od J. Voborníka v Ottově Slovníku nauč. [XIX. str. 1015—1017].)

V ě n c e s l a v a L u ž i c k á (1835—1920) vlastně Anna Srbová, redaktorka »dámského« časopisu »Lada«, určeného domácnosti, zábavě a povahové výchově, organisátorka výchovy žen v ručních pracích, nesledovala ve svých rozvleklých románech na př. »Na zříceninách« (1878), V ý š a v ý š e« (1881), »Salomena« (1887), »Polednice« (1892), »V bílém dvorci« (1896), »Zlaté srdce« (1893), ani ve svých novelách, seřazených na př. do knih »Povídky z malého města« (1878—1884), »Chlumy« (1886—1890), »Květiny a ženy« (1887—1895), vyšších cílů literárních, nýbrž se spokojovala vedle idealistické tendence výchovné tím, že zaháněla přesládlou erotikou a citovou zněznělostí konvenčních prací dlouhou chvílí čtenářek. (Dvojí soubor spisů u K. Vačleny v Ml. Boleslavi 1908—1925 v 47 sv. a 1925—1929 v 50 sv.; tu i vzpomínky spisovatelčiny.)

Většina ze jmenovaných novelistů (Vlček, Schulz, Podlipská) se pokusila i o povídku historickou, žádný z nich však nedosáhl v ní uměleckého úspěchu. Historismus se přičil světovému názoru tohoto pokolení obráceného hlavně k pozorování přítomnosti; pěstitelé historické novelistiky neměli dosti pronikavosti, aby dovedli oživit minulé děje velkým pojetím po způsobu Palackého; romantické tradice a vlastenecká tendence byly ještě příliš mocny, aby ustoupily reálnému studiu a psychologickému ponoření do ducha dobového; tu a tam v detailu učiněn pokrok ve prospěch koloritu jazykového i kulturního. Jako v době vlastenecké romantiky Walter Scott, působil nyní na rozvoj českého dějepisného románu od dob Máchových česko-německý spisovatel Karel Herloš, jehož dějově napínavé a živě psané romány, čerpané z dějin českých a hojně překládané, jmenovitě lékařem Josefem Bojislavem Pichlem (1813—1888), vzněcovaly nadšenou pozornost pro české husitství a tragedii pobělohorskou. Historické povídky vlasteneckého učitele J a n a F o r m á n k a-Č i n o v e s k é h o (1809—1878) se nepovznesly nad vlastenecko-historické povídky Tylovy. Několik spisovatelů, kteří byli menší měrou beletristy než historic-

kými detailisty, se pokusilo na základě studia v archivech, v kulturní historii, v starodávném místopise o teplejší a zevrubnější vzkříšení starožitého vnějšího života, při čemž se rozhraní XVI. a XVII. věku stalo zvláště oblíbeným. Byl to vedle malíře Eduarda Herolda (1820—1895), jenž dokonale znal starou Prahu, a vedle archiváře Františka Dvorského (1839—1907), který dovedně »Našimi starými obrázky« (1879) uvedl do historické prósy archaistické zbarvení řeči, řídě se staročeskou korespondencí, hlavně

Josef Svátek (1835—1897), dlouholetý redaktor vládního »Pražského deníka«. Svátek byl pilný pracovník, jenž se jednak ponořil do studia druhé polovice XVII. věku a celého století XVIII., jak ukazují jím psané partie pokračující v Zapově »Kronice českomoravské«, jednak s nemalým porozuměním pro kulturní detail XVII. a XVIII. věku snesl překvapující množství nových a poutavých drobných poznatků, osvětlující vzdělanost a charakter tehdejšího života zvláště v Praze. Všecko, co pilně načerpal z úředních, jinak těžko přístupných archivů a polovědecky a populárně zaznamenal i sestavil ve sbírkách »Pražské pověsti a legendy (1883, nové Strejčkovo vyd. 1917), »Obrazy z kulturních dějin českých« (1891) a »Ze staré Prahy« (1899, pohrobně), se vrací jako kulturně historická výzdoba nesčíslných jeho románů, psaných většinou s chvatem pro přílohu deníku pro nejširší vrstvy čtenářské. Dějová osnova založena jest u Svátka na výstředním romantismu, chtivém sensace a napínavosti, ani nejhrušším efektům spisovatel se nevyhnul; ale životná malba dobová, výstižně zachycené ovzduší kulturní upoutávají vždy, kdykoliv předvádí Prahu za vlády Rudolfa II., kdykoliv vypráví o selských povstáních, pamětech katovských rodin, zednářství na české půdě; ačkoliv psal většinu těchto románů pro list vládní, přece se netajil svou láskou k českým tradicím reformačním a k selskému lidu; složky událostí bělohorských rozebral důmyslněji než kterýkoliv z jeho vrstevníků. Přední z jeho románů, zahájených již r. 1860 »Annou z Kunštátu« a shrnutých od r. 1895 s titulem »Sebrané dějepisné romány«, jsou: »Prah a Řím« (XVI. stol.), »Astrolog« (XVI. stol.), »Jiří Lobkovic« (XVI. a XVII. stol.), »Don Cesar a Salomena« (XVII. stol.), »Pražský kat« (XVII. stol.), »Paměti katovské rodiny Mydlářův v Praze« (XVII. stol.), »Pádrodu Smiřických« (XVII. stol.), »Poslední Budovec« (XVII. stol.), »Železná koruna« (XVII. stol.), »Marie Terezie a Karel VII.«

(XVIII. stol.), »Sedláci u Chlumce« (XVIII. stol.), »Hrabě Špork« (XVIII. stol.), »Tajnosti pražské« (z r. 1848). (Přehledný obraz významu Svátkova nakreslil brožurou 1923 Ferd. Strejček.)

Kulturně historickým proniknutím hlavně věku XVII. se podobají Svátkovým románům fantastické povídky J. J. Kolara, celkovým pojetím duchovního života v XVII. a XVIII. stol. jsou jim blízký historické romány K. Světlé, o libovolnost dějové stavby se sdílí s nimi dějepisná novelistika J. J. Stankovského; (o všech autorech viz níže). Z ostatních historických novelistů této doby byl v pravdě básnický nadán účastník almanachů »Lada Nióla« i »Máj«,

Jan Bohumil Janda (1831—1875), posléze úředník zemského výboru v Praze, jenž se podle svého rodiště Pátku na Cidlině psal s pseudonymem Cidlinský. Pozdní soubor »Básní« (1873) obsahuje vedle překladů ze Słowackého. Heina a Bérangera v oddílu »Ze světa« jadrné balady ze života lidového, cikánského a indiánského a v oddílu »Ze srdce« jemně pročitěnou lyriku milostnou a hrdě zachmuřenou vlasteneckou meditaci; všude dbal Janda, jenž slohově postoupil od Čelakovského k českým byronovcům, vybroušené formy veršové. Do sbírky pojat i veršovaný obraz z doby pohusitské, »Jan Talafús z Ostrova« (1864), který se značnou silou epické ráznosti spojuje lyrickou něhu a do krajů severouherských působivě zakresluje výjevy bohatýrské scény milostné i romantiku cikánskou; epos jest dokladem, kterak spisovatel, překonav kolem r. 1860 subjektivní boly, spěl k hutné předmětnosti. Láskou k husitské době, projevenou v tomto eposu, prosytil Janda též trojdílný cyklus z dějin rodu poděbradského za husitských válek: »Pod Vyšehradem« (1868), »Anna Městecká« (1870) a »Boček« (1871; všechny v novém vydání v Táboře 1902—1903). Janda upoutává tu jednotnou intonací a lehkým proudem vypravovacím, hlavně pak snahou postihnouti co nejúplněji hybné síly českých dějin za husitského období, a to jak národně politické tak i sociální, celkem v duchu vlasteneckého liberalismu protiřímského a protiaristokratického. To se mu — nejlépe v prvním díle trilogie — daří, namnoze na úkor pevné stavby románové, a všude vede ruku nadšeného letopisce důvěrný poměr k rodnému kraji, domovu rodu poděbradského. Tamní život vesnický, hlavně v milostných dějích pojatých bez sentimentálnosti, se Janda pokusil zobraziti v řadě povahokresebných povídek, jež psal v l. 50.—70., dílem předchází, dílem doprovází sourodé práce Hálkovy.

Průkopnickou cenu mají Jandovy svěží črty ze života loveckého ve volné přírodě. (Viz o něm studii M. Hýska v »Osvětě« 1920.)

Povídkové umění české období Hálkova a Nerudova vrcholí mohutnou postavou Karoliny Světlé, v jejímž velikém slovesném díle se slévají duševní a básnické proudy její doby. K. Světlá podléhala ve značné míře tendenčnímu románu mlado-německému a romantickým výtvorům George Sandové, v nichž zápasí bujná obrazotvornost s divokou lyrikou, prudké snahy emancipační s vášnivým rousseauovstvím: vedle toho připíala však svůj vývoj přímo k tradici domácí, představované B. Němcovou a nesoucí se k pravdivému zobrazení české duše lidové. Jako její současníci K. Světlá psala tendenčně zbarvené povídky společenské, v nichž obdobně k Hálkovi ráda studovala postavení básníka ve společnosti a kde romantickým způsobem kreslila duši moderní ženy probouzející se k mravní samostatnosti; psala v duchu doby historické romány fantastického zapletení a svobodomyšlného názoru, obracejíc se se zvláštní sympatií k posledním fázím české reformace; ano, nejinak než Neruda, oživovala staropražský pitoreskní svět s jeho zajímavými postavami. Ale vrcholnými pracemi K. Světlé jsou její romány a povídky ze života rázovitých venkovanů českých, jež, daleko předstihujíc Háalka, studovala s výtečným smyslem pro charakteristiku a pro ideový jejich svět, neopouštějíc romantickou psychologii a dobové tendence. I tyto románové skladby, které šířkou své koncepce, dramatickostí své stavby a dušeslovným patosem značily dosažení největších uměleckých cílů ve své době, prosyceny jsou neméně než její novely společenské, romány historické, povídky lidově tendenční dobovými ideami. Jejich rekové a rekyne volají slovem i osudem po osvobození jednotlivcově, po odpoutání rozumu od autority, po sociální spravedlnosti, po zvýšení ženiny účasti na mravním a společenském díle člověčenstva, v pozdní době jejího tvoření pak zejména po národním uvědomění. Vyšším těmto ideám slouží u K. Světlé, která důrazně odmítala heslo »umění pro umění«, vlastní románový příběh, skoro bez výjimky milostného obsahu, soustředěný kolem význačné postavy ženské; ideje se však nepromítají jen dlouhými tésovými rozhovory, nýbrž celým dějem, hlavně obětí lásky, která jest u Světlé posledním tragickým rozřešením všech sporů ve vesmíru.

Karolina Světlá (1830—1899), rodem Johanna Rottová, se narodila 24. února 1830 na Starém městě pražském v kopecké rodině z českého otce a českoněmecké matky. Z dětství,

jehož část těžce prostonala, přinesla si mnoho dojmů, dílem z tradicí svých příbuzných se strany otce i nábožensky rázovitých, dílem ze staropražského měšťanského prostředí; prožila však též bolestně otázku národnostní a boj nadané dívčí duše se zpátečnickým okolím; lidumilný otec a přemítavá sestra Žofie působili na ni silným vlivem. Záhy, po německu, projevené nadání básnické bylo potlačováno obchodnicko-měšťanskou rodinou, národní uvědomění však zesíleno bylo událostmi r. 1848 a zvláště r. 1852 sňatkem s českým profesorem Petrem Mužáskem, který již r. 1850 seznámil sestry Rottovy s B. Němcovou. R. 1853 poznala, bydlíc v rodišti svého chotě, vesnici Světlé pod Ještědem, kraj a lid ještědský, jež se později měly státi dějištěm a hrdinou předních prací jejích; byla to nejvýznamnější událost jejího zevního života. Od r. 1853 do r. 1886 navštěvovala každoročně buď vesnici Světlou, podle níž přijala také jméno literární, buď blízké Dolní Paseky, vnikajíc vždy hloub do povahy lidové. R. 1858 se stala spisovatelkou, a první její novela »Dvojí probuzení«, psaná na francouzskou látku, vyšla přičiněním Hálkovým v I. roč. almanachu »Máje«; družině »Máje« Světlá zůstávala odtud ve stycích i v zásadách věrna; druhou její prací byla již povídka z Ještěda »Sefka«. Od r. 1858 do r. 1891 byla horečně činna, věnujíc své volné chvíle hlavně praktickému řešení ženské otázky, v níž zdůrazňovala zvláště právo ženino na vzdělání, ale spatřujíc přece hlavní úkol její v obětavém povolání milenky, matky a ženy. Do r. 1862 spadá milostné přátelství s J. Nerudou, které Světlá sama přerušila resignovaným sebeobětováním; v něm působila očistně na přítele, sama pak jako žena i jako básnířka se mocně prohloubila a v »messianismu« odříkavé lásky našla prazkušenosť životní, k níž se vrací ve všech svých velkých dílech asi do r. 1873. Oční nebezpečný neduh v l. 1873—1874 způsobil dočasnou přerývku v jejím tvoření a uzavřel vrcholné období její básnické činnosti. R. 1892 napsala poslední práci povídkovou »Blázínek« a spoutána chorobou, zahloubala se do studií filosofických i náboženských, v nichž posléze dospěla k mystickému transcendentálnímu; od r. 1886 neopustila Prahu a zemřela tu dne 7. září 1899.

Spisy Karoliny Světlé, vzniknuvší v době delší než třicetileté, vyplňují bez korespondence třicet svazků; chronologicky utřídil je L. Čech do tří skupin. V průpravné době, sahající až k velkým ještědským románům, v l. 1858—1866, psala Světlá buď společenské novely o mravním rozvoji duše ženské neb kratší povídky ještědské s jedinou rázovitou postavou v po-

předí neb, čerpajíc z rodinného podání a z paměti staropražských, promítala romaneskné děje národního obrození; pouze práce poslední nabyly rozlehlejšího útvaru románového. Na vrcholu tvůrčí síly stanula Světlá v druhém období, v l. 1867—1878, kdy zpodobovala Ještěd jak v rozsáhlých románech, tak v úsečných povídkách; ale i řada společenských novel mravně výchovných záměrů rozmnožila starší skupinu; stará Praha ožila v několika rozměrných skladbách, zabývajících se duchovním hnutím v době národního úpadku. Poslední období v l. 1878—1891 přináší podstatnou změnu v literárních názorech Světlé, která od té doby příkře zamítá kosmopolitismus a podřizuje slovesnou činnost tendenci výchovně vlastenecké; současně se ohlašuje úbytek umělecké síly. K ještědským pracím přibývají další drobné kusy povídkového povahopisu a větší »romaneta«; několik svazků vyplňují obrázky z r. 1848 a ze staré Prahy; časovými otázkami se snahou lidovými se zabývají některé románky i drobnější povídky.

Konversační a salonní novely prvního období jsou studii ženských povah, jež se probírají z romantické citovosti a z koketního sobectví k intelektuálnímu probuzení a k vědomí společenské i národní povinnosti: protiklad dvojího ženství, staršího, plného předsudků a samolibosti, a nového, jež jest rozumově i mravně emancipováno a zasvěceno obětavé službě vyšším ideím, tvoří dějovou osu; v hojných hovorech se vykládají zásady spisovatelčiny o lásce, manželství, o umění a národě. Vedle drobnějších prací, »Dvojí probuzení« (1858), »Sestry« (1859), »Společnice« (1859), »Líbánky koketiny« (1860), »Zamítání« (1860), náleží sem dvě delší povídky tésové: »Láska k básníkovi« (1860), k níž dal podnět diskusní styk s Hálkem, se zabývá otázkou o básníkově poslání a o ženě vlivu na jeho tvoření; »Rozcestí« (1868) řeší problém české šlechty i těsi o úkolu hereckého umění. Sem se druzí tři drobnůstky látkově zajímavé: »Za májového večera« (1860), ukazující k souvislosti Světlé s Tylem, »Několik dní ze života pražského hejska« (1863) s nadšeným líčením polského povstání a vzpomínková črta »Z tanečních hodin« (1866). (V sebr. spisech se čtou tyto práce, v l. a 3. díle »Novel«, sv. to XXI., XXIX. i v sv. XXVII., kam zařazena »Láska k básníkovi«, a v sv. XXVIII., nadepsaném »Z let probuzení«.)

První ještědské povídky K. Světlé, založené na ústním podání rodiny Mužákovy, se blíží novelistickým povahokresbám B. Němcové: kolem nevšední figury ženské se kupí barvitý živel

národopisný a děj zcela skrovný; zvolna se však Světlá odvažuje smělého zhrdinštění postav ve smyslu tragickém a umělejší komposice; lidopisného zbarvení a dialektických zvláštností ubývá, kdežto dramatické prvky se zesilují; postupně promítá básnička milostnými ději vlastní hluboké zážitky. Kdežto »Sefka« (1858), »Cikánka« (1863), »Lesní panna« (1863) a »Lamač a jeho dítě« (1864) jsou povídky začátečnické, rýsuje se v novelistickém arcidíle »O krejčíkovic Anežce« (1860) již celá osnova ještědských románů, a ve »Skáláku« (1863) se zpovídá Světlá s psychologickou věrností a přitom s obdivuhodnou silou objektivace ze vztahu k Janu Nerudovi.

Podle rady Purkyňovy pátrala Světlá po reformačních stopách v lidové duši, přitom oživovala si paměti rodu otcova na Českobrodsku, sdružujíc motivy náboženské, předpodstatněné herderovskou filosofií, s výstřední romantikou dějovou; nadsazovala živly tajemné a záhadné, ale křísila též kulturní jednotlivosti z venkovského života na rozhraní XVIII. a XIX. století. Tak vznikly práce: »Několik archů z rodinné kroniky« (1862), »Ještě několik archů z rodinné kroniky« (1863) a později selankovitě nadechnutá »Purkmistrovic Katinka« (1874); souborné vydání shrnulo tyto polopovídkové, polovzpomínkové práce, jichž však životopisec rodu může užívatí jen s krajní opatrností, do sv. XXIII., p. n. »Z rodinných podání«. S nimi se látkově stýká román »Na úsvitě« (1864, sebr. sp. sv. XVI.), který vkládá spisovatelka celý do vypravování hrdinky Klárky; pod zdánlivou lehkostí podání a pod sytým líčením pražských i maloměstských interiérů se tají velmi umělá komposice, již ovládla básnička několik osudů, zvláště tragický příběh idealisty Jarolíma, vyrostšího od nihilismu a skepse k lidumilství a k odhodlání, obětovati se za národ v době jeho krajního úpadku. Duševní vývoj Jarolímův a Klárčin jest novou obdobou procesu, jež podle vlastních mladistvých zkušeností zpodobila Světlá již dříve v nejrozsáhlejším románě prvního svého období, v »První Češce« (1861, sebr. sp. sv. IX.); z temného ovzduší patricijské rodiny staropražské vyrůstá hrdinka k osvobozujícímu poznání, že pravdivou přirozenost citu a štěstí lze najítí pouze v přírodě, na venkově, v lidu, v národnosti a ve věrnosti tradicím českých dějin náboženských. Oba tyto romány značí kypivou obsažností dějovou, intenzitou podání, teplou názorností i hlubokým smyslem pro tragické prvky životní přípravu k velkým ještědským románům spisovatelčiným.

Tyto vznikly ráz na ráz v sedmiletí 1867—1873. Ve všech oslavuje Světlá vítězství mravních sil nad sobeckými vášněmi záští, panovačnosti, smyslné lásky a dravé touhy po štěstí, budujíc přitom na osudném prožitku vlastním; ve všech ústřední, v nadlidských rysích malovaná postava drtí sebezapíravě osobní blaho, aby se obětovala v kategorickém imperativu štěstí cizímu neb i obecnému požadavku mravnímu; a tak etický růst povah, hlavně ženských, jest vlastním námětem těchto skladeb, jež podtrhují části dialogické a výjevy dramatické. Ústřední děj má vždy jádro erotické, ale řeší zároveň problémy společenské, jmenovitě otázku mravnosti v manželství; kolem něho se v účelné komposici kupí postavy podružné, prokreslené názorně i podrobně; barvitě výjevy národopisné zpestřují dění. Osvícený sedlák Antoš Jirovec a dívka hlubokého citu Sylva ve »Vesnickém románě« (1867, sebr. sp. sv. III., cenné vydání Hýskovo v »České knihovně zábavy a poučení« 1913) podřizují možnost vzájemného štěstí zákonu nezrušitelnosti manželství; v »Kříži u potoka« (1868, sebr. sp. sv. I.), kde vedle děje vlastního se vypráví do široka v působivém paralelismu rodová předhistorie, vykupuje Evička celý prokletý rod tím, že se pokořuje před milostnicí mužovou a odtrhuje sama od švakro, jehož horoucně miluje; »Kantůrčice« (1869, sebr. sp. sv. V.), historie to dívky něžné a moudré, přísné i čtverácké, která ukáže rozpolcenému inteligentovi svou láskou cestu k opravdovosti životní, překládá do jasné tóniny vykupitelské motivy předešlých románů; hrdinka románu »Frantína« (1870, s. sp. sv. XIII.), jenž s příběhy z povstání selského slučuje romantiku loupežnickou, vraždí na vrcholu lásky svého milence za to, že sám rušil právo a zákon, a ničí tak své blazenství, aby zjedнала průchod mravnosti nadosobní; v posledním a nejobširnějším románu »Nemodlence« (1873, sebr. sp. sv. VII.), rozloženém po několik generací a podbarveném mystickým deismem, osnován jest děj na zadrnutí dvou psychologických útků: poslední z Luhovských, »nemodlence« Míchal se přerouzuje od prostoduchého křesťanského idealismu v nihilistického hmotáře a konečně v deistu-lidumila, kdežto Dalena roste od nenávisti k Míchalovi k lásce a posléze od lásky vášnivě k lásce sebezapíravé, jež se Míchala zřiká. Každé z těchto děl, jež neprávem byla odvozována z románů Sandové, spřízněných s nimi hlavně jen v psychologii ženských duší, má své přednosti: ve »Vesnickém románě« uchvacuje freskové zjednodušení kresby; »Kříž u potoka« má stavbu nejpropracovanější a epický proud nejplnější; »Kantůrčice« ovládá jasný humor;

soustředěná a jednotná »Frantina« s hojnou náplní nábožensko filosofickou převyšuje všechny práce spisovatelčiny prudkostí dějového spádu a horoucností podání; poněkud nepřehledný a přeplněný »Nemodlenec« poutá rovněž zájmem nábožensko filosofickým; prvků osobně prožitých, jimiž první dva romány přímo kypí, postupně ubývá.

Souběžně s těmito velkými romány vznikaly drobnější povídky a obrázky ze života ještédského; středem jest vždy jedna povaha nevšední, propracovaná do duševních odstínů; dějové zápletky i hlubší konflikty vyloučeny; příběhu podáno jenom tolik, kolik potřebí pro povahokresbu; namnoze vystupuje zřetel národopisný, nikde však tendence lidovýchovná. Seřazeny jsou ve dvou souborech. »Kresby z Ještědů« (1880, sebr. spisů VIII. sv.), ovládnány jsou jasným hravým humorem, jenž se po prvé přihlásil v »Kantůrčici«, a obsahují krátké novely: »Hubička« (1871, odtud vzala El. Krásnohorská látku k šťastnému libretu pro zpěvohru Smetanovu), »Namluvy« (1872), »Něbožka Barbora« (1873), »Přišla dorozumu« (1878) a »Teta Vavřincová« (1879). Méně jednotný ráz má sbírka »Prostá mysl« (sebr. sp. sv. XI. a XV.), kam zařazeny hlavně práce z prvního a třetího období, tyto namnoze rázu náčrtkovitého aneb anekdotického. Z období druhého jsou tři nejcennější: vervní hříčka »Večer u koryta« (1870, též scenováno El. Krásnohorskou), »Mladší bratr« (1871) a »Ten národ« (1872); v období posledním pak přibyly práce »Divousové« (1882), »Josefů Josef« (1887), »Větrně« (1888), »Za starých časů« (1889) a »Blázinek« (1891).

Řidčeji než na Ještěd zacházela K. Světlá v tomto údobí pro látky povídkové do svého rodiště, kde ji hlavně vábily dvě společenské vrstvy staropražské, bohaté velkoobchodnictvo a starosvětské kupectvo; líčila-li šlechtu, upadala do konvenční romanesknosti bez postřehů původních. V uzavřené a svéprávné celistvosti zpodobila Světlá pražskou buržoasii a její příživníky pouze humornou povídkou vzácné svěžesti »Černý Petříček« (1871, sebr. sp. sv. IV.); ve »Zvonečkové královně« (1872, sebr. sp. sv. II.) však, chmurném románě z dob reakce Leopoldovy, se pokusila romantickým způsobem i eroticky zauzliti trojí ideové pásmo, odkaz náboženské minulosti české, protireformační snahy jezuitské a revoluční úsilí zednářské a řešiti přitom dušeslovný problém, jak se žena, jejíž láskou bylo zhrdnuo, mění ve vášnivou mstitelku. Romaneskněji, ale též mlhavěji vylíčila Světlá již dříve v »Poslední paní

Hlohovské« (1870, sebr. sp. sv. XVIII.) dobu Josefa II., ale kromě psychologie velmi libovolné a pravděnepodobné prokázala jen, že nazírá na česko-bratrství hranolem liberalistického deismu. Tři práce obohatily nyní skupinu společensky-konversačních novel (pojaty do XXVI. sv. sebr. sp. jako 2. díl »Novel«): »*O kam žik*« (1873) a »*Konec a počátek*« (1874) zběžně, ale bystře se zabývají podmínkami mravně správného manželství, kdežto obšírná povídka »*V zátíší*« (1878), jakýsi protějšek »*Lásky k básníkovi*«, rozprádá diskusi o úkolu básníkově v společnosti a v národě; zaostřeně proti kosmopolitismu a uměleckému požitkářství hlásá spisovatelka, že básník má působiti výchovně a eticky, a že nejvýše stojí slovesné umění, které zpodobujíc národní typy, dostupuje vnitřní pravdy, podmínky to mravního zdokonalení. Tato tematická práce nestojí umělecky vysoko: podává schemata, nikoliv postavy, neplyne z psychologické nutnosti, nýbrž z tendenčních záměrů, pohřbívá skrovné dění pod rychle stydnoucí korou tematické výmluvnosti. Tím vším ukazuje k období poslednímu, na jehož rozhraní stojí.

Do posledních prací K. Světlé vtrhuje kromě hlasité tendence také divoká fantastičnost a romanesknost dějová. Ta ovládá též dva cykly povídek ještědských. Kratší a prostší jsou zařazeny do svazku »*Pověsti z Ještěda*« (sebr. sp. sv. XXV.) a slučují naivní lidové podání se skrovným historickým dějem, v němž spisovatelka zobrazuje hlavně chmurné časy selské poroby; nejrázovitější z »*pověstí*«, »*Poslední poustevnice*« (1886), látkou i humanitním deismem se řadí těsně k »*Poslední paní Hlohovské*«. Spletitější stavbu a větší rozsah mají »*Romanetta z Ještěda*« (sebr. sp. sv. XVII. a XX.), naplněná namnoze živly tajemnými a nadpřirozenými a vracející se někdy k tématům velkých ještědských románů autorčiných; tak motiv rodinné kletby znovu zpracován v romanetě »*U sedmi javorů*« (1890), Eviččinu obět bere na sebe Monika Velebová, hrdinka romaneta »*V hložinách*« (1885), kdež opět záporně odpovídá Světlá k otázce po oprávnění rozvodu; psychologické studii »*Z vypravování staré žebračky*« předeslán v časopiseckém vydání (v »*Osvětě*« 1884) důležitý úvod, hlásající názory Světlé o duši lidové a o umění národním.

Do dvou cyklů se seskupily četné novely, v nichž K. Světlá s teplou životností kreslila starosvětské obrázky z měšťanské Prahy na úsvitě XIX. věku, volíc buď látky ze života bohatého kupectva neb měšťanstva, buď z důvěrného ovzduší pobřežních

dřevařů a rybářů; tyto sbírky »P o d s t a r ý m i k r o v y« a »Z e s t a r é P r a h y« vyplňují VI. a X. sv. sebr. spisů. S nimi těsně souvisí pět prací vesměs z poslední doby, shrnutých pod titul »O h l a s y z r o k u 1848« (sv. XII. sebr. sp.), kdež revoluční události, zachvívající hlavně kruhy studentskými, jsou pozadím všedních příběhů milostných. Všecky tyto novely posledního období vznikly více méně nahodile, ze studia lidu, dodatkem k starším pracím, ze vzpomínek atd.; jinou skupinu však, představovanou románem »M i l á č e k l i d u s v é h o« (1882, sebr. sp. sv. XXII.) i sbírkami »T e n d e n ě n í p o v í d k y p r o n á š l i d« (sv. XIX.) a »Č a s o v é o h l a s y« (sv. XXIV.), nese soustavná a uvědomělá snaha stvořiti lidovou četbu, která by ve smyslu rozhodného a bezohledného vlastenectví odpovídala ke všem časovým otázkám, jako k socialismu a jeho hrozivé beznárodnosti, k národnímu pesimismu a jeho beznadějnosti, k uměleckému světoobčanství, ke germanisaci a j. Národnostní horlitelka zatlačuje básnířku, sama pak pohlíží do změní soudobých problémů veřejných očima vlasteneckého liberalismu, který neproniká vždy složitosti poměrů novodobých. Kromě této produkce novelistické, k níž se druží osm povídek pro mládež, nepojatých však do Sebr. spisů (mezi nimi nejsvěžejší jest povídka »Š k o l a m é š t ě s t í« z r. 1867), psala K. Světlá i časové články, úvahy o ženské otázce a pak vzácná díla vzpomínková, podávající bohatou látku nejen jejímu životopisci, ale i dějepisci kulturnímu a literárnímu vůbec. »U p o m í n k y« (1874, knižně 1888, v sebr. sp. sv. XIV.) líčí její mládí, »Z l i t e r á r n í h o s o u k r o m í« (1880, knižně 1898, sebr. sp. sv. XXX.) dobu jejích literárních počátků. Z obsáhlé její korespondence otiskla M. Gebauerová dopisy adresované B. Němcové v 1. a 2. sv. svého vydání listů této, Anežka Čermáková-Sluková v cenné knize »Vzpomínky na Kar. Světlu« (1909) vzájemné dopisy Světlé a Podlipské z l. 1853—1858, pokračování těchto listů jest v »Ž. list.« 1911, korespondence s El. Krásnohorskou tamže 1925, spis Anežky Čermákové-Slukové, dlouholeté tajemnice básnířčiny, »K. Světlá ve stycích s J. Nerudou« (1912) obsahuje kuse dochované listy obou milostných přátel i příslušnou korespondenci s Podlipskou z r. 1862.

Sebrané spisy K. Světlé vycházely třikráte; nákl. Grégrovým 1874—1880 v 5 sv., v Kobrově »Národní bibliotéce« 1875—1894 v 6 sv., konečně úhrnně 1899—1904 péčí A. Čermákové-Slukové u J. Otty v 30 sv.; pouze tohoto vydání lze dnes užívat (o některých jeho neúplnostech viz »Žen. svět« 1904, 227.). Pro potřeby školní vznikly dva výbory drobných povídek a vzpo-

mínek: El. Krásnohorské (1911) ve »Sbírcce souvislé četby« sv. XIV. a Mil Hýska (1914) v »České knihovně zábavy a poučení« sv. XXXII.; mládeži určena antologie od M. Helmerové v »Osení« sv. XXXVIII (1911).

(Rodinný původ K. Světlé prozkoumal Jos. Miškovský v stati »Předkové K. Světlé« v »Zlaté Praze« 1916. Životopisná a knihopisná data s obdivem a pochopením, ale nekriticky sebrala literární začka K. Světlé, T. Nováková, v knize »K. Světlá, její život a spisy« (1890); v době své myšlenkové zralosti charakterisovala svou mistryni články »K 80. narozeninám K. Světlé« a »Messianismus« v »Přehledu« 1910 a 1912; práce tyto, kromě úvah Nerudových (»Krit. sp.« sv. VII) a stati El. Krásnohorské »Dvě básničky našeho lidu« (v ČČM. 1880) vyjadřují názor starší generace na K. Světlou. Reakcí proti němu jest psychologický a kritický rozbor Leandra Čecha v obou knihách, nadepsaných »K. Světlá«; »kritická studie« z r. 1891 činí to analyticky a odborně, »obraz literárně historický« z r. 1907 v populární syntéze. Studie Arna Nováka v knize »Myšlenky a spisovatelé« (1914) usiluje o jednotnou uměleckou i psychologickou podobiznu a přihlíží i ke vztahu k Nerudovi, podle dopisů, jejichž otištění vzbudilo značnou literaturu časopiseckou (z ní důležitý článek F. X. Šaldy v 306. a 311. č. »Nár. listů« 1911 a stať v »Přehledu« 1912, str. 864). Arne Novák rozebral dopodrobna též »Skaláka« v »Podobiznách žen« 1918, »Černého Petříčka« a mravní ovzduší jejího mládí (»Sny prababiček«) v knize essayů »Léta třicátá« 1932, věnované »památce K. Světlé«, Fl. Kleinschnitzová vyložila její náboženské postavy z lidu v »List. filolog.« 1919, Eva Jurčinová nakreslila podobiznu Světlé v essayi »Podobizen spisovatelek světové galerie« 1929.)

Obsáhlému a mohutnému dílu Kar. Světlé, jehož obdivovateli byli Jan Neruda i Julius Zeyer, Svatopluk Čech i Jaroslav Vrchlický, se nedostalo v době její tvůrčí síly ani žáků ani pokračovatelů; jen do jisté míry bylo lze A. Staška a Ž. Podlipskou k nim řaditi, kdežto A. V. Šmilovský se sám prohlašoval za jejího protinožce. Vše, co v románovém umění K. Světlé jest romantické, heroické neb syntetické a freskové, pozbylo u pozdějších pokolení váhy a porozumění. Zato rysy, vybočující v jejich pracích ještědských z literárního programu romantického, se staly inspiračním vznětem pro české realisty, zahlobané do studia lidové povahy: podivuhodný smysl pro rázovitost postav z lidu, vzácné porozumění duši kmenové a svěží dar křísiti kulturní byt zachovalého českého venkova. V tom ve všem se stala Světlá v letech, kdy se trvale odmlčela,

účastníci dalšího vývoje české prósy románové; Jos. Holeček, blízký jí tematikou, se k ní stavěl odmítavě, Ter. Nováková, její biografka a mladší přítelkyně, učinila umění K. Světlé východiskem svých realistických románů z lidu východočeského, zvláště pokud jí šlo o psychologii náboženského myšlení lidového a o tragické pojetí života. Ještě mnohem později se vrací v dějinách českého románu typ K. Světlé, patrný zejména tehdy, kdy spisovatelky jako B. Benešová soustředí své kompoziční umění ke zpodobení etických sil ve skutečnosti individuální a společenské.

5. Dramatické básnictví doby Hálkovy a Nerudovy.

Pokusy o zřízení samostatného velkého českého divadla, jež se od r. 1845 za vedení Riegrova hlásily a r. 1850 vyvrcholily ustavením »Sboru pro zřízení českého divadla«, utuchly v tuhé reakci 50. let, a tak české hry nalézaly i nadále dvakráte v týdnu útulek v stále německém Zemském stavovském divadle. Teprve v květnu r. 1862 počato se stavbou t. zv. Prozatímního divadla na Františkově nábřeží v Praze, a po ukončení stavby zahájena česká představení Hálkovým »Králem Vuk a šínem« dne 18. listopadu 1862; původně se hrálo třikrát týdně, teprve od března 1864 každodenně. Od r. 1865 se »Sbor pro zřízení českého divadla« nespokojuje již zvýšením a osamostatněním českého podílu na divadle Stavovském ani Prozatímním divadlem, ale probouzí ve veřejnosti zájem o velké krásné české divadlo zemské i pořádá mohutné sbírky s heslem »Národ sobě«, takže za všeobecného nadšení dne 16. května 1868 položen základní kámen k »Národním divadlu«, jež však dokončeno až r. 1881, takže dne 14. června 1881 mohlo býti pořádáno na scéně, potud nehotové, první představení. Brzy na to dne 12. srpna 1881 požár zhltl novostavbu, ztělesňující architektonicky i výzdobou umělecké snahy nového výtvarného pokolení. Ale bezpříkladnou obětavostí národní pokračováno ve sbírkách, hned na to přikročeno k obnově stavby, a dne 18. listopadu 1883 nynější »Národní divadlo« odevzdáno svému účelu. Takto vlastním dějištěm dramatického rozvoje českého v době Hálkově a Nerudově bylo jeviště »Prozatímního divadla«, částečně však i Stavovské divadlo zemské, s nímž české drama spojovaly hojné svazky literární i herecké, zejména když při zemském divadle působili čeští dramaturgové, Gustav Pflieger Moravský a Pavel Švanda ze Semčic (1825—1891), onen

vynikající spisovatel, tento výborný praktik divadelní, organizátor kočovných společností i českého divadla v Brně.

Herecké umění se v tomto období vyvíjelo dílem z domácích tradic životních i literárních, dílem za vlivu ciziny. Onde pronikaly živly naivně realistické, přímé přimykání k modelům lidovým, čerpání ze životní skutečnosti, tuto se pakjevila věrná přichylnost k básnickému umění, sklon k idealisaci a stilisování, záliba pro klasický koturn a romantickou deklamaci, napodobení německých hereckých individualit. Zástupcové prvního směru, vyšedší namnoze z kruhů řemeslnických, se vychovali na genrových postavách, lidových výjevech, jadrném humoru prostonárodních her Tylových a Klieperových a družili se přímo k rázovitým výkonným umělcům, pozůstavším z doby předbřeznové, k Janu Kaškovi (1810—1869), Magdaléně Hynkové (roz. Nikolaiové, 1815—1883), Elišce Peškové-Švandové (1833—1895), horlivě to řemeslnici literárně jevištní. Mezi jejich následovníky vynikli zvláště Jindřich Mošna (1837—1911), Josef Frankovský (vl. Franěk, 1840—1901) a Marie Ryšavá (1831—1912), tři mistři plastického humoru lidového. Druhý směr rázu spíše kosmopolitického dbal především o literární proniknutí divadelních her a postav, dával přednost povšechnému umění deklamačnímu před podrobnou charakteristikou, vytvářel figury více podle vzorů klasického umění než podle skutečných postav i mohl býti proto zastupován umělci vyššího vzdělání, vytříbenějšího vkusu, namnoze prošlými cizími jevišti. Geniálníkem nositelem těchto uměleckých ideálů byl velký interpret démonických postav u Shakespeara, Schillera, Goetha, Josef Jiří Kolar se svou chotí Annou Manetínskou-Kolarovou (1817—1882); pak patetik Karel Šimanovský (vl. Šíma, 1825—1904) a tragédka idealistického vzletu Otilie Sklenářová-Malá (1844—1912). Přejchod k realističtějšímu slohu hereckému, vhodné mu jmenovitě ve hrách salonních, tvoří umělci, kteří svůj talent plně rozvili až na prknech »Národního divadla«, Jakub Seifert (1846—1919), Jiří Bittner (1846—1903), Julie Šamberková (1847—1892) a Maruška Bittnerová roz. Boubínová (1854—1898); poslední tři působili dlouho za hranicemi. Bratřev J. J. Kolar, František Kolar (1830—1895), bystrý kreslíř-karikaturista, byl umělec jemné veseloherní kultury a šťastný režisér.

Přejchod od dramatu klasického a romantického k divadlu moderně konveršacnímu, k činohře mravoličné, k zápletkové komedii, k salonní hře intrikové, se jeví i v literatuře dramatické a jest podmíněn změnou cizích dramatických vlivů. Pro

tragedii zůstává vedle Schillera hlavním vzorem Shakespeare, v celém tomto období uctíváný a napodobený. Hlavním literárním podnikem doby přechodní byl překlad »D r a m a t i c k ý c h děl Williama Shakespeara« pořizený »Maticí českou« (1855—1872), na němž spolupracovali J. J. Kolar (4 kusy), J. Čejka (4 kusy), František Doucha (9 kusy), Ladislav Čelakovský mladší (4 kusy) a Jak. Malý (11 kusy); některá dramata otištěna z překladů dříve vzniklých. J. J. Kolar postihl ve svých překladech dramatický spád a výraznou dikci, J. R. Čejka si vedl nejvěrněji, Fr. Doucha prokázal značný vkus básnický. Dodatkem k němu vyšla studie Jak. Malého »Shakespeare a jeho díla« (1873), založená na badání německém. Shakespeareova dramata nejčastěji hrána, a jejich postavy se staly pro své představitele právě nejkaracterističtějšími. Básníci dramatictí, od J. J. Kolaru přes J. V. Friče a G. Pflagra Moravského až k Hálkovi, napodobili jeho techniku i charakteristiku. Z divadelních kritiků, kteří s pochopením provázeli hry shakespearové, vynikli F. B. Mikovec a J. Neruda; do psychologie Shakespeareových postav se ponořili K. Šmídek a V. B. Nebeský. Velkou oslavou 300. narozenin Shakespeareových r. 1864 přihlásili se mladší spisovatelé, shromáždění v »Umělecké besedě«, pod jeho prapor.

Ale vedle něho a proti němu se hlásily i vzory jiné. Již r. 1867 napsal Neruda v kritické stati »Moderní člověk a umění« příznačná slova: »Díváme se sice na Shakespeary, ale socialističtí Feuilletové jsou nám milejší«; tu přes nešťastnou volbu charakteristického určení pro zástupce moderního divadla francouzského jasně vyjádřil zálibu pro francouzskou činohru a zároveň vytkl společenskou tendenci za důvod této záliby. Když pak v 70. l. Pflieger, Jeřábek, Zákrejs a Vlček vystoupili proti »mravní hnilobě« francouzského divadla, Neruda se postavil proti nim. Francouzské divadlo poromantické, dobyvši si záhy českého jeviště, vstupovalo k nám svými nejružnějším představiteli: efektní strůjce historických her zápletkových V. Sardou a obratný technik důmyslné, ale prázdné intrikové veselohry E. Scribe byli právě tak překládáni, hráni, obdivováni, napodobeni, jako oba přísní moralisté měšťáckého světa francouzského, E. Augier a Al. Dumas ml., i jako rozpoutaný fraškář Labiche. Vliv všech se jeví elegantnější a lehčí technikou, švihnějším a obratnějším dialogem, přesnějším studiem měšťanského prostředí, sklonem k moralisování v rámci uznaného řádu společenského. Pflieger, Jeřábek, Zákrejs, Bozděch, Gulden nálezí k jejich škole.

Přes všeobecný mohutný zájem o divadlo nebyla dramatická činnost tohoto období zvláště bohatá; kromě J. J. Kolara, jehož působnost spadá částečně již do periody předcházející, viděli jen Fr. V. Jeřábek a E. Bozděch na scéně svoje výhradní působiště. Neruda, který dosáhl jako dramatik skrovných úspěchů, se záhy odmlčel, v Hálkově činnosti zaujímá básnění tragedií jen šestiletou, osobivou, ale neúspěšnou epizodu; Vlček se dosti brzy uchýlil od divadla k románu; Šmilovského divadelní hry mají význam jen podružný. Proto převládaly překlady, hlavně z němčiny a francouzštiny nejen na jevišti, nýbrž i v tehdejších sbírkách divadelních her: v Pospíšilově »Divadelní bibliotéce« (1852—1895), »Výboru spisů dramatických« (1866—1872), v »Divadelním světě« (1872—1876) a v Knappově »Divadelním ochotníku« (1861—1899, pak proměněn v »Ochotnické divadlo«).

Nejmohutnější divadelní osobností tohoto období byl **Josef Jiří Kolar** (1812—1896). Narodil se 9. února 1812 v Praze, studoval nejprve filosofii a medicinu a stal se pak vychovatelem v Uhřích; vykonal cesty po Německu, Francii a Turecku. Když se navrátil do Čech, byl získán Tylem, s nímž se brzy na smrt znepřátelil, pro divadelní dráhu a působil nejprve 1837—1842 jako ochotník českého divadla, pak pod Stögrem 1842—1846 jako herec stavovského divadla zemského, při jehož českých hrách účinkoval v l. 1847—1863; v následujícím třiletí se českých her stranil. Činně po boku A. Smetany a A. Springra zasáhl do revolučního hnutí r. 1848. V l. 1866—1873 se účastnil jako vrchní režisér a přední herec zemské scény představení českých i německých; odešel r. 1873 na odpočinek, vystupoval občas na Národním divadle. Kolar byl největší hereckou osobností pražskou své doby: měl mohutnou postavu, rázovitou fysiognomii, mocný hlas; kreslil vášnivé, démonické a výsměšné povahy ve velkých obrysech; ztělesňoval nevyrovnatelně zvláště nadprůměrné postavy Shakespearovy; oslňoval, kde chrлил jízlivý sarkasmus a kde tragično přeléval v grotesku. Při tom byl podporován obsáhlou sčtetlostí v západoevropském písemnictví klasickém i romantickém, znalostí četných jazyků, uměleckým, zvláště hudebním vzděláním, takže pronikavě chápal díla dramatická. Zemřel jako kmet 83letý v Praze dne 31. ledna 1896.

Kolar vstoupil do literatury české r. 1837 úryvky z uměleckého románu »Hudební idealistové« v »Čes. včele«, skoro současně se pokusil jako spisovatel německý. Začátky Kolarovy zřetelně ukazují k německé romantice. Ve filosofii přilnul za vlivu Aug. Smetany k učení Hegelovu, pro něž se střetl

těž s Havlíčkem. Básnický se přiklonil k E. T. A. Hoffmannovi a k Jeanu Paulovi, přijav od onoho divokou fantastičnost, promíšenou s rozumovostí chladně vypočítavou, strašidelné efekty a dravý humor, kult svrchovanosti básnické a odpor k šosáckému světu, slovem ironií romantickou; od onoho pak neklid v citovosti, rozmarnost ve stavbě, chlubné polyhistorství a překotnost episod. To prokázal ve čtyřech pracích, shrnutých jako »Sebrané romány« (1854—1861): »Libuše v Americe«, »Pražská čarodějnice«, »Malíř Rainer« a »Cesty života«. Druhá a třetí z těchto povídek zahajují řadu historických obrazů Kolarových, dovršených románem z doby Rudolfa II., »Pekla splozenci« (1862): Kolar tu nedbá ani velkých časových hnutí ani teplého koloritu dobového, nýbrž se stará všude především o historickou burlesku a o sugestivní náladu; to se jeví také v obou svazcích »Ze staré Prahy« (1888) a »Světěm bludů« (1889), proplétajících kulturní malbu a skizzy povídkové. Poslední výpravná práce Kolarova, umělecký román z doby přítomné, »Muzikanti čili Dábel ve fraku« (1867), se připíná těsně k povídkové prvotině a zastírá podivínský děj nekonečnými episodami i neúměrnými úvahami všeho druhu. Jako prosaik Kolar rád útočil buď v přímé polemice neb rozmarné satíře na své literární odpůrce, jichž měl bez počtu; zvláště si je bral na mušku v »Povídáčkách veselého studenta s červenou karkulkou« (ve »Včele« 1850) a v duchaplných feuilletonech, podpisovaných značkou Medardus, s níž uveřejňoval i úvahy žurnalistické a cenné posudky hudební. Zde všude poznáváme lidskou povahu Kolarovu: bezmezné sebevědomí, bagatelisující čtenáře i kritiku, sklon k jízlivému posměchu, odvahu mystifikovati okolí a tropiti si z něho šašky. Opožděné »Básně« (1879), které vyčerpávají se křivolakými nápady a hranatou neomaleností, obražejí tyto rysy ve světle nejméně příznivém.

Jeviště, na kterém po léta vítězil Kolar herec, ovládal i Kolar dramatik. Hlavní význam mají jeho truchlohry historické, v nichž se výjev za výjevem hlásí epigon divadla Shakespeara a poshakespeareovského; tragičnost se promítá smělym patosem; postavy převyšující životní průměr jsou zmítány drtivou vášnivostí; do temného děsu se mísí bezuzdný humor; bohatá řeč, přeplněná sukovitostí a vtipem, jest dílem mocné obrazotvornosti a svrchované bravury. V působivých až křiklavých obrazech, provázených hlučnou výmluvností, se tu odehrávají zápasy panovačných a divokých osob s osudem, a na tento in-

dividualistický rozpor spojený zpravidla se zápletkami úkladů a lásky, svádí Kolar historické dění, v němž nepostřehuje hlubších sil a složitějších myšlenek. Nebyl to však vlastně tvůrčí básník původní invence, jenž klidil ve hrách Kolarových vítězství, nýbrž důkladný znalec divadla; ten místo psychologických povahokresb tvořil vděčné herecké úlohy a vnitřní tragiku situací nahrazoval působivostí velkých scén. Jako v románech zanedbával Kolar i ve hrách dějinnou přesnost a jemnější zbarvení kulturní, zacházeje velmi libovolně se svými historickými pomůckami. Již Kolarovi současníci, mezi nimi zvláště V. Hálek, vytýkali jeho tragediím nepůvodnost, a to netoliko ve volbě hlavní fabule, ale i v jednotlivých výjevech, přejímaných ze Shakespeara, Schillera a jinde, a důkazy takové závislosti látkové i formální byly později rozmnoženy skoro pro všechna díla Kolarova. Tak se »M o n i k a« (1846, přeprac. 1853), tragédie s počátku války třicetileté, zakládá na Byronově »Wernerovi«; »Ž i ž k o v a s m r t« (1850), ohlas to revolučních ideí r. 1848 bez jakéhokoliv pochopení doby husitské, čerpá plným rukama ze »Žižky« Schubertova a Schillerovy »Panny Orleánské«; »M a g e l ó n a« (1852) s látkou věku Rudolfova vzala fabuli z povídky Wachsmuthovy a jednotlivosti z historií Shakespeareových; nejlepší drama Kolarovo, kde se pokusil o dobový kolorit i v dikci, tragédie českého žida s exekucí Staroměstskou v pozadí, »P r a ž s k ý ž i d« (1871), vzniklo sice podle starší Kolarovy povídky »Pražská čarodějnice«, ale ta jest opět ohlasem z Wachsmanna; na pobělohorskou tragedii »S m i ř i č t í« (1882) působil Stroupežnický »Černými dušemi«, a málo původní jsou i tři poslední hry Kolarovy: »P r i m a t o r« (1883) z doby Jagellovců, »K r á l o v n a B a r b o r a« (1884) z období poděbradského a »M i s t r J e r o n ý m« (1886) z věku Václava IV.

Veselohry Kolarovy zabíhají často do nevkusné fraškovitosti a nemají jemnějších rysů ani v povahokresbě ani v náladě. Pro spisovatele jsou z nich příznačné obě komedie historické, »M r a v e n c i« (1869, původně »Číslo 76«), kde Kolar zdramatisoval svůj obrázek z měšťanské a umělecké Prahy barokní, »Malíř Rainer«, a burleskní výjev z pražského rokoka seskupeného kolem Mozarta »U m r l ě í h l a v a« (1884). Významu nemají scénické šprýmy: »T ř i f a r a o n o v é« (1867), »D e j t e m i č a m a r u« a »Ď á b l o v a l e g e n d a« (1891).

Velké slovesně kulturní zásluhy si Kolar získal svými překlady klasického romantického dramatu anglického a německého, ačkoliv si vždy osoboval právo volného pabásnění, nahodilých vsuvek, stilisace co nejbaroknější; části patetické a bur-

leskní dařily se mu lépe než místa lyrická a důvěrná. Byl z prvních našich překladatelů *Shakespeare*a, jež se jal překládati již r. 1839 a z něhož postupně vydal tiskem: »*Hamleta*« (1855), »*Kupce Benátského*« (1862), »*Makbetha*« (1868) a »*Zkrocení zlé ženy*« (1872). Skvělým dílem jazykové virtuosity a smělé libovůle jest přebásnění 1. dílu *Goethova* »*Fausta*« (1855, vydán 1863); z *Goetha* přeložil ještě »*Götze z Berlichingu*«, »*Egmonta*«, ze *Schillera* »*Loupežníky*«, »*Úklady a lásku*« a během let 1840—1862 celou trilogii »*Wallenstein*«. Některé z překladů *Kolarových* nevyšly tiskem, jiné byly jen zběžnou prací pro divadelní potřebu.

(Souboru *Kolarových* děl není. »*Dramatická díla*« [1886—1887] obsahují jen tři pozdní tragedie. O *Kolarovi* životopisně a povahopisně *Arbes* v »*Galerii čes. herectva*« [S.sp.sv.XXXVI], kriticky *Jar. Kamper* v »*Obzoru lit. a uměl.*« 1902 se zvl. zřetel k historické věrnosti a látkové původnosti; o mladistvé próse *Jar. Vlček* v »*Nových kapitolách*« 1912; kritický profil od *Ot. Fischera* »*K dramatu*« 1919.)

Josef Jiří Kolar věkem, smýšlením, uměleckými zásadami, literárními vzory i formou jest vlastně pozdní romantik a vymyká se období *Nerudovu* a *Hálkovu*. Ale nelze ho vyjmouti z obrazu dramatického života oné periody: byl tehdy největší divadelní postavou vůbec a ztělesnil nejskvěleji kult *Shakespeare*a pro tuto skupinu význačný.

Po *Shakespearových* stopách s větším menším zdarem kráčeli v historických truchlohách vlasteneckého vzletu a romantické stavby *F. B. Mikovec*, *J. V. Frič*, *G. Pflieger Moravský*, *V. Hálek*, *V. Vlček*, *Fr. Zákrejs* (v. výše); jako v historické povídce soudobé se i zde ozývají časové směry a politické tužby. Prvním českým *shakespearovcem* s pravým smyslem divadelním byl vedle *J. J. Kolara* **Ferdinand Břetislav Mikovec** (1826—1862), horlivý starožitník a jemný dějepisec umění, jež jako redaktor »*Lumíra*« význačně působil v literární organizaci za doby reakční. Jako soustavný a přísný kritik bojoval pro zvýšení úrovně českého divadla a pro pochopení tragedií *Shakespearových*, jako básník ukázal v tragedii »*Záhuba rodu Přemyslovského*« (hrána 1848, vyšla 1851) a v »*Dimitru Ivanoviči*« (1856, s použitím *Schillerova* zlomku) netoliko dar výrazné mluvy básnické, ale i pravý dramatický smysl pro tragické situace. (O *Mikovcovi* zvl. *M. Hýsek* v »*L. filol.*« 1921.)

Mnohem příznačnější pro toto období jsou společenská dra-

mata buď mravoličná neb zápletková, která v duchu tehdejší produkce německé a francouzské řeší dějem vybraným z měšťanské společnosti a dialogem vybroušeným na cizích vzorech některou tési, dotýkající se sociálního řádu neb veřejné mravnosti. Větší důraz spočívá však na umělé zápletkce, na důmyslně vyhledaných situacích, na hře intrik a na pastech náhod, než na promyšlené dušmalbě postav, na pevně pojaté dramatické ideí. Význam těchto činoher byl méně umělecký než společensko-literární; jejich náměty otevřely novou oblast českému umění divadelnímu, které se dotud omezovalo na stavy privilegiované a na dějinnou minulost, učinily je orgánem mravního a sociálního soudu, postavily je do služeb veřejných otázek; i bylo to v jádře totéž, co vykonala tehdejší česká novela společenská, o níž dílem pracovali stejní spisovatelé. Převahou živlu intrikového a situačních zápletek se vnášela do těchto her komičnost a rozmarná náhodnost, a tak s větším štěstím a v četnějším počtu než vážná dramata pěstovali tehdejší básníci francouzské školy veselohry, hlavně po způsobu tenkrátě přeceňovaného E. Scriba. Toho jsou dokladem i oba přední dramatické, F. V. Jeřábek a Em. Bozděch.

František Věnceslav Jeřábek (1836—1893) byl rodák sobotecký a profesor Vyšší dívčí školy v Praze. Již v časných letech studentských se pokusil o dvě historické truchlohry z krvavých dějů vršovských: r. 1858 hrána »Hána a neb smíření Přemyslovců s Vršovci«, r. 1859 pak »Svatopluk«, dramatisující záhubu Vršovců, ale autokritický Jeřábek her nevydal a vyšly až v souboru r. 1928 a 1923. Vedle sociální hry ze života továrního »Služebník svého pána« (1870) a vedle dvou historických tragedií, »Syn člověka« čili »Prusové v Čechách r. 1757« (1878) z dob pruských válek a »Závist« (1884) z doby Jiřího z Poděbrad, napsal řadu vtipných veseloher: »Veselohra« (1862), »Cesty veřejného mínění« (1866), »Tři doby země české v Komárově« (1870), »Zde je žebrota zapovězena« (1870) a »Kterak sláva omrzí« (1887, s pseudonymem Josef Souček). Po smrti vyšlo dramatické zpracování sensačního románu Collinsova »Magdalena našeho věku« (1897). (Úplný soubor dramát v 11 sv. vydal 1923—1928 Jan Voborník.) Jeřábkův básnický význam záleží v odvaze a v bystrosti, s níž uvedl do českého dramatu složitou moderní skutečnost společenskou. Zabodnuv do ní svůj pronikavý pohled, obrácený vždy k čistému lidství, našel tu především řadu nových, zajímavých, někdy i typických

povah, a to nejen rázu groteskně komického, který proniká zvláště v jeho nejlepší, rušné a vtipné veselohře »Cesty veřejného mínění«, ale i figur tragických, jakou jest především mohutně myšlený Václav Budil, hrdina Jeřábekova hlavního díla, »Služebník svého pána«. Na tomto »typu tvůrce a vynálezce, převyšujícího průměr« ukázal Jeřábek, kam by byl rád dospěl: k dramatisování konfliktů daných společenskými krisemi čistě moderními a k řešení složitých problémů (zde poměru kapitalisty a dělnictva a zároveň kapitalisty a vykořisťovaného inteligenta). Vše zůstalo nadhozeno, byť v této směle hře skutečně tragicky a básnicky; ale snaha po zevní efektnosti, chabá motivace náhodou a intrikou, užívání schémat v charakteristice i v stavbě situací, románová konstruovanost a sentimentálnost zmařily velikost. Jeřábek uměl dobře uhodnouti, kde leží problémy, avšak nedovedl jich luštit; tím trpí hlavně jeho nikoliv všední historické hry »Syn člověka« a »Závist«, kde se nadto necítil Jeřábek volným v dějinném ovzduší. Jeřábek byl duch všeobecně a jemně vzdělaný, obratný a umělý formalista, náležel k nejlepším žurnalistům staročeské strany, psal výborné kritiky divadelní, literární a jeho málo samostatná literární historická studie »Stará doba romantického básnictví« (1883) náleží k nemnohým našim starším pokusům o literární dějiny srovnávací. (O F. V. Jeřábekovi psali v »Osvětě« 1893 J. L. Turnovský, Jar. Kamper ve »Věstníku čes. profesorů« 1903 a St. Jež ve »Scéně« 1914; pronikavý rozbor některých hlavních děl podali Durdík v »Kritice«, F. X. Šalda v »Rozhledech« 1894 a Ot. Fischer »K dramatu« 1919; vyčerpávající »obraz životopisně literární« od Jana Voborníka 1923.)

Emanuel Bozděch (1841—1889), rodilý Pražan, byl postava záhadná. Volný spisovatel a řízný kritik divadelní, nepoutaný většinu života k pevnému povolání — jenom krátkou dobu byl vychovatelem a později dramaturgem — kolísal dočasně mezi českou a německou literaturou, mezi dramatickým tvořením a divadelní kritikou, nesplnil pozdějšími díly velikých nadějí, vzbuzených první tragedií a veselohrou, trpkl v nesplněné ctižádosti, v hněvu nad obviněním, jakoby byl plagiátorem, v trapné chorobě, až zmizel beze stopy, učiniv patrně sám konec svému neutěšenému, osamělému životu. Kromě šesti »Novelek« (1877, nově vyd. K. Šípek ve Svět. knih. 1914 s charakteristikou), psaných s lehkou elegancí na základě bystrého pozorování pražské společnosti, také židovské, a panských sídel českého venkova, byl Bozděch především dramatik, jehož

komedie »Z doby kotilionův« r. 1867 a truchlohra »Baron Goertz« r. 1868 značily největší divadelní úspěchy Prozatímního divadla. Ovládaje s neobyčejnou jistotou a s překvapující lehkostí studeně kombinační techniku Scribovu a vybroušenou salonní konverzací francouzskou, zestilisoval se vzácnou hospodárností a s účinnou úsečností šťastně do formy veselohry situační a zápletkové dobu rokokovou, empirové období Napoleonovo a dobrodružný svět dvora Rudolfova; velké události dějinné vykládal si ironicky malými příčinami z milostného a intrikového zákulisí dvorského a diplomatického. Pouze v tragedii tzižádosti ze švédských dějin XVIII. stol., »Baronu Goertzovi« (1871), učinil zdařilý náběh k truchlohře charakterní a dosáhl z důvodů stejně politických i uměleckých hlučného vítězství. Za života Bozděchova byly provozovány z jeho veseloher rokoková komedie »Z doby kotilionův« (1872), »Zkouška státníková« (1874), kde ústy Kaucnicovými u dvora Marie Terezie břitce objasnil svůj program politický, a napoleonská veselohra »Světá pán v županu« (1876); censurou zakázáno předvedení »Dobrodruhů« (1880) z období Rudolfova; v pozůstalosti nalezeny a posmrtně vydány komedie »Generál bez vojska« (1889) a dvě slabší veselohry s náměty moderními »Spoutaní« (1889) a »Náramek«. (O E. Bozděchovi psali: Jos. Durdík v Kritice 1874 [nadšený rozbor prvních dramat], J. Vrchlický ve »Studiích a podobiznách« 1892, Jar. Kamper v »Obzoru lit. a uměl.« 1899, Ot. Fischer v knize »K dramatu« 1919; osobní vzpomínky v Štolbově knize »Z mých pamětí« 1907, o skonu a po-vaze Jan Löwenbach v »Cestě« 1919.)

O ostatních dramaticích této skupiny, jejichž význam tkví jinde, tak o A. V. Šmilovském a Fr. Zákrejsovi, pojednáno na svých místech. Zcela se k dramatické produkci soustředil — »Vybbrané básně« vydal až 1927 K. Škába — Plzeňan rodinou a uvědoměním, lomnický notář Bernard Guldener (1836—1877), autor scribovské intrikové činohry z dob Kateřiny II., »Had v růžích« (1868) a karthaginské tragedie vlastenectví »Sofonisba« (1875), podnícené četbou Geiblovy truchlohry a studiem dějin římských; jeho veselohry »Mňau« a »Katastrofy dlouhé chvíle« zapadly, Guldener se nedožil ani literárního ani scénického ohlasu svých her.

Z tehdejší žně veseloherní většina komedií jest dávno zapomenuta. Psali je dále J. V. Frič, B. Janda Cidlinský, J. Neruda, G. Pflieger Moravský, K. Sabina, J. J. Stankovský, A. V.

Šmilovský, J. L. Turnovský, V. Vlček, Josef Wenzig, Fr. Zákrejs. Největší úspěch však měl svými fraškami vynikající herec Národního divadla, František Ferdinand Šamberk (1839—1904). Z jeho hojných frašek, překypujících neodolatelnou komikou směšných situací, pitvorně žertovných postaviček vybraných ze skutečnosti, výstředně vtipných nápadů, posud bývají hrány: »Blázinec v prvním poschodí« (1867), »Rodinná vojna« (1880), »Jedenácté přikázání« (1881), »Palackého třída č. 27« (1884), »Éra Kubánkova« (1886), »Kulatý svět« (1895), pak lidové hry, sentimentálně popularisující dvě protichůdné postavy našeho obrození, »Josef Kajetán Tyl« (1882) a »Karel Havlíček Borovský« (1883).

Dva dramatičtí spisovatelé, kteří celý svůj život věnovali divadlu, zasluhují tu zvláštní zmínky; J. J. Stankovský a J. L. Turnovský.

Josef Jiří Stankovský (1844—1879), nějakou dobu ředitel kočující společnosti herecké, pracoval pro divadlo jako překladatel německých, francouzských a španělských kusů, jako pořadatel a upravovatel operních textů, jako pisatel veseloher: »Hej Slované« (1867), »Literární nádeníci« (1867), »Do zbraně!« (1867), »Božena od Klicpery« (1868), »O Sylvestru« (1868), »Krakonoš« (1871) a »Malý král« (1881, posmrtně), jako básník sardouvské dějinné truchlohry z povstání holandského »Zebráci« (1872) i pořadatel »Divadelního slovníka« (1876) a »Kroniky divadla v Čechách« (1882, dokončil J. L. Turnovský). Oslavě českého divadelnictví na sklonku XVIII. věku slouží nejlepší jeho román »Vlastencové z Boudy« (1878), divadelní svět líčí i jiný román »O slávě herecké« (1879); historické jeho povídky jsou: »Maximilián Rumpal, prachatický primátor« (1875), »Krála biskup« (1875) a »Dobrodruzi« (1880). Většina jeho novelistiky — vykazuje i maloměstský genre »Milovský reformátor« (1878) — ceny nemá.

Josef Ladislav Turnovský (1837—1901), rodinnými svazky, osobní obětavostí a neúnavnou propagandou dědic a pokračovatel Tylův, byl v mladších letech hercem, ředitelem kočující společnosti, pak novinářem. Kromě bezvýznamné veselohry »Staří blázni« (1874) a překladů hojných dramát, podal v četných causeriích vzpomínkového rázu, na př. »Z potulného života hereckého« (1882), »Z naší doby« (1884), »Paměti starého vlastence« (1900), i

v literárně dějepisných pracích, týkajících se kromě Rubše hlavně »Života a působení J. K. Tyla« (1881, nově zprac. 1892), cenné příspěvky k dějinám českého divadla, jehož speciálním historikem se ukázal i řadou drobných statí časopiseckých a slovníkářských. Bez významu jsou jeho »Povídky a humoresky« (1883) a »Kresby« (1887).

Také nejsoustavnější a teoreticky nejprohloubenější divadelní kritik tohoto období, Josef Durdík, jež kritikou rázu revuálního doplňoval a namnoze i přehodnocoval posudky denních listů, improvizované Hálkem, Nerudou, Pflegrem a Jeřábkem, složil dvě tragedie povahy spíše knižní, »Stanislava a Ludmilu« (1881) z dějin předhusitských a »Karthaginiku« (1882), téhož námětu jako »Sofonisba« Guldenerova.

6. Slovenské krásné písemnictví v l. 50.—70.

Uvolnění života politického a ruchu publicistického, které nadešlo po desetiletí tuhé reakce také na Slovensku r. 1860 diplomem říjnovým, znamenalo též v krásném písemnictví, stejně jako ve školství a v činnosti nábožensko-církevní, zvýšení tempa a stupňování produktivnosti. To potrvalo do r. 1875, kdy rozpuštěním »Maticе slovenské« maďarská persekuce vyvrcholila, a kdy se zmocnila i statečných duchů nálada obecné sklíčenosti, nesoucí s sebou nové pokusy o navázání duchovních styků s Čechy, přetřhaných odlukou štúrovskou. Toto období, myšlenkově přechodné, tvoří organický časový celek; tak je pojali oba dějepisci slovenského písemnictví, Jar. Vlček i Alb. Pražák.

Jest nasnadě, aby tento úsek byl uveden v obdobu s nerudovskou a hálkovskou periodou tendenčního realismu, s nímž jest celkem současný. Přisvědčuje k tomu zpolitování literatury, silný vliv rozbuzelého novinářství na slovesné umění, živý studijní zájem o skutečnost, demokratický kult lidu, záliba v drobné črtě, zpodobující na základě prožitého pozorování prostředí, vesměs to rysy, podmiňující vstup realismu do literatury. Avšak mnohem silnější než tyto novotářské náběhy k realismu byla na Slovensku, vývojově opožděném, tradice romantická, které se přidržovaly vůdčí osobnosti myslitelské, publicistické, básnické, Štúr jako Hodža, Sládkovič jako Chalupka: tito představitelé národně idealisující romantiky dodávají svými vyzrálými díly vlastního rázu písemnictví od 50. do 70. let. Romantická jest jejich láska k minulosti i jejich zbožná úcta k lidu jako k nositeli zdravé kultury národní; romantické jest jejich úsilí o pů-

vodnost a svojskost, odmítající z obranných důvodů mravních i národních kosmopolitismus; romantické jest jejich slučování prvků náboženských s veškerým obsahem civilisačním; romantický jest jejich slovanský mesianismus se vznešeným fantomem bohočlověčství; romantické jest také jejich zbožnění přírody, stavěné proti kultuře. V těchto slovenských spisovatelích a básnících žijí romantické prvky kollárovské, ale znásobené máchovstvím, pojatým se sentimentální jednostranností; myšlenkově jsou to stoupenci pravice Hegelovy, kteří se však na rozdíl od svých českých krajanů nepropracovali k analytickému kriticismu; i ti ze slovenských autorů 50.—70. let, kteří dali na sebe působiti vlivem českým, nezůstávajíce cizí realistickému proudu, stáli blíže Němcové a Havlíčkovi než vlastním »Májovcům«.

Také pro ně folkloristické studium lidového bytu a mravu bylo vlastním východiskem realistického pozorování; též jim genová drobnokresba, povahopisný obrázek, národopisná črta nahrazovaly složitější podání skutečnosti v jejích podmínkách a příčinách; i oni soustředili své slovesné úsilí na vypracování charakteristiky v dialogu, na vytvoření přirozeného konverzačního tónu, na zlidovění mluvy knižní. Proto v produkci tohoto období vynikají práce povídkové, jimiž položen základ k výpravnému umění na Slovensku, a vedle nich hojně pokusy dramatické, čestně pokračující v tradici pololidového divadla slovenského.

V básnictví zjevem typicky přechodním byl předčasně zesnulý Malohontan, úředník *Ludovít Kubáni* (1830—1869), v melodické a zachmuřené lyrice subjektivisty školy byronské. Po vzoru *A. Sládkoviče* a soutěže s ním sáhl do pohnuté národní přítomnosti a napsal s jadrným smyslem pro skutečnost vzletné epos, »*Deň 6. a 7. júnia 1861 v Turč. Sv. Martine*«; po byronském způsobě učinil v »*Radzivillovně*« (1869) historickou pověst ze soumraku Jagellovců středem bujného líčení a složité reflexe. Sotva se po několika satirických humoreskách bystrého postřehu pokusil v zdařilém »*Valgathovi*« (1872 posmrtně) o historický román z pohnuté doby Jiskrovy, padl, nerozvinuv svého talentu. Jemu se předčasným skonek, chmurnou životní inspirací, zajímavými pokusy o předmětnou epiku podobal lyrik, dramatik a kritik *Mikuláš Dohnányi* (1826—1852). Tito i někteří méně významní veršovci jsou v l. 50. a 60. mladším doprovodem velkorysé, čistě romantické poesie *Sládkovičovy*, *Chalupkovy* a *Bottovy*.

Ve výpravné próse povídkové, která rozkvétá zároveň s roz-

vojem beletristického časopisectva slovenského v 60. l., ukázal na nové cesty Ján Kalinčák, v lidopisném genrovém realismu výrazově i vývojově blízký B. Němcové, Fr. Pravdovi a Antoši Dohnalovi; dlouho se mu nedostávalo sourodých pokračovatelů.

Ján Kalinčák (1822—1871), rodák (nar. 10. srpna 1822) z Horního Záturčí, po studiích v Gemeru, Levoči, Prešpurce a Halle se stal profesorem, později rektorem gymnasia v Modře, r. 1858 ředitelem slov. gymnasia v Těšíně, ale předčasně r. 1869 pensionován, odešel do Turč. Sv. Martina, kdež zemřel 16. června 1871. V jeho mladistvém nečetném veršování se slučuje vliv Máchův, Petöfiho a Heinův s ohlasy poesie prostonárodní, již v duchu Štúrově pronikal; pak přilnul k literatuře polské, kterou napodobil se zálibou. Od polovice l. 40. psal historické pověsti: »Milkov hrob«, »Bratova ruka«, »Púť lásky«, »Mládenec slovenski«, »Knieža liptovské«, »Láska a pomsta«, »Mnich«, z nichž se mu nejlépe zdařil obraz doby Rákoczyho »Svatí Duch« (1848). Ale pak našel originální notu, zahloubav se do vzpomínek na lidové poměry svého rodného domova a pozoruje zemanstvo i sedláctvo slov.-uherské; tu odkryl rázovité typy, které uměl se skvostným realismem zachycovati, a uzavřený starosvětský svět zemanstva v Gemeru, ježž oživoval plasticky a humorně. Jest to především klasický obrázek uherských stoličních voleb, »Rešta vrácia« (1860, opětovně vydávaná a překládaná); v typech mickiewiczovské pohody, v kříšení starého mravu, ale i v gnómské mluvě lidově kořenné dal tu Kalinčák základ k slovenskému realismu. Historický román »Oraava« (1870) z doby G. Bethlena a Rákoczyho se zakládá na pronikavém studiu dějinném z prostředí zemanského i lidového s národně výchovnými šlehy na spisovatelovu přítomnost; při práci se Kalinčák opřel o náčrt Matúškův, ale přetvořil jej v duchu historického vyzrálého realismu. (Biografii Kalinčákovu podal na základě jeho svěživotopisných zpráv v »Lípě« 1860 J. Viktorin tamže 1862; sebr. »povesti« vyšly v Turč. Sv. Martině 1871—1873 v VII sv.; ocenění Jar. Vlčkem v »Čes. lit. XIX. stol.« III, 1.)

Jinak slovenská próza tohoto období stála celkem na výši Tylově; poloromantická povídka dějepisná, sentimentální vypravování rodinných příběhů s vlasteneckou tendencí, dobrodušná humoreska s genrovými postavičkami ze skutečnosti, tož byly hlavní, vždy znovu pěstované a s oblibou čítané druhy novelistické. Janko Rima v s k ý (vl. Ján Francisci, 1822—1905), hlavní župan liptovský, jenž vynikl jako politik a publicista, sebral

a vydal lidové »Slovenskije povesti« (1845), o něž se opřela B. Němcová; byl prvním veršovcem v dialektu v duchu štúrovské odluky a napsal historickou pověst ze XVI. stol. »Janko Podhorski« (1844). Zvolenský rodák Mikuláš Ferienčík (1825—1881), výborný žurnalista, psal (s pseudonymem Mladen) konvenční povídky idealistické tendence, zachycuje občas typické postavy života slovenského, na př. v »Irmě« (1860), v »Bratiach« a zvl. v »Jedlovském učiteli« (1862). Historickou povídku z dějin slovenských, uherských, kavkazských a jihoslovanských, nikoliv bez průpravy dokumentární, ale bez proniknutí ducha doby, naopak s anachronismy, pěstoval básník, povídkář, novinář, ba i fantastický bájeslovec Viliam Pauliny Tóth (1826—1877), zprvu profesor, pak úředník a politik významného jména. Do čtyř svazků »Besidek« (1867—1870) vybral obrázky ze současného Slovenska i historické pověsti, mezi nimiž zvláště typický »Trenčiansky Matúš« (1868) naplňuje populární látku středověkou o Matouši Čákoví národně romantickým duchem Slovenska věku XIX. Humorem prosytil své bujné grotesky lékaře v Banské Bystrici a Kremnici, Gustáv Zechenter (1824—1908, pseudonymem Laskomerský); jeho »Žarty a rozmary« (1878 výbor) i řada vlastivědných cestopisů se blíží generovému pozorovatelskému umění a vtipnému podání Nerudovu.

Dramatické pokusy období Štúrova i doby pozdější rády podkládaly historické látky vlasteneckou tendencí a jako za Klicpery a Tyla vábily k sobě obecnost osnovou drasticky komických zápletek a titěrných postaviček. Na starou tradici Jána Chalupky se připínají veselohry důmyslného katolického vydavatele »Cyrilla a Methoda«, kněze, novináře, vynikajícího bojovníka za náboženské osvobození slovenské, Jána Palárika (1822—1870): »Incognito« (1858), »Drotár« (1860) a »Smierenie« (1862), naivní v situační komice a drsné výrazem. Viliam Pauliny Tóth se rozběhl kromě četných nenáročných frašek v devítiaktové »Ludské komedii« (1862) k velkému knižnímu dramatu polohistorickému, polosymbolickému, objímajícímu ve smělé věštbě i dalekou vítěznou budoucnost Slovenska, ale zůstalo při smělém rozběhu. Velké cíle si na scéně kladl též J o n á š Z á b o r s k ý, pozdní epigon Kolárův, v 25 truchlohrahách z ruských, uherských i biblických dějin, vydaných souborně jako »Básne dramatické« (1865) a »Divadelné hry« (1870). Z nich největší »Lžeditrijadý« o 9 dílech (1866) s látkou Schillerovou, Hebbelovou a Mikovcovou, zpracovanou na Slovensku již Palárikem, trpí kro-

nikářskou rozvleklostí a nestrávenou shakespearomanií. Peter Kellner, pseudonymem Z á b o j H o s t i n s k ý (1823—1873), v rozjímavé lyrice upříližený snílek slovenského mešanismu, sáhl v truchlohře »S v ä t o s l a v i č o v c i« (1869), rovněž do minulosti ruské a pokusil se řešiti válkou dějinnou srážku vzdělanosti východní a západní, opět za silného vlivu Shakespearova. Naděje, vzbuzené pronikavým pedagogem profesorem v Revúci, S a m u e l e m O r m i s e m (1824—1875), v činohře »M a t a j« (1862), šťastně sestrojené podle lidové pověsti, se nenaplnily.

Uprostřed let 70., kdy zhroucení slovenských snah politicko kulturních otřáslu prudce svědomím všech národovců a nutilo je k nelitostnému sebezpytování, byla nejlepším z nich patrna dvojí trpká skutečnost. Nahlédli, že jazyková a literární odluka od Čech nepřinesla požehnání, naopak že spoluzavinila osudné zpoždění myšlenkové i slovesné. Cítili, že ideová a umělecká izolace, temení z osobivé svojskosti nevydala žádoucího ovoce, nýbrž že způsobila neplodné opakování látkové i ustrnulost formální: poštúrovské pokolení nevytěžilo s dostatek z poznání lidového bytu a neproniklo pod povrch kmenové minulosti, pojímané bez ideového prohloubení; jenom svět zemanský, soustředitel uvědomělého vzdělanstva slovenského, získán látkově pro literaturu, z níž od té doby nezmizel. Překonání této romantiky bylo úkolem generace následující, která se ve svých snahách a tužbách namnoze kryla s českou školou »národní« let 70. a 80.; proces odromantičtění postupoval až do uvědomělého nástupu realistického a kritického pokolení v l. 90. velice pomalu.

V době největší stísněnosti myslí a srdcí slovenských po r. 1875, kdy se i starý J. M. Hurban pokoušel obnoviti duševní spojení s Čechami, nechybělo Slovákuům přátelské odezvy se strany české. Předáci Májovců pokračovali v intencích J. V. Friče a B. Němcové: Hálek napsal »Děvče z Tater«, Neruda zařadil do »Knih veršů« bolestně vroucí skladby »Poslání na Slovensko« a »Na peštské Kalvarii«, Heyduk se přihlásil významným »Cymbálem a huslemi«; i to se pak stupňovalo mezi mladšími stoupenci směru národně tendenčního.

7. Filosofie, estetika a kritika v letech 60.—80.

Literatura pedagogická a školská. Písemnictví náboženské.

Od rozhodného vystoupení Čuprova ve prospěch Herbartova učení r. 1847 stal se v Čechách na místě dotud převládá-

jičích idealistických škol německých Herbartův realismus vůdčím filosofickým směrem a metodou. Ježto vláda mu přála, škola jej hlásala, německé vysoké učení pražské jej rovněž propagovalo, pronikal vždy více; postupně pak na místo orthodoxního vykládání a tlumočení myšlenek mistrových, na něž se obmezuje skoro výhradně činnost prvního českého hlasatele Herbartova s katedry universitní, Josefa Dasticha, nastoupilo volné pokračování v Herbartově duchu a prohlubování jeho nauky i v oborech, v kterých sám soustavy nevypracoval.*) Obdobně s pražským německým estetikem R. Zimmermannem vytvořil český myslitel Josef Durdík, duch formální rázovitosti a jemného uměleckého smyslu, svůj systém krasovědný; podal, vyzbrojen četnými a bohatými poznatky naukovými, vlastní třídění věd; napsal v duchu Herbartově cenná díla dějepisně filosofická a působil vlivně i na rozvoj slovesnosti a na vytríbení jazyka. Později však prohloubil formalistickou estetiku novými poznatky exaktních věd a moderními výsledky empirického zkoumání Ot. Hostinský, jehož hlavní činnost náleží již do období pozdějšího. K literárnímu a zejména divadelnímu teoretikovi Josefu Durdíkovi, k hudebnímu, především opernímu teoretikovi Ot. Hostinskému se druží jako třetí estetik Miroslav Tyrš, teoretik umění výtvarných, jenž soustavným studiem řecké plastiky a řeckého umění pohybového dospěl helénského ideálu tělesné i duševní rovnováhy a jako zakladatel hnutí sokolského si učinil cílem vychovati národ k tělesné kráse a mužné zdatnosti. I neztrácí se nižádný z českých estetiků v neživotné abstrakci, ba každý z nich zápasí za určitou velkou ideu neb jejího mohutného představitele: Durdík za Byrona, Hostinský za reformu Wagnerovu a Smetanovu v opeře, Tyrš za myšlenku sokolskou. Kromě Herbartova zasahá v tomto období k nám z německé filosofie pouze učení Schopenhauerovo, jehož prvními vykladači jsou Fr. Čupr, M. Tyrš a K. Šmídek; na Durdíka a Tyrše působily též názory Darwinovy.

*) Herbartovi (1776—1841) věnována velmi obsáhlá a všestranná literatura česká, jež předčí nad veškeré mimoněmecké práce o gotinském filosofu a pedagogu. Do dějin filosofie novověké zařadil jej J. Durdík, kterýž (1876 a 1886) s E. Makovičkou (1880) populárně vyložil jeho soustavu. Jeho význam pedagogický osvětlil Petr Durdík (1880) a šířeji G. A. Lindner (1881); vztahy Herbartovy k matematice rozebrali Jan Plášil (1883) a Václav Ptáček (1887), o poměru Herbartově ke Kantovi psali Ignác Kadlec (1888) a Jan Pražák (1892), souvislost jeho s J. Stuartem Millem prozkoumal Fr. Čáda (1894), herbartovskou sociologii osvětlil (1921) Jos. Král.

Vedle krasovědy nalezla také etika mezi českými herbartovci samorostlého významného pěstitele; jest jím pedagog **Gustav Adolf Lindner**, jenž doplňuje nauku Herbartovu prvky z Darvina a Spencera a opíraje se o vzácnou zkušenost psychologickou, vytváří nauku společenskou a vychovatelství; vedle něho i **E. Makovička** přechází k filosofickému pozitivismu.

České filosofické výklady v duchu Herbartově zahájil na universitě

Josef Dastich (1835—1870), rodák z Čimelic na Piasecku, od r. 1861 docent, od r. 1866 mimořádný profesor na pražské universitě. Jeho průpravné studie náležely psychofysice směru Helmholtzova, jeho samostatné práce psychologii a všeobecné etice; mnoho péle věnoval propracování filosofické a propedeutické látky pro školy. Kromě četných německých statí a kritik napsal česky: psychologická pojednání pro »Krok« 1865 a 1866 a pro ČČM. 1861; etické dílo rozvíjející Herbartu, »Základové praktické filosofie ve smyslu všeobecné etiky« (1863); historickou studii »Rozbor filosofických náhledů Tómy ze Štítného« (1862); školské učebnice s průpravou do filosofie vůbec, »Logika« (1867), »Psychologie s úvodem do filosofie« (1867); úvod do filosofie nově r. 1912 ve »Chvilkách« vydal **G. Zába**. (Viz stať **A. Tilleho** v »Květech« 1870 a **Tillovu** korespondenci s Dastichem v »Č. myslí« 1906 a 1908; životopis od **B. Lifky** 1923.) Pozdější vydání Dastichovy »Logiky«, jež se stala učebnicí středoškolskou, upravil a doplnil matematik **Václav Janděčka** (1820—1898).

Nástupcem Dastichovým na universitě i v učení byl

Josef Durdík (1837—1902). Narodil se dne 15. října 1837 v Hořicích; vystudovav filosofii, byl profesorem matematiky na různých gymnasiích; r. 1869 se habilitoval, r. 1874 stal mimořádným, po 6 letech řádným profesorem universitním; při rozdělení university přešel jako jeden z prvních profesorů na universitu českou, kdež vytrval do smrti, dne 30. června 1902.

Josef Durdík, jako matematický odborník, vyzbrojený hojnými poznatky přírodních věd, se nejprve pokusil sloučiti metafysiku Leibnitzovu se světovým názorem Newtonovým; ale pokus se nezdařil, a Durdík se přimkl těsně k Herbartovi, jehož nauku obohacoval eklekticky prvky, přijatými od Darvina, jindy se však vracel i ke Kantovi, posléze k novokantovcům i s jejich smířením filosofie a náboženství. Pro tento kolísavý eklekticismus Durdík v metafysice významu nemá; zato se u-

kázal výborným pracovníkem v třídění věd, v dějepisectví filosofie, v psychologii a jmenovitě v estetice; ani tu nebyl herbartovcem orthodoxním, hláse se na př. v krasovědě spíše ke krajnímu formalismu Zimmermannovu. Oba metafysické spisy Durdíkovy, »Leibnitz und Newton« (1869) a »Darwin und Kant« (psáno 1873—1876, vydáno z pozůstalosti ve »Sborníku Durdíkově« 1906), jsou německé. Svě třídění věd podal v statích: »Architektonika věd« (v ČČM. 1874), »O pořadí nauk filosofických« (v »České škole« 1886), »O metafysice« (v »Kroku« 1887) a »Soustava filosofie« (psáno 1888—1892, z pozůst. vyd. v »Sborníku Durdíkově«). Dějinám filosofie věnoval soustavná díla: »Dějepisný nástin filosofie novověké« (1870), »Dějiny filosofie nejnovější« (1887), »Dějepisný nástin filosofie řecké« (1892, neúplné). K psychologii se kromě »Psychologie pro školu« (1872), dlouholeté to učebnice, vztahují i populárnější spisky, vzniklé z veřejných přednášek, jejichž Durdík byl mistrem, »O letorách« (1873), »Karakter« (1873). Nejsoustavněji propracoval estetiku v dílech: »Všeobecná estetika« (1875) a »Poetika jakožto estetika umění básnického« (1881; náčrtky k II. dílu otišř. v »Čes. myslí« 1913). Filosofická jeho díla doplňují dvě sbírky vědecko-filosofických úvah: »O pokroku přírodních věd« (1874) a »Rozpravy filosofické« (1876) a pak drobnější, samostatně vydané stati, prozrazující vznik z přednášek a cíle popularisační: »O významu nauky Herbartovy« (1876), »Tómaze Štítného« (1879), »O filosofii a činnosti B. Bolzana« (1881). »O metodičnosti ve studiu filosofie« (1882), »O Kantově kritice čistého rozumu« (1882), »O modní filosofii naší doby« (1883), »Leibnitzova monadologie« (1884), »O pokroku mravnosti« (1884), »O významu nauky Descartesovy« (1897). Veškerá ta díla vynikají i formou, bylť Durdík šťastný tvůrce českého názvosloví filosofického, mistr jasného, klidného slohu, umělec elegantního až strojeného výrazu; tento filosofický eklektik měl sklon ke stylu klasickému, jemuž však nebyl hotov obětovati svou preciosní osobnost.

Durdík souvisel co nejúže s uměním literárním, především pak s dramatickým. Sám zbásnil kromě lyrickoepické skladby »Večer« (složena 1861—1872, vydána z pozůstalosti v »Sborníku Durdíkově«), obražející jeho vlastní duševní postup od pesimismu k meliorismu, dvě historické tragedie, »Stanislav

a Ludmila« (1881) a »Karthagiňanka« (1882), a přeložil výtečně Byronova »Kaina« (1871) a »Parisi-
nu« (1869 v »Květech«); Byronovi věnoval vynikající studii
»O poesii a povaze lorda Byrona« (1870). Vychá-
zeje z krasovědy formalistické, Durdík posuzoval s dogmatic-
kou přísností a s učeneckou objektivitou díla básnická, nešetře
ani osob ani mínění obecenstva; výběr těchto občas příkrých,
pečlivě a učeně doložených posudků, z velké části dramaturgic-
kých, vydal v knize »Kritika, výbor úvah« (1874); k ní
se druží bystrá »Kallilogie čili o výslovnosti«
(1872), obsahující také výborné pokyny pro herce. Durdík,
jenž byl v kritice stoupencem klasicismu, soudil přísně o ro-
mance a naprosto odmítal naturalismus; od apriorně soudící
kritiky estetické se nepovznesl nikdy k vykládající kritice psy-
chologické; ve své době byl však kritikem nejvýznamnějším.
(Přehled Durdíkovy pozůstalosti podal v »Č. myslí« 1913 Ant.
Papírník. O Durdíkovi viz kromě Zábovy stati v »Památníku
Čes. Akad.« hlavně Sborník Durdíkův. Díl I. Vyd. Jed-
nota filosofická 1906, který kromě uvedených otisků z pozůsta-
losti obsahuje studie: Fr. Krejčí, O Durdíkově metafysice, Jar.
Kampera J. Durdík jako kritik a básník; pak stati O. Hostin-
ského, Durdíkův význam literární a Fr. Čády, Příspěvky k Dur-
díkově filosofii, obě v »Č. myslí« 1903; zdržlivý soud E. Rádl
»O naší nynější filosofii« 1922.)

Herbartovo pevné přesvědčení, že v psychologii možno s ú-
spěchem užívati matematiky, došlo u nás značného souhlasu,
a to tím více, že ne jeden z českých herbartovců byl matema-
tikem z povolání (J. Dastich, J. Durdík, V. Šimerka, J. Plášil).
Nejcennější práce v tomto směru podal Václav Šimerka
(1819—1887), zprvu profesor matematiky v Č. Budějovicích,
pak dlouholetý farář v Jenšovicích u Vys. Mýta. Většina děl Ši-
merkových náleží matematice a fysice a vydána byla německy
(napsal i první českou vědeckou algebru pro školské potřeby),
ale hlavní jeho práce »Síla přesvědčení« (1881) vyšla
též česky; s přesným vědomím cíle a s bezpečnou metodou po-
kusil se Šimerka podrobiti pravidlům matematickým i zásady
věrohodnosti poznatkové. V. Šimerka o »síle přesvědčení« nejen
psal, nýbrž jako pravý mudřec zvláštní svéráznosti povahové
řídil statečnou silou přesvědčení i svůj život navzdor vrchno-
stem světským a církevním. (O Šimerkově vědeckém významu
psal Aug. Pánek v »Čas. mat. fys.« 1888 a o jeho povaze K.
Adámek ve vzpomínkovém spisku 1909.)

Proti Durdíkovu aprioristickému stanovisku v krasovědě,

přihlížel M. Tyrš ve svých výtvarných studiích, které založeny byly na důkladném poznání antiky, francouzské gotiky a vlášské renesance, spíše k historickým podmínkám vývojovým, při čemž stále vyšetřoval hodnoty umění pro zdraví společenské, odtud plynula u něho i myšlenka sokolská, které věnoval většinu svého života. Tyrš vyšel z pesimismu Schopenhauerova, byl oplodněn evolučním vlivem Darwinovým a Tainovým, slučoval krasovědu s filosofií dějin i etikou a budoval své zásady na ideji pokroku a národnosti.

Mirolav Tyrš (1832—1884) se narodil z rodiny německého původu dne 17. září 1832 v Děčíně. Pěstoval záhy filosofii a psal filosofické stati do Riegrova Slovníku, byl však založením »Sokola« (r. 1862 s tchánem Jindřichem Fügnerem [1822—1865]) a organizací českého tělocvičného hnutí, jemuž sloužil v l. 1862—1884 jako náčelník Sokola pražského, i politickou činností poslancekou odveden na čas od prací vědeckých; habilitoval se pro dějiny umění výtvarného až r. 1880 na technice, r. 1882 na universitě, kdež se r. 1883 stal mimořádným. Zemřel záhadnou smrtí 9. srpna 1884 v Ötzu v Tyrolích. Svě zásady tělocvičně reformní shrnul Tyrš v »Základech tělocviku« (1872) a »Tělocvičné soustavě sokolské«; »Hod olympický« (1868, krit. vyd. K. Domorázka 1925) ukazuje jeho poměr k národní gymnastice řecké; předtím již Tyrš stvořil a vydal české názvosloví tělocvičné. Hojně stati, jež uložil jako redaktor v »Sokolu« (1871—1875) a »Sborníku sokolském« (1865—1868) i s Tyršovými projevy veřejnými a příležitostnými, shrnují ve 2 sv. »Úvahy a řeči dra. M. Tyrše« (1894, vyd. Jos. Scheinera a úplněji vydány s n. »Sokolské ideje« v »Archivu sokolském« ve 2 sv. 1930—1931); jádro Tyršových zásad obsahuje stať »Náš úkol, směr a cíl« (psána 1871, knižně 1907) a »Tělocvik v ohledu estetickém« (1873, vyd. 1926 s rozborem K. Domorázka).

Z teoretické estetiky a z umělecké výchovy napsal: »O podmínkách zdaru a vývoje činnosti umělecké« (1873), »O zákonech komposice v umění výtvarném« (ve »Světozoru« 1873), »O prostředcích k povznesení našich poměrů uměleckých« (v »Květech 1879), »O zákonech konvergence při tvoření uměleckém« (tamže 1880, 1917 vyd. J. Bartoš), »O způsobu a významu ducha dějin umění výtvarných« (1881); jeho překl. Tainovy stati »O podstatě díla uměleckého« (1879) po prvé vstupuje k nám francouzská

metoda sociologicko-krasovědná. V oboru výtvarných umění napsal od r. 1871 četné kritiky ve »Světozoru«, »Osvětě« a »Nár. listech«, jimiž přispěl k ocenění Jar. Čermáka, J. Mánesa, V. Brožíka a Jos. Myslbeka a kriticky probral uměleckou výzdobu Nár. divadla; tu, myslitelsky hloub než Neruda, ale se stejnou naléhavostí mravně výchovnou osvětlil otázky národnosti a kosmopolitismu, tvůrčí individuality a závislosti její na podmínkách kmenových, tradice a vývoje. Ze statí historických, kde vedle lásky k antice proniká zvláště přichylnost k Raffaelovi a Michelangelovi, vynikají »Laokoön, dílo doby římské« (1872), »O slohu gotickém« (1881) a »O významu studia dějin starého umění orientálního« (1883 v ČČM.); v rukopisném náčrtku zůstaly velké »Dějiny výtvarných umění« a počátek knihy »Raffael Santi a díla jeho« (z r. 1872, otiš. v Štencově »Umění« 1933); pak spis habilitační »Dějepisný úvod ve filosofii A. Schopenhauera«. Souhrn jeho kritik a statí vydala r. 1901 a 1912 ve 2 sv. jeho choť, spolupracovnice a pokračovatelka Renáta Tyršová (* 1854), později vynikající v kritice výtvarné, s n. »Úvahy a pojednání o umění výtvarném« (jiné vyd. v »Archivu sokolském« 1932). Nejhlub zasáhl M. Tyrš do národního života stvořením myšlenky a organizace sokolské. V ní zpracoval národní romantiku německého turnérství s řeckým úměrným a souladným ideálem řecké kalokagathie; nespokojuje se mechanickou gymnastikou toužil po plném rozvoji veškerých životních sil mužných, cvičených ve prospěch obecné brannosti národní. Ale co dodalo jeho koncepci takového rozšíření, bylo šťastné zužitkování současného vlasteneckého liberalismu, který v Sokolstvu došel plného výrazu. (Vlastní životopis Tyršův v »Sokole« 1899; podobného dokumentárního rázu jest životopis R. Tyršové 1932; spolehlivá biografie od L. Jandáska II. vyd. 1924. Ze starších prací, oceňujících jednotlivé stránky Tyršovy činnosti: Fr. Zákrejs o filosofovi v »Osvětě« 1884, Ot. Hostinský o estetikovi v »Sokolu« 1899, J. Křen o sokolské osobnosti v »Mor.-slezs. revui« 1913. Nejucelenější obraz celé individuality v monografii Jos. Bartoše ve »Zlatorohu« II. vyd. 1930. Od r. 1920 vychází péčí »České obce sokol.« »Tyršův sborník«, shromažďující studie tyršovské; z nich zvl. významné rozpravy Jos. Tvrdeho o filosofii Tyršové, Jar. Ludvíkovského o antickém podílu v jeho umění a díle, Rich. Rusa o jeho slovesném umění. Poměr Tyršův k Tainovi probrali Fr. Žákavec ve »Spisech filos. fak. v Bratislavě« 1935 a Jarm. Lormanová v »Čas. mod. filol.« 1935; duchaplný přehled tyršov-

ské literatury podává K. Sezima v »Blízkém jubileu« v »Lumíru« 1931.)

Významným důsledkem uvedení soustavné vědecké estetiky na půdu českou bylo i prohloubení **kritiky literární a umělecké** vůbec. Období, značené jménem Hálkovým a Nerudovým, bylo proniknuto duchem kritickým: vzorem tomuto pokolení byla literární škola mladoněmecká, která kritikou prosytila nejen politiku, nejen filosofii, ale zejména i veškeru beletrii; boj se starší generací v Čechách provedl Hálek a Neruda pod heslem neúprosné kritiky; Neruda sám se ve svých slovesných počátcích jevil spíše útočným kritikem než bezprostředním básníkem; za předchůdce své považovali spisovatelé kruhu Májového právě duchy kriticky založené, Havlíčka, Sabinu, Nebeského. Ale kritice, jak ji Hálek a Neruda pojímali a jak ji provozovali zejména za polemiky s význačným kritikem staré školy, s Jakubem Malým, chybělo mnoho, co propůjčuje kritice pravé velikosti. Právě jako u mladoněmeckých kritiků nebylo ani u těchto českých recensentů a referentů pevného základu, jednotného názoru uměleckého, přesného estetického hlediska, vůdčí teorie; byly tu jen společensko-reformní tendence, národně veřejné ohledy, utilitářské požadavky, příležitostné projevy zprvu směru kosmopolitického, později v duchu národním. Jako již Havlíček spatřoval i Neruda v literatuře především prostředek národní výchovy a viděl i v kritice jen pomocný nástroj. Hojností kritického díla, rozmanitostí výrazových prostředků, vtipností nápadů, časovostí látky vynikají jeho literární i divadelní posudky nad starší českou kritickou prací, ale metodicky se nemohou rovnati vědecky důkladným a historicky podepřeným rozborům Nebeského a esteticky filosofickým kritikám Durdíkovým. To platí i pro umělecké soudy Hálkovy, neb pro divadelní stati Pflegrovy a Jeřábkovy, zdržlivější a konservativnější, ale v jádře opět tendenční a esteticky příležitostné. (O kritických pracích všech těchto autorů, podrobně rozebraných, byly zmínky na svých místech.)

Stranou literárních aktualit, v duchovním spříznění s kritickou činností Nebeského postupoval brněnský kněz a profesor, **K a r e l Š m í d e k** (1818—1878), jenž zasáhl jako spolupracovník Sušilův a Procházkův živě do duševního života moravského; bylť z prvních kritiků počátků Klácelových. Nejstarší jeho jemnoduché práce kritické, svědčící o důkladné a pronikavé znalosti světových literatur, vycházely v českých listech již v 40. letech a vyvrcholily zajímavým spiskem »V ě d a, n á

rodnost, církev« (1847). Plně se rozvil kritický duch Šmíd-kův po r. 1870; tehdy kromě cenných prací o dějinách Jednoty bratrské podal, hlavně v Čas. Mat. Mor., řadu estetických úvah o literatuře domácí (na př. o Galašovi, o Vocelovi jako básníku) i cizí (na př. o postavách Shakespearových a Schopenhauerovi); úsudky v nich vyslovené dodnes neztratily ceny.

Teprve Josefem Durdíkem proniká v české kritice soustavná filosofická metoda. Josef Durdík, jež předurčovaly obsáhlé literární vzdělání, rozhled v světovém písemnictví, živý básnický a dramatický zájem, schopnost psychologického pronikání, jemný vkus a vybroušený sloh, aby se stal soudcem ve věcech literatury a divadla, našel v herbartovsko-zimmermannovské estetice pevný základ, na nějž bylo možno českou kritiku, dotud libovolnou a kolísavou, postavit. Jeho přísný dogmatismus, jeho způsob apriorního postupu, jeho pevná objektivita znamenaly pro vývoj české kritiky zákon a kázeň, vážnost a jistotu a byly proto živly hlubšího pokroku, právě že brzdily falešnou libovůli a nahodilou náladovost; byly principem vědeckého členění a logické disciplíny v chaosu literárního novinářství. Přičítou-li se mužné zásady kritické nezávislosti a přísné nestrannosti, jak Durdík je vytkl hlavně v stati »O b r a n a k r i t i k y«, uváží-li se i tón této »kritiky vyšší, řekněme revuální, která s větší obšírností a šířkou v listu již svým rázem a významem nad potřebu denním povznesením promlouvala o novinkách s širokým rozhledem kulturním a estetickým« (Jar. Vrchlický), můžeme zvážiti význam Durdíkovy kritiky.

Méně šťastni byli někteří jeho následovníci, kteří se v duchu apriorní kritiky dogmatické nesnažili vykládati děl básnických, nýbrž kladli zákony a všeobecná pravidla, někdy zastaralá a zastavující organický vzrůst literatury. Z apriorních kritiků, přidržujících se konvenčního idealismu, dovedl jen Ferdinand Schulz podepříti své vývody empirií literárně dějepisnou. Do pedanterie zvláště výrazové upadal jako kritik Jan Ev. Kosina (1827—1899), velice zasloužilý pedagog. Jeho často ostré posudky v »Komenském« a v »ČČM.«, jeho kritické dialogy staromodního rozmaru, shrnuté do sbírky »H o v o r y o l y m p s k é« (1879), jednající o purismu, dialektech, kosmopolitismu, směru národním atd., jeho »D r o b n é s p i s y« (1888), směřují k ústřednímu bodu, otázce nutné svéráznosti národní, kterou Kosina spatřoval často v pouhé látce domácí a tendenci vlastenecko-výchovné, někdy však, jako při Hálkovi, pronikl kritický Kosina neohroženě k jádru. Úsilí o slohovou osobitost zavádělo stylistu a stylisátora často

k bizarnostem i k mluvě nepřirozeně kroucené. Svěží jest Kosinovo dílo vzpomínkové »Život starého kantora« (1899).

Ustrnulý dogmatismus, zaujaté zdůrazňování spíše eticky národních než esteticko-uměleckých stránek, směs abstraktního idealismu, společenského utilitářství a posléze šosáckého smyslu pro přirozenost a pravděpodobnost shledáváme u

Františka Zákrejse (1839—1907). Ani jeho společenský román »Národovci« (1875 v »Osvětě«), ani jeho humoristická prósa »Mezinárodní nevěsty« (1882) a »Novelky z veselého péra« (1883), ani jeho drama společenské »Národní hospodář« (1867), ani jeho historické tragedie »Poděbradovna« (1872), »Králového lidu« (1879) a »Anežka« (1883), ani jeho veselohry »Dvě krásných očí« (1873) a »Červenobílá stolistka« (1883) hlubšího významu nemají; jsou celkem obdobami prací jeho přítele V. Vlčka. Zato dobově velmi příznačny jsou jeho hojné stati o francouzské literatuře, českém dramatě a básnictví, otázky pravosti Rukopisů, o moderních směrech českých, jeho nekrology a polemiky, které psával do »Osvěty« od založení listu do smrti (1871—1907). V nich nemohly ani znamenitá sčtetlost kritikova — zvláště i po francouzské literatuře — ani jeho groteskní humor, ani nezdolné nadšení pro duševní statky národního obrození, ani polemická obratnost zakrýti, kterak doktrinářství nedovede a nechce pochopiti moderních složitých poměrů literárních, s nimiž vždy znovu podstupovalo boje předem ztracené.

Literatura pedagogická. Z nauk, souvisících s filosofií, těšila se u Herbartu, nadšeného a zkušeného učitele i vychovatele, i u jeho školy zvláštní oblibě pedagogika, založená na důkladně propracované psychologii a tíhnoucí k uvědomělému intelektualismu. Ale přední z našich pedagogů neustrnují na Herbartovi, z něhož vesměs vyšli, nýbrž se snažili obohatiti nauku o výchově i o vyučování modernějšími prvky filosofickými, vybíranými hlavně z nauk pozitivistických a evolučních. V čele jejich stojí zakladatel moderního českého vychovatelství,

Gustav Adolf Lindner (1828—1887), rodák rožďalovský (* 11. března 1828), dlouholetý profesor a inspektor v Celji (1855—1871), pak ředitel v Prachaticích, od r. 1872 ředitel učitelského ústavu v Kutné Hoře, posléze od r. 1882 profesor pedagogiky na pražské universitě; zemřel 16. října 1887. Od studentských let byl Lindner neúnavně a všestranně činný

v literatuře a v publicistice a za svého celjského pobytu psal do »Grazer Tagespost« i jinam stati politické, sociální a hospodářské v duchu demokratického liberalismu i otiskl několik německých novel sentimentálně mravoličných. Pedagogická činnost jeho se počíná didaktickými články v »Zeitschrift für österreichische Gymnasien« r. 1859, počesťuje se návratem do Čech, zvl. když r. 1879 Lindner založil »Paedagogium«, důležité časopisecké středisko vychovatelské a vyučovatelské práce v Čechách. Na základě Herbartově, moderního vývojesloví hlavně Spencerova, vlastního psychologického pozorování, vytvořil soustavou pedagogiku se stálým zřetelem k celku společenskému; promyslel ji eticky i psychologicky a upravil pro školské poměry v Rakousku, jejichž byl předním znalcem. Neustrnul nikterak na své teoretické koncepci, nýbrž stále přihlížel k potřebám časovým, jejichž ohlas nacházíme v jeho podnětných článcích, promluvách, rozborech. Lindnerův živý a vřelý způsob psaní přiléhá dobře k myšlenkovému jeho realismu a prozrazuje školského řečníka, jenž chce a dovede přesvědčiti, ba strhnouti k nadšení. Soustavu svou vykládá vedle znamenitých herbartovských učebnic empirické psychologie a formální logiky i úvodu do studia filosofie a kromě proslulých děl německých, »Allgemeine Erziehungslehre« (1877), »Allgemeine Unterrichtslehre« (1877), v českých dílech, přeložených z německého originálu, »Všeobecné vychovatelství« (1878), »Všeobecné vyučovatelské« (1878) i v »Drobných článcích pedagogických a psychologických« (1885). K tomu se druží hojně práce, vydané posmrtně Jos. Klikou, »Pedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném« (1888), »Přednášky na filosofické fakultě« (1890), pak drobnější stati v »Paedagogiu« (1879—1881) a »Paed. rozhledech« (1891—1894). Mimo pedagogiku se zabýval i praktickou filosofií a sociologií, kdež se ukázal jediným tvůrcem sociologického systému na základě herbartovském, a to v díle »Ideen zur Psychologie der Gesellschaft« (1871, č. překlad od Jos. Krále s n. »Myšlenky k psychologii společnosti jako základ společenské vědy« 1929 ve Filoz. bibl. České akademie); přel. do němčiny »Velkou didaktiku« Komenického; zajímavý jest jeho tuhý odpor proti církevní autoritě, jejíž zastánci se i po smrti chovali k jeho osobnosti a odkazu nevlídně. (O Lindnerovi starší spisek Jos. Kliky v »Slavně učitelském« 1884; nové badání zahajují práce Jos. Krále, jenž ocenil význam »Ideen« v monografii »Herbartovská sociolo-

gie« 1921. K překladu tohoto díla napsal rozsáhlou studii »G. A. Lindner, život a filosofie« 1929 a doplnil ji »Studiemi o G. A. Lindnerovi« ve »Spisech fil. fak. v Bratislavě« 1930; Jan Uher vedle studie »Lindner ve světle svých deníků« 1928 rozebral soustavně »Myšlenkové dílo Lindnerovo« 1926.)

Jako Lindner postoupili též E. Makovička a J. Kapras od Herbartovy pedagogiky k modernějším směrům filosofickým, onen k pozitivistické sociologii, tento k empirické psychologii. Berounský učitel Emanuel Makovička (1851—1890) se vzdělal na psychologii a pedagogice Herbartově, ale záhy zdůrazňoval proti jejímu jednostrannému intelektualismu výchovu citu a vůle; výchova jednotlivcova byla mu součástíkou výchovy sociální, i žádal, aby kázeň ve škole byla úměrně vyrovnána s kázní v rodině a v společnosti. Jeho životní ideál byl humanitní irenismus, pro který shledal důvody jak v etické teorii, tak i v dějinném vývoji důmyslně vyloženém; Spencer, Mill, Comte byli jeho hlavními sociologickými vůdci. Práce Makovičkovy vynikají velkou sčtetostí, jasností výkladu a přesvědčivostí podání; jsou to většinou drobnější úvahy, články, ba i filosofické aforismy.*) »Počátkové kritického realismu« (1873) se obrací proti idealistické filosofii německé; kniha »Z říše představ a citů« (1880) je souborem drobných statí psychologických a historicko filosofických; ústřední myšlenku svou rozvinul v »Kázní války a míru ve společnosti, v rodině i ve škole« (1887), volnou parafrázi neněmeckých filosofů pozitivistických jsou »Sociologické črty, poznámky a aforismy« (1890).

Jan Kapras (1847—1935), dlouholetý profesor v Brně, byl nejpronikavější ze starších psychologů českých; empirie, studium moderních děl anglických přivedly jej na české půdě po prvé k psychologii i patologii dětské duše i k vědeckému zkoumání spiritismu. Z jeho děl vynikají: »Počátky duševního života« (1884), »Psychofysické základy mluvy lidské« (1884), »Duševěda zkušebná« (1884), »Spiritismus« (1885), »Paměť« (1886), »Sebrané rozpravy psychologické« (1892), »Nástin Komenského filosofie« (1894), »Stručný nástin duševních vad dětských« (1900).

---

*) S formou aforismu filosofického se setkáváme v české literatuře záhy; již Vincenc Zahradník užíval jí rád. Zvláštním mistrem britkého aforismu byl v starší době K. B. Štorch (»Třišky« v »Květech« 1835), v novější Josef Durdík (»Pryskyřky« 1888).

Teoreticky se zabývali pedagogikou podrobněji ještě J. Lepař a P. Durdík. Slezský buditel Jan Lepař (1827—1902), jenž se stal ředitelem učitelského ústavu v Praze, napsal kromě pozoruhodných školských učebnic zeměpisu a dějepisu též spisy »O metodách učebných a logické jich příbuznosti« (1873), »O osnovách učebných Komenského« (1877) a »Obecnou paedagogiku« (1878). Petr Durdík (1845—1909), bratr proslulého filozofa, byl delší čas docentem pedagogiky na české universitě; ve svých výkladech přihlížel k metodice středních škol, v ničem neopouštěje zásad herbartovských. O tom svědčí jeho »Paedagogika pro školy střední« (1883) a trojdílná »Paedagogika pro české školy vůbec« (1887—1890). Z dějin vychovatelství jest vážen jeho spis »Rousseau a Pestalozzi v poměru ke Komenskému« (1888), o etické otázky se pokusil v »Základech mravnosti« (1893). Ze soustavných výkladů o vychovatelství a vyučování vznikly různé, málo samostatné učebnice pedagogiky, které napsali Emilian Schulz (1836—1923), František Šimek (1839—1900) a Josef Šauer z Augenburku (1845—1917).

Ze školských praktiků, kteří stáli v samém varu veřejných otázek, vystupovaly tři výrazné osobnosti, Josef Wenzig, Jan Havelka a Josef Sokol. Tvůrce českého reálného školství, zemský inspektor a ředitel první reálky české, Josef Wenzig (1807—1876) se zasloužil, ač rodem Němec, o české školství, hl. střední, mnohonásobně. Často vystoupil jako jeho výmluvný obhájce, účastnil se jeho opravné organizace v 50. letech, dbal o vytvoření vědecké terminologie, psal metodické pomůcky zeměpisné a při všem osvědčoval zásadu, jasně vyjádřenou již názvem jeho hlavních českých článků pedagogických, »Myšlenky o výchování na základě národního charakteru« (v ČČM. 1858), »Základní myšlenky o vychovávání s rázem národním« (tamže 1859) a »Rozpravy o vychovávání národním« (tamže 1867). Snahy Wenzigovy byly prodšeny křesťanskou humanitou ve smyslu jeho učitele Bolzana, ale vál v nich i nadšený národní duch obrozenský. Jazykové vzdělání, přesně odloučené od učby věcné, mělo býti středem školství. Umělecké a básnické náklonnosti Wenzigovy se hlásily ke škole krasoducha Müllera, jehož byl Wenzig posluchačem; vedle úsilí o dorozumění Čechů a Němců na poli literárním svědčí o tom záliba pro národní poesii, láska k romantické dávnověkosti, básnický

formalismus. Wenzig básnil pružněji a jistěji německy než česky a nemálo se zasloužil tím, že přetlumočil nejen podvržené Rukopisy, ale i mnoho z novočeské poesie do němčiny. České jeho spisy, jež vyšly souborně v Nár. bibl. (1872—1876), obsahují vedle cenných posudků literárních, řadu plytkých divadelních her, epos o Žižkovi, »V ů d c e j e d n o o k ý«, četné akademicky ztuhlé básně; také jest od něho několik libret, na př. Smetanova »Dalibora« a »Libuše«. (O Wenzigovi viz stať C. Merhouta v »Pedagogických rozhledech« 1907.) Jako Wenzig v Praze let 60. a 70., tak v Olomouci let 70. a 80. byl profesor J a n H a v e l k a (1832—1886), významným kulturním činitelem. Jeho všestranný duch tékal od pedagogiky k archeologii, od básnictví k národopisu, od zeměpisu k dětské literatuře, od historie ke kritice, ale všechny snahy vrcholily v moravské vlastivědě, o niž se Havelka, spolutvůrce »Vlasteneckého musea« v Olomouci, s celou rodinou i přátelskou družinou Wanklovou a Wurmovou zasloužil; velký význam měl i jeho časopi-secký podnik buditelský »K o l e d a« (1876—1882). Pedagoga Havelku, jenž psal stati teoretické, didaktické i dějepisné, rýsuje sbírka »V y b r a n ý c h s p i s ů v y c h o v a t e l s k ý c h« (1887) a založený jím časopis »K o m e n s k ý« (1873), do kterého s řadou moravských přátel ukládal obzíravé posudky literární, přihlízející zvláště k ryzosti jazykové. Po smrti Havelkově vydány byly jeho, většinou mladistvé a bezvýznamné »S e b r a n é b á s n ě« (1888), k nimž připojen životopis i nástin činnosti. Pravým nositelem liberálně vlasteneckých snah v českém obecném školství byl J o s e f S o k o l (1831—1912), cvičný učitel a poslanec v Praze. Josef Sokol, výborný řečník, obrátil hlavní zřetel k vyučování jazykovému, a to nejen mateřštiny, nýbrž i ruštiny, pro niž chtěl získati též mládež. Hlavním výsledkem jeho snah o povznesení jazykového vyučování jsou čítanky pro školy obecné a měšťanské, které uspořádal a mluvniciemi doplnil s Janem Lepařem a J a n e m E v. Š ť a s t n ý m (1824—1913); ryzost jazyková, český duch, věcná obsažnost a názornost příznivě vyznačují tyto základní pomůcky školské. Vyučování jazykové stavěl Sokol vždy do služeb výchovy národní, v duchu svobodomyšlně vlasteneckém a uvědoměle občanském, to vyložil slovem i perem v člancích a promluvách, shrnutých do knih »N á r o d a j e h o v y c h o v á n í« (1888) a »Ů v a h y a ř e č i z o b o r u v y c h o v á n í n á r o d n í h o« (1890). Zdokonalení věcného vyučování podle jednotného plánu slouží jeho starší spisy, zvláště »V ě c n é u č e n í n a š k o-

l á c h o b e c n ý c h « (1869). Sokol náležel také k šťastným
pěstitelům dětské literatury.

Vlivně a příznivě působilo na rozvoj pedagogiky hlubší poznání děl a názorů K o m e n s k é h o. Životopis jeho vyložil a očistil od protireformačních předsudků již Palacký na samém prahu své pražské literární činnosti (1829), ale teprve od objevů děl Komenského Purkyně a Gindelym a od vydání jeho hlavních děl pedagogických, »Didaktiky« (1849) a »Informatoria« (1858), se stupňuje zájem o něj. K. B. Štorch (1851) a F. B. Květ (1859 a 1860) pronikají důmyslně k jádru filosofických jeho názorů, G. A. Lindner předesílá (1877) svému překladu »Didaktiky«, rozsáhlou studii, pedagogové těží z jeho metod atd. Většinu života zasvěcuje Komenskému ředitel smíchovských škol F r a n t i š e k J a n Z o u b e k (1832—1890), od něhož máme také studie z dějin XIV.—XVI. věku, hl. bratrských a práce místopisné. Učinniv v »Ž i v o t ě J. A. K o m e n s k é h o« (1871) pěkný náběh, oddal se studiu podrobnému, v l. 1872—1875 přeložil řadu latinských děl Komenského, v l. 1871—1890 otiskl v ČČM., v »Osvětě« i v »Listech pedagogických« o něm četné články. Ale velkého díla o Komenském, jež chystal k r. 1893, nedokončil, tento »Ž i v o t J. A. K o m e n s k é h o« (1892) vyšel podle Zoubkových náčrtů péčí J. V. Nováka. (Viz bibliografii v »Ped. rozhl.« 1862, v Klikově »Stručném slovníku paedagogickém« sv. II., str. 599—680 a v Jakubcových »Dějínách literatury české« I. sv., str. 817—822).

V ý c h o v a ž e n s k á o níž dbaly hlavně soukromé vzdělávací ústavy dívčí, vedené tendencí vlasteneckou se obmezuje zprvu na přípravu ženy pro úkol rodinný, těžíc z podnětů K. Amerlinga a B. Rajske. Na tuto stránku kladou důraz nejen spisy Frant. Tesaře (v. výše), ale i četné práce filantropicky zanícené S. Podlipské (v. výše), která vydala »L i s t y s t a r é v y c h o v a t e l k y« (1868), »Z l o m k y z k u š e n o s t i s e b e v y c h o v á n í« (1875) a »P ř í k l a d y z o b o r u v y c h o v a c í h o« (1874); avšak u Podlipské se hlásí již i snaha po plnějším rozvití bytosti ženské. V tom byla Podlipská žačkou jaderného průkopníka amerického utilitářství a svobodomyšlnictví, Vojty Náprstka (1826—1894), jenž od roku 1858 uváděl k nám americký feminismus, pěstuje vedle obecného vzdělání výdělečnou schopnost ženinu, její samostatnost hospodářskou a působnost průmyslovou. R. 1866 ženy připuštěny k učitelství, zřizována pro ně pedagogia, zakládány spolky pro průmyslové vzdělání ženino. V popředí těch snah stály vůdčí spisovatelky K. Světlá, S. Podlipská, později E. Krásnohorská. K. Světlá

byla patetickou hlasatelkou vývoje mravních sil ženiných, jejichž vrcholné vítězství viděla v sebezapíravé oběti. S. Podlipská hleděla na účast ženinu v kultuře sociálně, řešila si spory společenské ušlechtilým lidumilstvím, řadila ženu jako nositelku rodinného souladu do organizace životní. E. Krásnohorská domyslně požadavek K. Světlé o vyšším ženském vzdělání i Náprstkův plán průmyslného osamostatnění ženy neprovdané a horujíc pro obecnou účast ženinu v zápase národně právním a jazykovém, žádala pro ženu i politickou svobodu. E. Krásnohorská stvořila také českou žurnalistiku ženskou. Prvním českým ženským časopisem byla »Lada« (1861—1865), redigovaná mělkou beletristkou Antoníí Melišovou Körschnerovou (1833—1894); jest to však spíše list zábavný, jenž snah o ženské vzdělání a vychování valně nedbal. Ale teprve od r. 1874 snahy po osamostatnění ženině našly orgán v »Ženských listech«, redigovaných E. Krásnohorskou, vedle nich vycházela »Ženská bibliotéka« red. S. Podlipské.

Rozkvětu pedagogiky sloužily hojné časopisy, v nichž se pěstovala vedle pedagogiky i metodika učebná, hlavně pak i stavovské záležitosti. Vedle obnoveného (1869) »Posla z Budče« byly to »Beseda učitelská« (1869), Havelkův »Komenský« (od 1873), Lindnerovo »Paedagogium« (1879—1888, pak proměněno v »Paedagogické rozhledy«), »Česká škola« (1879—1899), dále odbornější »Pěstoun« (1863—1865), »Škola mateřská« (1864—1865) a j.; doplňují je »Bibliotéka pedagogická« (1874—1894), »Bibliotéka učitelská« (od 1879) a »Bibliotéka pedagogických klasiků« (1885—1889).

Literatura pro mládež žila i v 60. a 70. letech z odkazu období romantického. Podle vzorů německých spisovatelů pro děti vyplňovali i čeští povídkáři, píšíci o mládeži a pro mládež, své naivní příběhy vtíravým mravoučným horlením, jemuž přizpůsobovali často postup děje, řízeného zevními náhodami a nezhrdajícího romantickým řešením. Jen někteří spisovatelé, jako František Pravda, vypravěč rozmilých povídek a strůjce půvabných divadelních her pro děti, dovedli vložit do těchto tendenčních prací pravdivý obraz českého života a něhu dětské duše. Frant. Pravdou vrcholí české písemnictví dětské, řízené mravoučnou snahou katolicky zabarvenou; bylo to ovoce živé účasti kněžstva ve školství. Když pak veřejná výchova byla zcela posvětštěna, ubývalo postupně této náboženské tendence, a na její místo nastupovalo nadšení vlastenecké, později i úsilí o vypěstění občanských ctností v mládeži; stále

se stupňující historická záliba českého písemnictví vysvětluje přebytek dějepisného čtení v literatuře pro mládež z této doby. Z předních spisovatelů 70. let psaly pro mládež obě sestry, K. Světlá a S. Podlipská. Karolina Světlá, jež již 1867 napsala povídku »Škola mé štěstí«, propagovala hlavně v třetím období své činnosti povídkami pro děti zásady výchovy uvědoměle národní. Sofie Podlipská, jemná znalkyně duše dětské i horlitelka pro povznesení dívčí výchovy, napsala většinu svých přecetných povídek pro mládež až v l. 80.; vedle příběhů a pověstí historických jsou to většinou tklivé obrázky z českého rodinného života, psané s citlivou něhou a nemírnou květnatostí, lidumilná a vlastenecká tendence obestírá je stále. Ze spisovatelů-učitelů hojností i rozmanitostí spisů pro mládež vynikli J. K. Hraše a Fr. A. Zeman. Náchodský ředitel Jan Karol Hraše (1840—1907) prožil valnou část života v Náchodě; to se obráží nejen v jeho několika místopisných pracích, ale i v knihách pro mládež. Jsou to většinou historické povídky, lidové pověsti, volně napodobené národní báchorky s místním i dějinným pozadím krkonošským neb orlickým; též tu pronikají lidový mrav a řeč z pohraničních končin pruskočeských. Pražský pedagog František A. Zeman (1838—1916), který psal též s pseudonymem J. Květenský, pěstoval všechny druhy dětského písemnictví, báchorky i divadelní hry, povídky i stati zábavně poučné; vlastenecká tendence, jazyková přesnost a něžnost v podání charakterisují jeho práce. F. A. Zeman redigoval také nejlepší dětský časopis tohoto období, »Budečskou zahrádu« (1879—1889). Z knihoven se přidružily v této době k starším podnikům Urbánkova »Nová knihovna pro mládež« (1874) a Knappovy »Besedy mládeže« (1878).

Písemnictví náboženské.

1. Katolické. Za myšlenkového liberalismu pozbylo katolické kněžstvo význačného místa, jaké za předbrežnového obrození zaujímal v českém písemnictví, zvláště v epoše romantické, a celý myšlenkový život se rozcházel s církví a s jejími zásadami. Svobodomyšlnictví věku Nerudova a Hálkova pojalo proticírkevní opozici do svého programu a dávalo jí novinářský i literární výraz velmi prudký, hlavně když se katolické kněžstvo za vedení Štulcova hlásilo otevřeně k směru římskému, t. zv. ultramontannímu; po vydání syllabu proti novověké vědě a civilizaci papežem Piem IX. r. 1864 a pak po jeho vyhlášení dogmatu o neomylnosti papežské r. 1870 se vystupňoval tento příkrý od-

por českého vzdělanstva proti církvi. Duchovenstvo se cítilo nejen izolováno, ale také zatlačeno do postavení obranného, a proto v náboženském písemnictví převládá směr apologetický; živě se jevila potřeba, aby vzdělání kněžské bylo prohloubeno v duchu vědeckém a tím vyzbrojeno k zápasu s naukami laickými. I byla hlavně na popud K. Vinařického založena matice pro vydávání spisů vědecky náboženských, jež se postavila po bok lidovému »Dědictví svatojanskému« i sourodému moravskému »Dědictví cyrilometodějskému« a pod záštitu velkého světecvlastence z časů gotických, »Dědictví sv. Prokopa« (1861). Snahy tyto se spočátku setkávaly se značnými nesnázemi: odborné vzdělání kněžstva na fakultě i v seminářích se dalo výhradně po latinsky; velkých učeneckých osobností církevní život český, honosící se vynikajícími kazateli a příkladnými duchovními pastýři, tehdy neměl; znalost moderních jazyků západních, z nichž se doporučelo překládati, byla nepatrná; chyběl i jednotný základ filosofický, jehož se dostalo vědě katolické teprve za papeže Lva XIII. obnovením scholastiky sv. Tomáše Akvinského. I mělo katolické písemnictví náboženské tohoto období úroveň nevysokou.

V popředí stálo studium biblické, spoléhající většinou na text Písma sv., zrevidovaný Fr. F. Procházkou a Fort. Durychem. O samostatný překlad z originálů se v l. 1821—1832 pokusil hlubošský kněz Tomáš Dráský a o pokolení později r. 1865 s příklonou k bibli Kralické kněz-knihovník František Bezděk, ale těmto pracím se nedostalo církevního schválení, jež spočinulo na vydání rektora Jana Krbce (1849—1851), na úpravě pražského profesora Innocence Frencla, dokončené plzeňským knězem buditelem Františkem Janem Desoldou (vyd. 1861—1864); tito překladatelé a upravovatelé se opírali o německý výklad bible J. Fr. Allioliho, papežskou stolicí aprobovaný. Současně vznikaly i významné práce Frant. Sušila o textu, překladu a výkladu Nového zákona. S ním závodili v studiu a tlumočení literatury patristické: profesor semináře hradeckého Jan Stárek (1795—1883), litoměřický vicerektor Antonín Řehák (1809—1851) a zmíněný premonstrát František Jan Desolda (1811—1885), který svou velkou znalost řečtiny zkusil i na překladech z Platona. V homiletice, pro niž založeny »Bibliotéka kazatelská« a na Moravě »Posvátná kazatelna«, prosluli profesor akademického gymnasia a redaktor »Dědictví svatojanského«, všestranně plodný spisovatel náboženský Innocence Frencl (1818—1862) a Moravané, předklášterský farář, pracující i v

církevní historii, J a n E v a n. B í l ý (1819—1888) a děkan želeťavský a děšenský F r a n t i š e k P o i m o n (1817—1902), autor velkého kancionálu. Vlivem dobového feuilletonismu, který v německém vzdělavatelném a lidovýchovném písemnictví byl zastoupen jihoněmeckým bohoslovcem Alb. Stolzem, u nás horlivě překládaným, vnikal do kázání, zvláště apologetických a polemických, burleskní tón a násilně nakadeřený sloh. Hlavně na Moravě, kde písemnictví kněžské došlo košatého rozvoje, věnovalo se duchovenstvo více propagační publicistice než práci slovesně vědecké; tomu na rozdíl od uznaného vůdce katolické myšlenky na Moravě, Fr. Sušila, neunikli ani mužové učení a filosoficky vzdělání, brněnský profesor M a t ě j P r o c h á z k a (1811—1889) a kučerovský buditel F r a n t i š e k X. Š k o r p í k (1813—1890). (Srv. Sýkorovu stať v »Ottově Slovníku naučném« VI, 331—333, Vajsův přehled v X. sv. »Československé vlastivědy« 1931, a o překladech bible stať Ferd. Hrejsy »Bible a český národ« ve sborníku téhož jména v Brně 1935.)

2. Evangelické. Evangelictví, jež za doby Kollárovy, Šafaříkovy a Palackého zasáhlo svými význačnými osobnostmi z východní oblasti československé do národního obrození, zůstávalo později stranou obecného ruchu literárního a soustředilo se v žárlivé izolaci na slovesnost náboženskou, ba hlavně úzce církevní, Překonávalo osvicenská stanoviska, ovládající období toleranční; prošlo kolem r. 1848 obecným kvasem revolučním, ale pak se přihlašovalo vždy uvědoměleji k přísné pravověrnosti ve shodě s mohutnější orthodoxií v protestantismu německém a anglickém. Studium českých bohoslovců v cizině, zvláště ve Skotsku, přinášelo rozšíření obzoru, ale i sklon k náboženskému konservativismu. Zevně doznalo české evangelictví významných úspěchů r. 1861 patentem protestantským a r. 1868 zákonem interkonfesijním a to se projevovalo zvláště rozkvětem nábožensky církevní publicistiky: po pokusech Košutových a Růžičkových v l. 1849—1851 (»Česko bratrský kazatel« a »Česko bratrský věstník«) nadchází v l. 60. časopisecký ruch evangelický: r. 1861 zakládá V. Šubert »Hlas z e S i o n a« a r. 1862 revuálního »H u s a«, k nimž r. 1870 přistupují Kašparovy »E v a n g e l i c k é l i s t y«; vzniká také literární matice »Spolek Komenského«. Vedle časopisů slouží věci církevní a náboženské lidovýchově i obratně redigované kalendáře, ale jinak se evangelická produkce, pochozí většinou z per farářů, omezuje na knihy modlitební, zpěvníky, sbírky homiletické; že se v kázáních stává hlavním vzorem přísný německý orthodox Kohlbrügge a ve věrouce strohý vídeňský dog-

matik Böhl, jest dokladem myšlenkové závislosti českého evangelictví, jehož svéráz, podmíněný spojitostí s bratrskou tradicí předtoleranční, zaniká v německém protestantismu, hlavně reformovaném.

Na Slovensku zaznamenávalo evangelictví znamenité náboženskocírkevní pokroky již od l. 40, ale bylo zároveň ohrožováno silnou maďarisací, již se r. 1860 podařilo zničit autonomii sborů slovenských a odnárodniti gymnasia slovenská; mužové, kteří od dob odluky stáli v čele slovesného ruchu, na př. J. M. Hurban a K. Kuzmány, byli namnoze horlivými kněžími evangelickými a bojovali i proti centralistickému pomad'aršťování své církve. Jako katoličtí duchovní v Čechách v podobě předbřeznové, tak na Slovensku ještě v l. 60. a 70. bylo evangelické kněžstvo hlavním nositelem slovesného a kulturního ruchu národního, ale hlubších styků se souvěrci v Čechách po náboženské stránce nepřestovalo. Orgány slovenského evangelictví byly: Podhradského a Szeberenyiho »Evangelické církevní noviny« (od r. 1860) a Hurbanovy »Církevní listy« (r. 1863—1874).

Hlavní zřetel bohoslovců evangelických se obracel k bibli. Podnět k nové práci vyšel, jako již v době Kleychově, Liberdově a Elsnerově, od českých emigrantů v Německu, když berlínský kazatel českého sboru Jan Jeník (Jänicke) založil »Berlínskou společnost biblickou« a po jejím zániku odevzdal její práci »Biblické a zahraniční společnosti«, ustavené r. 1804; ta se jala od r. 1830 vydávati české bible a Nové zákony, nejprve podle Elsnerova textu hallského, později podle znění Kralického, a to v Berlíně, Lipsku, Vídni, Kyseku a i v Praze; počet těch vydání je nepřehledný. Na domácí půdě vznikla na tisíciletou památku příchodu křesťanství do Čech prací pražského faráře Josefa Růžičky t. zv. »Jubilejní bible« (1863), která znamená návrat k textu bratrskému, čímž dala vzor i Britické společnosti; r. 1875 L. B. Kašpar obnovil znění i výklad Nového zákona kralického.

Z evangelických náboženských publicistů této doby jsou významnější: první novinář českého evangelictví pobřeznového, krabčický farář a organisátor dívčí výchovy. Václav Šubert (1825—1885); autor kancionálu a církevní dějepisec tolerance, hořátevský farář, pak církevní rada vídeňský Heřman z Tardy (1832—1917); revoluční svatoklimentský kazatel, dohnaný státní persekucí do vyhnanství, Bedřich Vilém Košut (1819—1893) a český skladatel lidových písní duchovních, chlebský senior Jan Janata mladší (1825—1905).

(Srvn. Hrejsovu stať v X. sv. »Československé vlastivědy« 1931 i jeho uved. článek o bibli; Vášovu kap. o písemnictví evangelickém doby nové v II. vyd. jeho a Gregorova »Katechismu dějin české literatury« 1927, str. 826—840; II. díl J. B. Čapka »Československé literatury toleranční« 1933.)

8. Jazykověda a dějepis literární v letech 60. a 70.

Ač již na rozhraní doby vlasteneckoromantické a nového kulturního období byly učiněny pokusy odpoutati literární dějiny od studia jazykového a postavit je na základ historie myšlenek a všeobecné vzdělanosti, o čemž svědčí drobné práce V. Nebeského a rozměrný celistvý pokus Sabinův, přece pro 60. a 70. léta v jádře zůstalo rozhodujícím seskupení těchto odlišných nauk, jak je představovaly osobnosti velkých buditelů Dobrovského, Jungmanna, Šafaříka. Soustavné a vědomě epigonské provádění jejich vědeckého programu, detailní a pečlivé pokračování v jejich práci, částečně i popularisace jejich studií — toť základní rysy české jazykovědy a literární historie v 60. a 70. l., jež vyznačuje i konservatismus se zálibou sběratelskou. Proto působivají obě tyto vědy, pokud se dotýkají živého jazyka a živého písemnictví, občas jako činitelé vývoj spíše zpomalující.

A) Jazykověda.

V české jazykovědě, která v této době většinou pohřešuje souvislosti s filologií cizí, zejména srovnávací, se sice rozšiřuje materiální znalost řeči studiem skladby a zkoumáním dialektů, ale ve výkladě jazykových jevů, v studiu staročeštiny, v hláskosloví atd., není pokroku; bezpečnému postupu vadí ostatně stálé dovolávání jazyka podvržených památek, jejichž přísně vědecký rozbor se stal pak východiskem nové školy filologické. Charakteristickými představiteli jazykovědného studia v tomto období jsou V. Z i k m u n d, M. H a t t a l a a F r. B a r t o š; k nim se druží několik Hattalových žáků, kteří teprve ve sporu rukopisném za mezí této periody podali obsažnější práce; někteří populárisátoři filologičtí, pracující pro střední školu neb pro nezasvěcené obecnstvo — mezi nimi i původcové neblahých brusů, výmluvných to dokladů znásilňujícího konservativismu, paradoxně spojeného s libovolným novotařením konečně slovníkáři a terminologové doplňují tuto skupinu.

Zakladatel moderní jazykovědy české, J a n G e b a u e r, náleží do tohoto období první svou fází vývojovou. Vzdělav se

na moderním badání linguistickém a důkladně se seznámiv s jazykovými památkami staročeskými, podal již v 70. letech práce hláskoslovné, ano učinil již některé důležitější objevy mluvnické. Rozdíl mezi Gebauerem tehdejším a pozdějším jest ten, že Gebauer v mládí citoval podle transkripce nespolehlivých, že užíval za pramen i podvržených Rukopisů a že se více klonil ke konstrukcím apriorním. Výklad o jeho osobnosti dlužno však podati celistvě, a to v čele kapitoly o české jazykovědě od let 80.

Profesor akademického gymnasia, kněz **V á c l a v Z i k m u n d** (1816—1873) podal v »Skladbě jazyka českého« (1863), jejíž výsledky přešly ve výtahu i do jeho školské »Gramatiky jazyka českého« (1860, pozdější vydání zpracována J. Gebauerem), po prvé soustavnou českou syntax, doloženou bohatými doklady, opřenou o skladbu jazyků klasických; vyčerpával tu hlavně řeč veleslavínskou a vynikl i logickou přesností; to platí též o Zikmundových drobných studiích z pádosloví a ze skladby slovesa, již se týká i výborná monografie **E m a n u e l e T ý n a** (1825—1870) »Časoslovo české ve významu a bohatosti svých tvarů« (1866).

Dlouholetý profesor slovanské filologie na pražské universitě, Slovák **M a r t i n H a t t a l a** (1821—1903) stál jen veřejným postavením, nikoli vědeckou prací v popředí jazykovědy české. Narodil se 4. listopadu 1821 v Trstěné na Oravě na Slovensku, studoval bohosloví a stal se knězem, r. 1854 na základě svého »Zvukosloví« povolán byl na stolicí, uprázdněnou smrtí Čelakovského, již zaujímal, r. 1861 jako profesor řádný, do r. 1891, aniž kromě hojných, většinou osobních polemik pracoval naukově. Zemřel v Praze dne 11. prosince 1903.

První práce Hattalovy, náležící buď v obor hláskosloví, v němž vedl si moderně, neb do dialektologie, kdež slovenským odštěpencům napsal soustavnou mluvnicí, neb do skladby, velmi moderně pojaté, byly cenné a vzbuzovaly krásné naděje; bylo to »Zvukosloví jazyka staro- i novočeského a slovenského« (1854), »Srovnávací mluvnicí jazyka českého a slovenského« (1857), »Mluvnice jazyka slovenského« (1864 a 1865 ve II díl.); ale již dvojí zpracování téže otázky, »Demutatione contiguarum consonantium in linguis slaviciis« (1865) a »Počátečné skupiny souhlásek československých« (1870), vědeckou kritikou odmítnuté, znamená filologické poblouzení, jež sloučeno se svárností, povídavostí a chvastavostí, se ještě stupňovalo v ab-

surdním »Bruse jazyka českého« (1877) a vyvrcholilo pak ve sporu rukopisném 80. let, kdy Hattala mezi obránci hrál úlohu málo čestnou (obrana Rukopisu vyšla až 1911). [Srv. Flajšhansův nekrolog v »Osvětě« 1904 a »Hattaliana« od Jar. Vlčka v »L. filolog.« 1904.]

Hattala nepěštoval starou češtinu náležitou měrou, takže poučení o ní čerpáno bylo ze dvou přehledných prací, opakujících jen starší výsledky, z »Staročeské mluvnice« (1860) od varšavského profesora české řeči a literatury **Frant. Bol. Květa** (1825—1864), jenž se zabýval také filosofií v duchu Herbartově i vychovatelstvím podle zásad Komenského a z **Jirečkova** »Nákresu mluvnice staročeské« (1870). Ze žáků Hattalových se vyčerpával profesor **Ignác B. Mašek** (1837—1901) hlavně jazykovou obranou rukopisných padělků a studiem dialektů profesor **František X. Prusík** (1845—1905), redaktor »Kroka«, pádoslovím, kmenoslovím, etymologií a vydáváním památek staročeských.

Nezávisle na skupině Hattalově vznikly vynikající práce z kmenosloví od opavského profesora a buditele **Antonína Vaška** (1829—1880), jenž ke konci života (1879) vydal obsažný důkaz podvrženosti Rukopisů, a lexikografická monografie »Cizí slova ve slovanských řečech« (1870) brněnského profesora **Antonína Matzenauera** (1823—1893).

Nejrázovitější filologickou osobností tohoto období byl velký moravský dialektolog, sběratel písní, národopisec a buditel

František Bartoš (1837—1906), nejtypičtější Moravan v české vědě. Narodil se 16. března 1837 v Mladcové u Zlína na Moravě; vystudoval v Olomouci a ve Vídni, kde naň mocně působil slavista Miklosich; byl profesorem v Strážnici, Olomouci, Těšíně a posléze r. 1869—1888 v Brně, kdež se r. 1888 stal ředitelem gymnasijním a vychoval celé pokolení spisovatelské a buditelské. Odešel r. 1902 na odpočinek do svého rodiště, žil tam do smrti dne 10. června 1906.

Jsa věrným a uvědomělým synem venkovského lidu moravského, Fr. Bartoš učinil úkolem svého života prozkoumat i vložiti prstonárodní kulturu svého kmene a odkryti proti literárnímu i vzdělanostnímu centralismu pražskému původnější a ryzejší zdroje osvětové. Spíše z vrozené lásky než za romantických vlivů cizích se proto Bartoš zahloubal do národopisného studia, hlavně zvykoslovného a dialektologického, a do horlivého sběratelství národních písní. Přitom se v promyšleném konservativismu a tklivém tradicionalismu nestavěl povznese-ně nad lid, nýbrž ztotožňoval se s ním, sdíleje se i o jeho nábož-

nost, jeho plemennou lásku k půdě, o jeho dětinskou prostoduchost, jeho jadrný humor. Vlastnosti ty se mísily v Bartošově osobnosti s nejednou pedantickou zvláštností pedagoga a filologa, s nejedním rysem samotářského panice. Gramatické práce Bartošovy jsou trojího druhu, dialektologické, syntaktické a brusičské. Studium nářečí zahájil již r. 1864 A. V. Šembera svými »Základy dialektologie československé«; a r. 1868 vyšla stať Vojtěcha Kotsmícha (1835—1906) »O podřečí doudebské«; r. 1884 a 1885 ukázal profesor Josef Neoral (*1852) bystrými studii k nářečí hanáckému. Bartoš podal soustavný popis nářečí moravských ve dvou základních dílech, »Dialektologii moravské« (1886 a 1895 ve II díl.) a v »Dialektologickém slovníku moravské« (1906, dodatky od E. Kolkopa a Fr. Št. Kotta 1910). Bartoš, syntaktik ze školy Miklosichovy, uveřejnil řadu článků hlavně z pádosloví a pak »Skladbu jazyka českého« (r. 1878, dočkala se 7 vyd., z nichž již 3. znamená důsledné provedení základního principu Bartošova; »Tvarosloví« k ní r. 1879 na základě starší své práce napsal, ač nikoliv rovnocenně, brněnský profesor Matyáš Blažek [1844—1896]). Tu zdůraznil Bartoš proti jazyku spisovnému bohatství řeči lidové a zároveň podal vzácné příspěvky k české frazeologii. Jako přísný strážce ryzosti jazykové, kterou hájil i v četných literárních kritikách, hlavně po stránce frazeologické a stilistické, káral v »Rukověti správné češtiny« (1891 a 1901) úpadkovou řeč soudobých novinářů a spisovatelů, opět ji léče svěží mízou řeči lidové. Obsáhlou činnost ve prospěch poznání moravské písně lidové Bartoš zahájil zdařilou »Anthologií z národních písní československých« (1874) na základě sbírek starších; nato chodě po stopách Sušilových na dlouhých a opětovných poutích Moravou, nashromáždil »Nové národní písně moravské« (1882), »Národní písně moravské v nově nasbírané« (1888 a 1889) a »Národní písně moravské v nově nasbírané« (1900 a 1901, nákl. Č. Akademie, všechny tyto sbírky obsahují i nápěvy, poslední dílo důležitou hudební úvahu Leoše Janáčka, Bartošova sourodého spolupracovníka); konečně pak k potřebám školským šťastně vydal a rozebral v duchu lidovědné romantiky »Sto lidových písní československých« (1893). Ze sběratelské činnosti Bartošovy vzešly též jeho živé a barvitě národopisné stati, sebrané do knih: »Lid a národ« (1885 a 1891 ve II díl.), »Naše děti« (1888), »Moravský lid« (1892), »Mo-

ravská svatba« (1892), »Deset rozprav lidopisných« (1906). Zvláštních zásiuh si Fr. Bartoš dobyl i jako pedagog středoškolský: jeho čítanky pro střední školy i výtečná »Malá slovesnost« (1876; s pomocí Kosinovou a později za spolupracovníctví L. Čecha a Fr. Bílého) ovládaly po desetiletí, jeho »Skladba« do Gebauerovy doby byla učebnicí, jeho antologie české lyriky »Vlast« (1875) a »Vesna« (1876), vydané s pseudonymem Jos. Zapletal, dobře sloužily mládeži i škole. (Obraz Bartošovy činnosti a osobnosti, kromě nekrologů z r. 1906, z nichž nejlepší jsou Herbenovy v »Knize vzpomínek« 1935, podává spis Jos. Bartochy »Z pamětí a života Fr. Bartoše« 1907 a M. Hýsek v »Liter. Moravě« [1911] na str. 184—198.)

Jak M. Hattala tak Fr. Bartoš, tento v originální práci hluboké jazykové intuice a výborné znalosti mluvy lidové, onen v dobrodružné snůšce podivných nápadů, uznali za dobré vystoupiti za ryzost jazyka a odsouditi jeho frazeologickou, stilistickou ano i tvarovou nekázeň, z nichž činili odpovědnými přílišný vliv němčiny, povrchnost novinářskou, odchylování od klasické fáze jazykové, jakou se jim zdálo období Veleslavínovo a Jungmannovo, zvláště pak nedostatek souvislosti s živou mluvou lidovou. Toto brusičství bylo v 70. letech běžné, rádo zapomínalo organického rozvoje jazykového, rádo upřílišovalo zdůrazňování dialektických rysů. I byly výsledky brusičství, jež v nejlepších stylistech literárních nalezlo odpůrce, spíše negativní. Když brusiči F. O. Mikeš (1872), J. Javůrek (1873) a V. Prasek (1874), uváděli věc do zámezí, ujala se práce zvláštní odborná komise v »Matici české«, jejíž péčí vyšel r. 1877 »Brus jazyka českého« (další zcela přepracovaná vydání 1881—1894), stojící na uvážlivém středoceští.

Z praktické jazykovědy bylo pěstováno hojně slovníkářství, v němž lze lišiti dvě skupiny. Čistě praktičtí terminologové a slovníkáři chtěli posloužiti dobové potřebě a proto buď sestavovali prostě materiál k překládání z němčiny do češtiny, nepodávajíce mnohem více než seznamy slov, nebo tlumočili tu s větší, tu s menší obratností odborné názvy technické, řemeslnické, právnické, lékařské atd. do češtiny, čerpajíce někdy ze staré zásoby slovní, jindy však uvádějíce směle novotvary. Sem hledí práce přítele B. Němcové a neúnavného buditelského dělníka slovesného Josefa Franty Šumavského (1798—1857), náležící většinou období předešlému (nejcennější z nich »Úplný německočeský slovník« (1843—1847), Františka Špatného (1814—1883), Josefa Ranka (1833—1912),

Arnošta Vysokého (1823—1872) a j. Druhá skupina slovníkářů, skládající se z filologů odborně vzdělaných, pracovala podle vzoru slovníku Jungmannova, rozhojňujíc jeho materiál zásobou z živého jazyka, z nářečí, z nově odkrytých a vydaných památek neb prohlubujíc jeho výklady po stránce frazeologické nebo etymologické; kromě Matzenauera, Prusíka, Bartoše, Herm. Jirečka i Brandla, jenž v »Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes« (1876) podal první úplnější pokus o staročeský slovník pro potřeby historikovy, zastupuje skupinu tu hlavně profesor akademického gymnasia, František Št. Kott (1825—1915). Vydal již roku 1875 »Ukážku slovníka gramaticko-frazeologického«, pak své původní materiále gramaticko-frazeologické proměnil ve velký slovník, opakující a doplňující nesoustavně a nespolehlivě Jungmannovo veledílo s tendencí brusičskou; tento »Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický« vyšel (1878—1893) v VII dílech a byl rozmnožen autorem 3 sv. doplňků (1896—1906). (Viz stař Jos. Páty »Česká lexikografie« v »Čas. pro mod. filolog.« 1911.)

Kromě jazykozpytu českého, jenž byl namnoze pěstován s jazykozpytem slovanským, bylo ostatní mluvnictví až do obnovení české university zanedbáváno; jen klasická filologie se těšila pozornosti. Z mluvnictví jazyků slovanských se věnoval básnický překladatel a dlouholetý universitní lektor Josef Kolář (v. výše) hláskosloví a tvarosloví ruskému a vydal populární mluvnici ruskou. Ze všeobecné a srovnávací gramatiky podal pražský profesor Bohdan Jedlička (1838—1923) vedle exegetických příspěvků k staročeským textům (1865) cenné studie syntaktické i z psychologie řeči. Českoruský učenec Čeněk Šercl (1843—1906) napsal obsáhlé teoretické dílo »Zoboru jazykozpytu« (1883). Profesor záhřebské university Leopold Geitler (1847—1885) v řadě děl o jazykové skupině litevsko-slovanské spojoval podnětně mluvnici slovanskou se studiem litevštiny, tak v dílech na př. »Starobulharská fonologie se stálým zřetelem k jazyku litevskému« (1873) a »O slovanských kmenech na -u« (1877); byl po Šafaříkovi z prvních českých vydavatelů církevních památek staroslověnských.

Zvláště rázovitým a samorostlým zjevem byl praktický polyglot a mluvnický popularisátor, brněnský korektor František Vymazal (1841—1917). Jako stoupenec moravského »slovansky-národního« směru v literatuře pořídil výběr z ru-

ských básní bohatýrských a z lidové lyriky, »Slovanská poezije« (1874 a 1878, 2 sv.) i jiné podobné antologie. Zahlobav se do slovanského jazykozpytu a poznav jeho důležitost pro praktickou znalost řeči, napsal na spolehlivém základě naukovém řadu cenných učebnic slovanských řečí, na př. »Grammatické základy jazyka ruského« (1879), »Počátky slovanštiny« (1884) a posléze vedle pravopisných a syntaktických příruček vydal vtipné a účelné návody k naučení téměř všem řečím evropským, kromě toho i cikánštině a hebrejštině se stereotypním heslem »s n a d n o a r y c h l e«; pěkné zásluhy si získal nejrůznějšími učebnicemi němčiny. V několika sešitcích »Zrnek« Vymazal shrnul aforisticky zhuštěné názory o životě a společnosti, bystré v úsudku, lehké v stylisaci; ironická a skeptická znalost lidí a jejich slabostí jest jejich východiskem.

Zájem o jazyky a literatury klasické byl od doby obrozené značný; souviselyť snahy obrodné těsně s hnutím novohumanistickým, které si od konce XVIII. věku postupně dobývalo škol, působilo z nich na vědu a literaturu, zdůrazňovalo proti dřívějšímu monopolu latiny znalost řečtiny, stavělo do popředí místo praktického ovládnání řeči latinské pochopení kultury starověké, jejího umění, hlavně básnického. V době vlastenecké romantiky hovělo naše písemnictví novohumanistickému směru hojnými básnickými i prosaickými překlady klasických autorů, které od těžké neobratnosti prací Jana Nejedlého a přes podivnůstky psavého a plytkého Jana Vlčka Vlčkovského (1805—1879) se povznesly až k formální dokonalosti přebásnění K. Vinařického; leč nevhodně volená časoměrná prosodie těchto překladů odtrhovala je od živé literatury. Jiné filologické práce z klasické filologie měly ráz čistě školský a pomocný, spoléhajíce přitom většinou na prameny německé a nedbajíce nových výzkumů vědeckých; sem se řadí školní latinská mluvnice Josefa Kořínka [1829—1892), slovníkářské a mluvnické pomůcky pro latinu od Václava Vojáčka (1821—1898), tři veliké řecko-české slovníky Františka Lepaře (1831—1899), obě nepůvodní mytologie od Lva Františka Sasky (1832—1870) a Tůmy Cimrhana (1840—1899). O hlubším proniknutí antiky svědčí filologické práce nabádavého pedagoga Václava Svobody (1813—1888) a Eduarda Novotného (1833—1876), výborného překladatele z řečtiny a spolu znalce jazykozpytu srovnávacího.

O soustavné a vědecké pěstování klasické filologie jazykem českým zvláštní zásluhy si získal

Jan Kvíčala (1834—1908). Narodil se dne 6. května 1834 v Mnich. Hradišti, studoval gymnasium v Litoměřicích, universitu v Praze a v Bonnu, kde podlehł vlivu velkého klasického filologa Ritschla, jednostranného mistra textové kritiky a exegeze, v čemž žák následoval učitele. Po kratičkém působení středoškolském se stal Kvíčala r. 1858 správcem filologického semináře pražské university, docentem klasické filologie, mimořádným profesorem, r. 1867 profesorem řádným. Od r. 1861 přednášel klasickou filologii česky, jako první český vysokoškolský učitel této vědy; tehdy jsa šťastným organisátorem, obratným redaktorem, zručným překladatelem, odborným učenecem, pišícím práce z různých odborů klasické filologie, hlavně z exegetiky a kritiky textové, položil základ k české klasické filologii. Veřejná činnost na říšské radě, v zemském sněmě, v zemském výboru, v zemské školní radě odvedly Kvíčalu, který r. 1883 přešel na universitu českou, po r. 1880 od vědecké práce. Když r. 1905 odešel do výslužby, nebyl pohřešován; jeho práce z posledních let nemohou se rovnati mladším jeho knihám a studiím. Zemřel v Potštýně dne 10. června 1908. Starší práce Kvíčalovy vesměs, až na drobnější články v »Listech filologických«, psány jsou německy; české rozměrnější jeho práce spadají do 90. let a byly publikovány Českou akademií; popírajíce zásady školy mladogramatické a nepřihlížejíce ani jinak k pokroku vědeckému, byly v době svého vydání již přežitkem. Jsou to zejména: »Nové kritické a exegetické příspěvky k Vergiliově Aeneidě« (1892), »Badání v oboru skladby jazyků v indoevropských« (1894), »Kritické a exegetické příspěvky k Platonovým rozmluvám« (1896—7), »Příspěvky k dějinám lyrického a tragického básnictví řeckého« (1908 posmrtně). K pracím těm se druží dva překlady z klasických řečí, vydané v »Bibliotece klasiků řeckých a římských« kterou Kvíčala r. 1863 redigoval (v. v.): Herodotových »Dějiny« (1863—1864) a Sallustiova »Spiknutí Katilinova« (1863). [Roku 1884 vydali žáci a ctitelé Kvíčalovi »Sborník prací filologických na oslavu jubilea prof. Kvíčaly«. V »Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa« (1898) redigoval Kvíčala s R. Novákem objemný oddíl IIIc »Filologie klasická«; tu vylíčila škola Kvíčalova podrobně, ale bez kritiky, ba se stranictvím, rozvoj české filologie klasické.]

Do doby Kvíčalova hlavního vědeckého působení spadá i založení první české vědecké revue filologické, »Listů filolo-

gických a paedagogických«. Podnět k jejich založení dal r. 1874 v »Jednotě českých filologů« Antonín Truhlář, do redakce vstoupili Jan Kvičala, Jan Gebauer, Jindřich Niederle, V. Ot. Slavík. Věnován památce Jungmannově, vyšel první sešit r. 1874; do rámce pojata vedle klasické filologie i slavistika a pedagogika. Od r. 1876 redigovali »Listy filologické a paedagogické« Kvičala s Gebauerem sami, onen část klasickou, tento slavistickou; pedagogika byla záhy vypuštěna, a r. 1887 list nazván prostě »Listy filologické«. Pro spor rukopisný, v němž se přes vnitřní nevíru postavil na stranu obhájců, Kvičala r. 1886 vystoupil a místo něho ujal se redakce klasické části Jos. Král, jenž s Gebauerem list po 20leté redakci odevzdal rukám mladším; Kvičala si pak sám založil »České muzeum filologické« (1895—1905), které se staršímu svému druhu a odpůrci hodnotami vědeckými a kritičností zdaleka nemohlo rovnati.

Z klasických filologů, vyšedších ze školy Kvičalovy, vynikli v 70. letech hlavně gramatik a překladatel Jindřich Niederle (v. v.), homérista Vilém Steinmann (1840—1905), starožitník a kulturní historik František Velišský (1840—1883) a mnohostranný grecista, v metrickém studiu podnětný, Edvard Kastner (1845—1909). Odlukou vynikajícího žáka Kvičalova, Jos. Krále, od osobnosti i směru učitelova se začíná nové období české filologie klasické.

B) Dějepis literární.

Ještě větší měrou než v jazykozpytě se jevila za 60. a 70. let konservativnost, vedoucí až k myšlenkové ochablosti, v dějinách literárních. Jungmannova »Historie literatury české« nepobledla ve významu vědeckém, ani když doma oba podnětní novotáři Nebeský a Sabina pracemi dílem úryvkovitými, dílem chvatnými obrátili pozornost k modernějším metodám v historii literární, a když moravský Němec Julius Feifalik pracoval při rozboru staročeských památek metodou srovnávací. I nadále se spokojovali dějepisci písemnictví bibliografickým výčtem místo pragmatického výkladu, suchým katalogisováním místo kritického rozboru, mrtvým hromaděním knihopisných dat místo živého soudu. Někdejší romantický zájem o nejstarší období literární se zvrhl nyní, když vědecké studium staré češtiny bylo zanedbáváno, v modlářské takměř uctívání podvrhů rukopisných. Zkostnatělá záliba v tradici, která pokládána za normu pro přítomnost, se přichylovala se zvláštní sympatií k t. zv. »zlatému období« českého písemnictví. Jednak opatrnictví

pěstitelů, jednak liberalistický indiferentismus doby vedly k zanedbávání studia náboženských ideí v českém reformačním písemnictví. Přes podněty Nebeského a Feifalikovy nebyla sledována kulturní a ideová souvislost s cizími literaturami. Protože jak oba zachovavatelé tradice Jungmannovy, I. J. Hanuš a A. V. Šembera, tak oba nositelé novějšího názoru o dějinách literárních, V. B. Nebeský a K. Sabina, zařazení na příslušná místa vývoje slovesného, dlužno přehlédnouti tu pouze řadu pilných epigonů, kteří, zvětšivše jako soustavní sběratelé vydatně literárně historický materiál, nepřinesli nových ideí. Byli to dílem detailní badatelé v oboru knihopisném a životopisném, seřadující své výzkumy občas do větších cyklických celků; dílem přesní vydavatelé starých památek; dílem spisovatelé zaokrouhlených literárně dějepisných monografií, majících pravidelně rámec biografický; posléze popularisující autoři příruček, sloužících hlavně účelům školským; velmi skromně zastoupeni jsou v tomto období spisovatelé, zabývající se dějinami cizích literatur.

Nejtypičtějším představitelem těchto směrů a zároveň nejdůkladnějším učencem byl

Josef Jireček (1825—1888). Narodil se dne 9. října 1825 ve Vys. Mýtě; po gymnasijských studiích v Litomyšli, filosofických a právnických v Praze, připravoval se ke katedře statistiky, záhy se pokoušel i v žurnalistice. Povolán r. 1850 Lvem Thunem do ministerstva vyučování, pracoval tam, rychle povyšován, po 21 let, hlavně při úpravě školních knih; r. 1871 se stal ministrem kultu a vyučování, ale nedosáhnuv v kabinetě Hohenwartově popularity doma ani ve Vídni, odešel po pádu kabinetu z politického života vůbec. R. 1874 se přestěhoval do Prahy; tu jako předseda »Král. Čes. spol. nauk«, mocný činitel ve »Sboru musejním« i ve »Svatoboru«, v posledních letech také jako významný říšský a zemský poslanec, žil do smrti, dne 25. listopadu 1888.

K literárně dějepisným studiím, k nimž se druží i některé gramatické a dialektologické články a drobnější kulturně historické stati, přiveden byl Josef Jireček přípravami k českým čítankám a antologiím, vydaným v l. 1853—1861, z nichž trojdílný »V ý b o r z l i t e r a t u r y č e s k é« podává suchý, ale spolehlivý přehled dotavadních výzkumů literárně dějepisných a pěkné ukázky textové. Studie, otiskované hlavně v ČČM. a v publikacích »Král. Čes. spol. nauk«, Jireček vyvrcholil některými objemnějšími knižními pracemi rázu základního: »H y m n o l o g i a b o h e m i c a, dějiny církevního básnic-

tví českého až do XVIII. stol.« (1878), »Jan Hodějovský z Hodějova a latinští básníci tovaryšstva jeho« (1884), hlavně pak abecedně seřazenou »Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku« (1875 a 1876, ve II dílech), v níž, průpravou k soustavným dějinám české starší literatury, shrnul objemný knihopisný a životopisný materiál namnoze nový; pro XV—XVIII. stol., jež Jireček nejlépe znal, jest to příručka vynikající. Literárně historické práce Jirečkovy předcházely četné edice staročeských a středočeských textů, namnoze v »Památkách staré literatury české«; hlavní vydání Jirečkova jsou: Blahoslavovy »Gramatiky« (1857), Slavatových »Pamětí« (1866—1868), »Deníku« Heřm. Černína (1858), Salicetova »Lékařství« (1867), Koldínových »Práv městských« (1876), Dalimilovy »Kroniky« (1877 a 1878), »Staročeských divadelních her« (1878), Brikcího z Licka »Práv městských« (1880) a »Zřízení zemských« (1882). Některé z těchto edic vydal zároveň s bratrem Hermenegildem, vynikajícím historikem právním, s nímž kromě závažných spisů na obranu padělků rukopisných uveřejnil též »Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury« (1860), (Německý životopis Jirečkův napsal Jos. Al. Helfert 1899.)

Podobnou cestou zevrubného šetření bibliografického a životopisného bez zvláštní bystrosti kritické a bez proniknutí k psychologii doby snášel materiál k dějinám staročeské a obrozenecké literatury pečlivý a spíše jen mechanický sběratel

Antonín Rybička (1812—1899), vysoký soudní úředník ve Vídni, jenž se podle svého rodiště psal také Skutecký. Vedle hojných příspěvků k českému místopisu, starožitnictví, právní historii, výtvarným dějinám, otiskovaných zejména v »Památkách archeologických«, uveřejnil v ČCM. velký počet studií z literární historie české XVI. a XVII. věku a pak objemnou sbírku životopisných statí starších českých buditelů, »Přední křísitelé národa českého« (1883); knižní životopisy Dobrovského, Šafaříka a Erbena metodou spíše popisnou bez hlubší analýzy vydal Vincenc Brandl (v. níže).

Také četné časopisecké stati (hl. v »Osvětě«), jež napsal někdejší profesor češtiny ve vojenské akademii v Nov. Městě za Vídni a strategický spisovatel, Ferdinand Čenský (1829—1887), obsahují hojnost životopisného materiálu k dějinám obrození, sebraného způsobem Rybičkovým; sem se nese i Čenského sbírka dopisů z období obrozeneckého »Zdobna-

šeho probuzení« (1875), která s obdobnou antologií J. a. R. Pospíšila »Z dob vlasteneckých« (1884) náleží k cennějším starším listářům XIX. věku.

K Jirečkovým literárním studiím ze středověku a časného novověku českého přiléhají i hojné literárně dějepisné stati pražského ředitele gymnasijsního, K. a. R. Tiefertunka (1829—1897). Hlavní zájem K. Tiefertunka, jenž činnost svou zahájil hojnými články z dějin města Litoměřic, tíhl k období Ferdinanda I., jak ukazuje jeho vydání »Historie české« Pavla Skály ze Zhoře (1865—1870), jeho dílo »Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. l. 1547« (1872) i některé jeho studie v ČČM. Velmi cenný příspěvek k dějinám našeho obrození podal na základě původních pramenů v »Dějninách Matice české« (1881). Největšího rozšíření z Tiefertunkových prací došla jeho vlastní školní příručka, nepůvodní pojetím i metodou, »Historie literatury české« (1874, a častěji); vedle ní hojně užíváno bylo i přehledů českých dějin literárních, které napsali kněz Josef Rupert Maria Přecechtěl (1821—1897), písecký profesor a buditel Karel Ninger (1827—1913), významný znalec středočeské slovesnosti Bedřich Vilém Spiess (1842—1903) a Karel Vorovka (1842—1914), jenž soustavně zpracovával českou látku literárně dějepisnou, poetickou a brusičskou k potřebám školským.

Různé zmíněné monografie i příspěvky životopisné se omezovaly zpravidla na suché snášení materiálu, kdežto psychologický výklad osobnosti spisovatelovy a malbu jeho doby zanedbávaly. Výjimkou byly však dvě zajímavé knihy; jednak cyklická, leckde stranná a nespravedlivá sbírka životopisů novočeských (částečně i jinოსlovanských) »Naši mužové« (1862) od vídeňského publicisty Jana Erazima Sojky (1826—1887), jednak životopis Jungmannův, jímž vrcholí činnost

Václava Zeleného (1825—1875), posléze ředitele malostranského gymnasia v Praze, vynikajícího novináře strany staročeské a organisátora školského i veřejného. Kromě dějepisných studií, jejichž výsledkem byly vynikající překlady Macaulayových »Dějnin anglických« (1861) a Bogdanovičových »Dějnin války vlastenecké« (1874), pracoval soustavně o životopise Kollárově, jehož však nevydal, o poznání Havlíčkova života a činnosti, čehož výsledkem kromě biografické ukázky bylo důkladné vydání nepolitických spisů Havlíčkových; havlíčkovské studie Zeleného temenily z krajan-

ského zájmu rodáka z Borové. Dokonalé umění biografické, neomezující se jen na pramenné zjištění faktů, nýbrž postupující k vědeckému zařazení jich do rámce dobového, projevil klasickým »Životem Josefa Jungmanna« (1873 a 1881). (Životopis od dcery, B. Augustinové, v »Osvětě« 1905 a 1906.) Také hojně literárně dějepisické stati Ferdinand Schultze (v. v.), uveřejňované hlavně v »Osvětě«, postupovaly od knihopisného a biografického povrchu k analýze vpravdě literární.

Za pomůcky literárně dějepisných studií sloužila pro dobu starší vydání staročeských památek. Vydávání staročeských památek organizováno bylo »Maticí českou« ve sbírce »Památky staré literatury české« (od 1876 10 sv.), kdež nejlepší jsou edice Jirečkovy a Gebauerovy, reprodukujíce nejen přesně a jednotně text, nýbrž jsouce opatřeny také náležitými úvody literárně dějepisnými, částečně i glosáři a poznámkami. Mnoho nově nalezených staročeských textů vydáno bylo, byť většinou čistě mechanicky, v ČČM.; od r. 1878 zavedly »Listy filologické« hojnou rubriku textových ukázek »Klasobraní po rukopisích«, vynikající zvláštní přesností; to již zásluhou Gebauerovou. Soustavně se věnoval vydavatelství staročeských památek i novočeské epistolografie

Adolf Patera (1836—1912), knihovník Českého musea. Jeho obsáhlejší vydání »Hradeckého rukopisu« (1881), »Svatovítského rukopisu« (1886), »Žaltáře Klementinského« (1890) a »Poděbradského« (1899), jmenovitě pak »Zbytků rýmovaných Alexandreid« (1881, spolu s M. Hattalou nepodávají více než prostý přepis textu, leckdy na základě vadné interpretace hláskoslovné; jeho drobnější příspěvky k poznání zlomkovitých rukopisů staročeských, otištěné vesměs v ČČM., doplnily v lecčems vědomosti o starém našem písemnictví; jeho cenný rozbor podvržených glos v »Mater Verborum« (takže 1877) přispěl mimoděk nemálo k posouzení Hankovy dílny padělatelské; ke konci života vydal v publikacích Čes. akad. korespondenci Komenského, Dobrovského, Hankovu.

Skrovničkou měrou byly pěstovány dějiny literatur cizích; články v časopisech se zabývaly výhradně nejnovější produkcí způsobem referujícím a informačním a i při tom postupovaly cestou kompilační. To platí však i o obou rozměrnějších dílech z dějin světové literatury, vydaných za mezí, leč v duchu tohoto období, o F. V. Jeřábka »Staré době romantického básnictví« (1883) a o »Illustrovaných dě-

jinách literatury všeobecné« (1881) od gymnasijsního ředitele Václava Petrů (1841—1906), známého také pracemi o poetice a hojnými překlady, většinou z druhé ruky. I lze Durdíkovu monografii o Byronovi (v. v.) nazvatí jedinou cennou knižní prací z dějin cizích literatur v tomto období.

(V X. sv. »Československé vlastivědy« [1931], věnovaném »Osvětě«, zpracovali vědeckou literaturu ze slovanské filologie Mil. Weingart a z filologie klasické Boh. Ryba; soupis bibliografický v »Památníku České akademie« k panovnickému jubileu z r. 1898.)

9. Dějepis a dějezpyt v 60. a 70. letech.

Dějepisectví české až do smrti Palackého r. 1876 žilo skoro vesměs z jeho podnětů a z jeho ideí; převážná většina historiků českých náležela k jeho žákům neb spolupracovníkům, hlavní díla buď doplňovala neb prohlubovala jeho monumentální výtvor; vydavatelské práce se dály podle jeho plánů neb alespoň v jeho duchu; pro lid píšící popularisátoři českých dějin vykládali podle prací Palackého: ano i tam, kde se ozval odpor proti Palackého koncepci českého dějinného vývoje, hlásil se jako úmyslný protiklad k ideím patriarchovým, které všeobecně považovány byly za východisko samozřejmé. Rozvoj historické vědy české, která vstoupila do nového období teprve rozdělením university pražské, směřoval od Palackého filosoficko-náboženského směru ve výkladu českých dějin k pečlivému sbírání a vydávání pramenů, k podrobné kritice jednotlivých událostí a k dějinám ústavním. Doba české reformace, posunutá Palackým do popředí celých našich dějin, zaměstnává většinu historiků, někteří z nich prohlubují práce Palackého detailnějším studiem, jiní se však stavějí na hledisko konservativnější, na stranu autority, jsouce v tom protichůdci Palackého.

Spolehlivá a podrobná historická práce spoléhá na řadu znamenitých podniků vydavatelských, které buď v úplnosti nebo ve výtahu předvádějí české prameny historické, vždy s větší přesností ediční. Palacký sám vydal v této době poslední V. a VI. díl (1862 a 1872) velké sbírky česky psaných listin do r. 1526 »*Archivu českého*« a dal podnět k jejímu pokračování »*Sněmům českým*«, které redakcí Gindelyho počaly vycházeti r. 1877, aby pak po Gindelym převzal redakci jeho nástupce v archivářství zemském Fr. Dvorský. Souběžně s touto dvojí publikací pramenů listinných vydávány dvě řady obsáhlejších pramenů kronikářských; byly to »*Fontes rerum bo-*

hemicarum« nebo »Prameny dějin českých« (1873—1932) redakcí a namnoze edicí Emlerovou, jež obsahovala látku až do XVI. věku, kdežto Gindelym redigovaná sbírka, »Monumenta historiae Bohemica« nebo »Staré paměti dějin českých« (1865—1874), přinášela prameny stol. XVI. a XVII. Jiným základním zdrojem pramenným bylo Emlerovo vydání »Pozůstatků desk zemských král. Českého« (1870 a 1872 ve II sv.). Důležitým podnikem bylo i dokončení Erbenem počatých a široce založených »Regesta diplomatica« (1855—1892), jež podnikl a k r. 1346 dovedl Josef Emler (úhrnem IV sv.). Střediskem těchto a podobných prací byl kromě archivu města Prahy hlavně r. 1862 založený archiv zemský.

Předním orgánem historické práce české v této době zůstával »Časopis Českého Musea«, jenž se v l. 1871—1890 za redakce Emlerovy hlavně věnoval dějepisectví, vedle něho od r. 1869 moravský vlastivědný »Časopis Matice Moravské«, z revuí »Osvěta«; »Památky archeologické a místopisné« (od r. 1854) se pokusily několikrát rozšířiti svůj rámec starožitnický a předhistorický na dějepis všecken, ale bez úspěchu.

Nejvýznačnějšími představiteli historické této periody byli: V. V. Tomek, Ant. Gindely a Jos. Kalousek; k nim na Moravě se družili B. Dudík, Vinc. Brandl, ve Slezsku Vinc. Prasek. Řadu vydavatelů pramenů a pomůcek vedl Jos. Emler, kdežto Tom. Bílek přinášel hojnou látku pramennou pro poznání poměrů pobělohorských; dějiny právní měly hlavního pěstitele v H. Jirečkovi, místopisné studium hojně pěstované prováděl ve velkém slohu Aug. Sedláček; mezi církevními historiky vynikli Kl. Borový a Fr. Krásl; konečně popularisátoři dějin vlasteneckých význačně byli představováni K. V. Zapem. Do následujícího přehledu pojaty jsou i práce dějepisné, které duchem a metodou organicky se řadí do tohoto období, třebaže byly uveřejněny později; aby vystižen byl vědecký pokrok českého dějepisectví, uvedeny též německy psané práce našich historiků.

Palackého největším spolupracovníkem a následovníkem, doplňovatelem a protichůdcem byl

Václav Vladivoj Tomek (1818—1905). Narodil se 31. května 1818 v Hradci Král., studoval gymnasium v rodišti a v Praze, na to fakultu právnickou v Praze; od r. 1839—1842 byl akcesistou pražského magistrátu. Vychovatelství v rodině Palackého sblížilo ho s Palackým, který jej od r. 1843 učinil svým honorovaným spolupracovníkem, r. 1845 pak zprostřed-

koval jmenování Tomka sekretářem Matice české. Seznámení s hr. Lvem Thunem při archivních studiích na Děčíně vyneslo Tomkovi r. 1850 mimořádnou profesuru rakouského dějepisu na pražské universitě, na kterou se připravil studijní cestou do Paříže a do Německa, a i zvláštní politické postavení, Pa-lackému protichůdné: krajní konservativismus v rakouském i církevnickém duchu hr. Lva Thuna, avšak se silným zbarvením národnostním. Byv roku 1860 jmenován řádným profesorem svého oboru, zastával svůj úřad do r. 1888, kdy odešel na odpočinek. V 60. letech stál v čele strany staročeské a prohloubil teoreticky český program státoprávní; stále hájil do důsledků i za cenu popularity zásady vládně konservativní. Neumdlévaje v práci, zemřel uprostřed činnosti dne 12. června 1905.

K vlastnímu velkému životnímu dílu se dostal Tomek až v 50. letech; před tím se věnoval některým pracím populárním, monografickým a vypracování dějepisu rakouského. Populární příručky Tomkova mládí jsou: »Krátký všeobecný dějepis« (1842), »Dějepis země české« (1843; úplně nové zpracování r. 1850, »Dějepis království Českého«, vydáno mnohokrát, naposled ve vyd. jub. r. 1898); »Dějepis Pražské v krátkém nástinu« (1845, rozšířené to zpracování německé příručky »Kurze Geschichte Prags« z r. 1844, jež je prvou skizzou Tomkova monumentálního díla). »Dějepis mocnářství rakouského« (1845, nové školské zpracování z r. 1851) se staly po celém Rakousku v četných překladech učebnicí; širší a vědecktější základ má Tomkova »Příruční kniha dějepisu rakouského« z r. 1858 vzešlá z výkladů universitních a sahající do roku 1526, kterouž r. 1888 doplnil »Novějším dějepisem rakouským«, jdoucím do r. 1860; zásady, jimiž se spravoval při výkladu dějepisu rakouského, Tomek vyložil v stati »O synchronické metodě při dějepise rakouském« v ČČM. 1854. Veškeré tyto příručky vynikají bohatostí a úplností látky, jasným a přehledným výkladem, výborným rozdělením, přísnou věcností a lidovým, průzračným slohem. Historickou svou slávu založil Tomek »Dějepis university pražské« (1849, jdou do r. 1436, druhý díl nevyšel; zato stručnější německé zpracování »Geschichte der Prager Universität« z téhož roku sahá až do r. 1848); dílo to založeno na hojných pramenech výtečně upotřebených, na podrobném, místy i theologickém studiu hnutí husitského; přes pevně vytčené stanovisko ideové zachovává Tomek i tu krajní objektivnost nezúčastněného, takřka epického vypravovatele velikých dějů. Z pozděj-

ších monografií Tomkových vznikl »Jan Žižka« (1879) ze soustavné přípravy k IV. dílu »Dějepis města Prahy« a ustavil proti Palackému obraz Žižkův jako obezřetného národního politika; »Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.« (1868) ze zájmu o státní právo, politikou podníceného; obě místopisné studie »Příběhy kláštera a města Police nad Medhují« (1881) a »Místopisné paměti města Hradce Králové« (1885) z oddané záliby krajské.

Veškeré tyto práce byly spíše průvodním zaměstnáním vedle hlavního díla dlouhého života Tomkova, vylíčení dějin královského hlavního města Prahy, které jsou v některých částech dějinami celého národa. Ještě před r. 1840 doporučil Palacký Tomka pražskému purkmistru Müllerovi za městského pražského dějepisce, Tomek záhy práce zahájil, ale na nějaký čas přerušil. »Dějepis města Prahy« počal vycházeti r. 1855 a byl rozvržen na VI knih, jež měly sahati až do nynějška; každá kniha o několika dílech, ale rámeček překročen a dílo dovedeno jen do roku 1609 (úhrnem XII svazků v letech 1855—1901). Dílo opřeno jest o podrobné studie místopisné, jejichž úhrn Tomek předvedl literárně v »Základech starého místopisu Pražského« (1866—1875 ve III d. s rejstříkem), rozdělených podle čtvrtí pražských o vyčerpávajících látku do r. 1436*) i graficky na »Mapách staré Prahy« (1892, obsahujících velký plán Prahy z roku 1419 a menší plány z r. 1200 a 1348); tu všude se projevuje Tomkův »zřetelný smysl pro ukázněnost a hospodárnost v práci«. »Dějepis města Prahy« podle prvotního plánu měl předváděti hlavně společenskou, hospodářskou, správní, náboženskou a kulturní historii města Prahy, ale, počínajíc knihou III. (ve 4 sv. o letech 1348—1436), stal se historií celého národa, jmenovitě v době válek husitských; s klidem a bez zaujetí, leč s netajenou sympatií pro Husa i pro Žižku a s otevřenou nechutí k Táborům, Bratřím a českým protestantům, stojí na straně státní i církevní autority, vypravuje Tomek příběh za příběhem, neruše ani spekulací ani širokou malbou kulturní svůj epický proud. Sněsl a zpracoval obrovský materiál (hlavně právě v knize III., méně již v knize IV. [1436—1547] a v díle posledním, kde nestojí vždy na výši historického zkoumání novodobého), jda všude do detailů, objímaných stejnou láskou, jakou

*) Jako přímý pokračovatel Tomkův dovádí látku v stejnojmenném díle od r. 1436 do r. 1620 pražský městský archivář Josef Teige (1862—1921).

věnoval hlavním událostem. (Druhého vydání »Dějepis« r. 1892—1906 vydáno VII dílů, poslední péčí V. Novotného.)

»Dějepisem města Prahy« se postavil Tomek, jemuž jako profesor universitnímu a vídeňskou vládou chráněnému rakouskému dějepisci do jisté míry vykázán širší obor působnosti, po bok Palackého. Tomek v nejedné věci měl výhody před Palackým; jeho právníká průprava, jeho suše kritická vloha, jeho konkrétní důvtip, jeho střízlivě zdrženlivý úsudek, jeho větší přesnost v zkoumání a užívání pramenů, jmenovitě archivních, daly mu spolehlivou jistotu, jíž vždy neměl širší a geniálnější duch prioristy Palackého, náchylného silně k spekulaci filosofické o dějinách. Tato střízlivá a suchá rozumovost zavedla Tomka v oboru základního soudu o českých dějinách k bludu, jenž se mohl státi nebezpečenstvím; Tomek odsoudil náboženské hnutí české i v nejlepších jeho představitelích, pokud šlo proti autoritě, ano nerozpakoval se schvalovati násilné prostředky, jimiž církev a stát znovu vymáhaly svá domnělá práva. V době před vládní reakcí Tomek soudil svobodomyšlněji a nábožensky smířlivěji, jak dosvědčuje článek »O církevní správě strany pod obojí v l. 1415—1622« v ČČM. 1848. Ale v 50. letech jeho názor protireformační se vyhranil; poznáváme to nejlépe z všeobecného úvodu k řadě vynikajících statí »O nepokojích stavovských v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matyáše« (v ČČM. 1854—1856). Tu napsal charakteristická slova, v nichž lze spatřovati vyvrcholení ducha reakčního: »Hus (buď si že třeba v nejkrásnějším bludu, domnívaje se otevřítí novou dráhu ke zvelebení svého národu) opustil cestu, po níž se posavád kráčelo ku předu, k nenabyté škodě naší. Hloubání o náboženství ve směru proticírkevním nevedlo, jak on se domníval, k opravě společnosti církevní ani k lepšímu vzdělání mravnému, nýbrž jen k rozpuštění svazků církevních a ke zlehčení náboženství; čehož následek byla značná zástava v utěšeném pokroku duchovním, jež spatřujeme předtím«. A dále: »Veliký převrat, jež způsobil Ferdinand II. v našem národu zavedením jiného náboženství a jiného státního pořádku, působil však přes tyto nepříznivé okolnosti jeho času pro vzdálenější budoucnost přece blahodárně. Vítězství monarchie, jím dosažené, vedlo po zotavení střední Evropy od záhub třicetileté války k moudřejší a spřádanější správě státní v mocnářství rakouském, kteráž působena pronikavými opravami Marie Terezie a císaře Josefa II.; vítězství pak katolické církve navrátilo národu našemu pravou zbožnost, pevnější základy mravnosti, tudíž způsobilost k po-

kračování ve vzdělání svém duchovním na cestách, po kterých za starodávna kráčel zdařile«. Takto stanul, a to nejen jako dějepisec, nýbrž i jako politik na stanovisku Palackému protichůdném a liberálním názorům doby nepřátelském; také metodicky namnoze vědomě se vzdával stanoviska evropského, cesty srovnávací ve prospěch úzkoprsého domácího odbornictví. Spisovatelské umění Tomkovo, jež stálo pod literárními hodnotami Palackého, se krylo s jeho lidskou a vědeckou osobností. V. V. Tomek byl vždy přísně věcným a studeně neosobním epikem zevních faktů, mezi nimiž nevybíral a jichž uměle nerovnal; jenom občas »upravoval způsobem neokázalým základní postoj některých vůdčích osobností«. Se střízlivým klidem a jadrnou věcností konstatuje a vypravuje; ani důvěrnější povahokresba ani obsáhlejší malba dobová nepřerušily volného toku jeho vypravování; ani umělá stavba periody, ani výrazný obraz slohový neprozradily, že V. V. Tomek, vychovaný v studiu právním, má také zájem o slovesné umění svých děl.

(Život svůj Tomek vypsals svou střízlivou, suchou, ale spolehlivou metodou ve II sv. knihy »Paměti z mého života« [1904 a 1905, I. díl obsahuje léta 1818—1860, II. pak 1861—1888]. Ocenění Tomkova významu podali V. Novotný v »Č. Č. Hist.« 1898, J. Pekař v »Památníku Akademie« 1898, J. Kalousek v »Osvětě« 1898, R. Urbánek ve spisku v Hradci Král. 1903, a v níže uvedené studii Jar. Werstadt. Na počest 70. zrozenin Tomkových vydaný »Sborník dějepisných prací bývalých žáků Tomkových« [1888] obsahuje též úplnou bibliografii Tomkových spisů.)

Vzdával-li se V. V. Tomek vždy rozhodněji evropského stanoviska při podávání českých dějin, značil směr opačný jeho dlouholetý kolega universitní

Antonín Gindely (1829—1892), od r. 1862 první ředitel a organisátor archivu zemského a profesor pražské university. Gindely, rodák pražský, syn německého otce a české matky, kolísal vždy mezi českou a německou národností a psal více německy než česky; ač byl (s citelným ostnem proti Tomkovi) od Palackého vyhlédnut za pokračovatele jeho díla, dal se vlastním směrem, prostým historického idealismu a vlasteneckého zanícení; někdejší žák Höflerův a chráněnc Helferťův zůstával věren německému prostředí vědeckému a cítil se Rakušanem s českými sympatiemi — jako typický politický dějepisec neskrýval těchto tendencí ani ve svém díle. Naše dějiny, z nichž jej výhradně zajímal novověk, pojímal za svéráznou součástku dějin světových a proto se snažil vyzpytovat

dějové zákony obecné historie i v české minulosti a nikde nezdůrazňoval domácí tendence. Náležel-li Palacký do doby a do školy ideologických dějepisců, byl Gindely z rodu realistických historiků, kteří, odmítajíce veškerou spekulaci, přeceňujíce nannozce diplomatické fakty na úkor vnitřních poměrů zemí a národů, v oddané lásce ke skutečnosti přesně zjištěné a bohatě nahromaděné toužili po objektivním podání, »jak věci vlastně byly«; v tom připomíná Gindely velikého německého dějepisce L. Rankeho. Gindely, pracovník důkladný a pronikavý, neuspořil si žádné námahy, kterou přináší moderní studium dějepisné: pracoval v archivech francouzských, německých, španělských, holandských, belgických, snaže se přihlídati ke zprávám a písemnostem všech stran, nikoli skupiny ojedinelé; zabral se monograficky do studií ústavních, finančních, náboženských a kdekoliv zasáhl, pronikl k jádru; starší literatury valně nedbal a pramenů neužíval vždycky přesně. (Z těchto monografií, otiskovaných většinou v pojednáních Učené Společnosti a Akademie vídeňské, přední jest stať »Geschichte der böhmischen Finanzen 1526—1618« z r. 1869.) V české reformaci, jmenovitě v Jednotě bratrské, k jejímuž prostudování položil široké pramenné základy, viděl zjev zvláště důležitý a věnoval tudíž studiu náboženských českých poměrů v XV.—XVII. věku, ke kterému přistupoval nejen historicky, ale i theologicky vyzbrojen, nejlepší síly. Jeho díla jsou troskami velikých dvou plánů. Z českomoravských dějin v době reformace napsal »Geschichte der Böhmischen Brüder« (1857—1858 ve II sv.) a jako samostatný třetí díl »Geschichte der Erteilung des böhmischen Majestätsbriefes« (1858) a vzácné drobnější příspěvky k poznání Jednoty: »Über die dogmatischen Ansichten der Böhm. Brüder« (1854), »Über J. A. Comenius' Leben und Wirksamkeit« (1855) a »Zivotopis Jana Blahoslava« (1856 v ČČM., první to jeho práce česká); z pramenů sem hledících vydal německy »Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder« (1859) a česky »Dekrety Jednoty Bratrské« (1865). Z událostí třicetileté války zpracoval »Dějiny českého povstání« (1869—1880 ve IV dílech, česky a německy) a »Waldsteip während seines ersten Generalates« (1886) a v pozůstalosti zanechal »Geschichte der Gegenreformation in Böhmen« (vyd. 1894, s látkou z l. 1620—1627). Uprostřed obou plánů stojí kniha »Rudolf II. und seine Zeit« (1862—1865, II díly), rovněž vynikají-

cí bohatstvím nového materiálu. Popularisačním účelům slouží »Der dreissigjährige Krieg« (1882). V letech 1860—1871 vydal řadu učebnic obecného dějepisu pro různé stupně středních škol, překlad jejich do češtiny opatřili J. Erben, M. Kovář, K. Jireček. (Viz monografii Kam. Krofty »Antonín Gindely« ve 4. sv. »Zpráv zems. archivu« 1915; o edicích Gindelyho v. v.)

Přímo na tradici Palackého navázal jeho první životopisec **Josef Kalousek** (1838—1915), od r. 1871 docent, v letech 1882—1908 profesor českých dějin na pražské universitě. Kalouskovy historické práce jsou vesměs podloženy jeho vlastenecky-politickým přesvědčením ze školy Palackého a Riegrovy, jeho idealistickým a výchovným pojetím dějin; v otázkách náboženských postoupil k liberalismu katolicky orientovanému, ale podřizuje tyto zřetele vždycky zájmům národně politickým. Státoprávní politika staročeská, jejímž Kalousek byl stoupenecem, a vlastní původ z chudé rodiny venkovské nezůstaly bez vlivu na jeho činnost dějepiseckou. Vedle edičních prací — od r. 1886 byl Kalousek redaktorem obnoveného »Archivu českého« — nad jiné vynikají »Řády selské a instrukce hospodářské« (1905—1910, IV sv. a dodatek r. 1913), skvělý to materiál o selském stavu v Čechách, — vydal Kalousek dva důležité, ba základní spisy právně historické »České státní právo« (1871 a 1892) a »O staročeském právě dědickém« (1894), řadu apologetických spisů, na př. »Obrana knížete Václava Svatého« (1872, přepracované vyd. 1901), čelících proti jiným historikům, v pozdních letech proti Pekařově rehabilitaci kroniky Kristiánovy; několik knižních monografií: »O historii kalicha v dobách předhusitských« (1881), »Děje Král. české společnosti nauk« (1885) a »Stručný přehled dějin hradu pražského« (1907); pak vzorný spis populární »Karel IV., Otec vlasti« (1878). Věrným následovníkem a strážcem odkazu Palackého se osvědčil Kalousek, vydav k Palackého »Dějinám« »Historickou mapu Čech XIV. století« (1874), připraviv k novému vydání a opatřiv životopisem v l. 1876—1878 »Dějiny«, posléze napsav pro »Památník Palackého« studii »O vůdčích myšlenkách v historickém díle Fr. Palackého«. Méně šťastné jsou jeho obrany rukopisných podvrhů. (R. 1908 při příležitosti 70. zrozenin Kalouskových vyšlo několik studií o něm: V. Novotného v »Čase« a ve zvl. otisku, R. Urbánka v »Přehledě«, J. Volfa v »Osvětě« a téhož bibliografie prací Kalouskových v

»Českém lidu«, doplněny nekrology Pekařovým v ČČH. 1916 a Kroftovým v »Archivu agr.« 1916 i essayem J. Werstadta v »Lumíru« 1916.)

Živý ruch historický zavládl od 50. let také na Moravě. Starší práce Ř. Volného, Ant. Bočka, A. V. Šembery, jež se nepovznášely buď nad monografickou metodu, buď nad činnost ediční, u Bočka nadto zcela nespolehlivou, zasluhovaly doplnění neb revise; soustavně dějiny Moravě však chyběly. Mohutný náběh k nim učinil

Beda Dudík (1815—1890), benediktin rajhradský, od r. 1855 zemský historiograf moravský. Vykonav obsáhlé přípravy v archivech římských, cestou do Švédska i studiem v zemském archivu moravském, o čemž svědčí řada německy psaných studií, jakož i kritika pramenů »*Mährens Geschichtsquellen*« (1850), jal se vydávati na obrovských základech založenou »*Mährens allgemeine Geschichte*« (1860—1888 ve XII sv.; v čes. překl. sluje »*Dějiny Moravy*« 1870—1884), jež dospěla však pouze r. 1350 a nedovedla ohromného a všestranného, s velkou učeností sebraného materiálu ovládnouti ani kritickým soudem ani jednotící ideí, takže zklamala nejen nadšené Moravany, shledávající tu vyvrácení mnohé oblíbené domněnky, ale i kruhy odborné. Českým originálem mezi pracemi Dudíkovými jsou jen »*Dějiny knihtiskářství na Moravě*« (1876). B. Dudík byl pracovník pilný i mnohostranný; v řadě drobných cenných úvah osvětlil ústavní, církevní, společenské poměry na Moravě a snesl i mnoho vzácné látky k dějinám knihtisku, knihovnictví a numismatiky.

Mezi Moravany, již se polemicky s Dudíkem střetli, nejpřednější byl

Vincenc Brandl (1834—1901) od r. 1861 zemský archivář moravský. Nejhojnější jsou Brandlovy práce vydavatelské; redakce dalších dílů »*Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*« (1874—1897), »*Libri citationum et sententiarum*« (1872—1895 v VI sv.), důležitých památek právních, »*Knihy Drnovské*« (1868), »*Knihy Tovačovské*« (1868) a »*Knihy Rožmberské*« (1872), pak »*Spisů Karla st. ze Žerotína*« (1866—1872 v V sv.); velmi cennou knihou pomocně historickou a filologickou jest »*Glossarium illustrans bohemico-moraviae historiae fontes*« (1876); proti Dudíkovi míří »*Poloha starého Velehradu*« (1862). Průpravou k mor. vlastivědě jest jeho »*Knih pro každého Mora-*

v a n a« (1862, přeprac. vyd. 1892). Méně šťastny jsou tři Brandlovy práce literárně historické, v nichž vědeckému upotřebení látky namnoze nové vadí nedostatek kritického rozhledu; jako ve veřejném životě jeví se i v těchto životopisech Josefa Dobrovského (1883), Pavla Josefa Šafaříka (1887) a Karla Jaromíra Erbena (1887), neméně než ve své »Obraně Libušina Soudu« (1879) úporným a zkostnatělým konservativcem. (O. V. Brandlovi viz kritickou studii Boh. Navrátila v »Čas. Mat. Mor.« 1902.)

Místopis moravský pěstoval vedle národopisu horlivý vlastivědec valašský M a t o u š V á c l a v e k (1842—1908), v starožitnických výzkumech období předhistorického vynikl kromě horlivého praktika Jindřicha Wankla zvláště M a r t i n K ř í ž (1841—1916).

Tvůrcem vědeckého dějepisu slezského jest buditel a organizátor V i n c e n c P r a s e k (1843—1912), rodák ze slezských Milostovic a profesor gymnasia v Olomouci. Vědecké počátky jeho byly kritické a filologické, týkaly se hláskosloví, jazyka štitenského, brusičství a dialektologie (»Čeština na Opavsku« 1877). Vzdělav se v l. 80. drobnějšími pracemi z místopisu svého milovaného domova, přistoupil r. 1888 k vydávání »Vlastivědy slezské«, která ve IV sv. obsáhla podání lidu slezského, historický místopis i dějiny Opavska i Těšínska. Vincenc Prasek, jenž náležel též k spoluvůrcům »Matice moravské« i »Matice opavské«, vydával (1902—1907) »Selský archiv«, sbírku památek k dějinám stavu selského, kromě toho pěstoval též dějiny právní. Prasek byl pilný a vzorný sběratel a pořadatel v duchu Bartošově, při zpracování látky historické a hlavně filologické vadil mu často nedostatek hlediska kritického. Vedle Praska pěstoval slezské dějiny hl. místopisné a genealogické J o s e f Z u k a l (1841—1929), autor »Pamětí opavských« (1912) a »Slezských konfiskací« (1916).

Na Slovensku velké dílo sběratelské, neovládnuté však metodou naukové kritiky vykonal profesor bohosloví a horlivý buditel F r a n t i š e k S a s i n e k (1830—1914), jenž se zvláště zaměstnával církevními dějinami československými a historií říše Velkomoravské, docházejí i tu vědeckých dohadů v romantickém duchu místního vlastenectví slovenského.

Většina uvedených dějepisců se zabývala mimochodem také vydáváním pramenů českých, jejichž nejdůležitější sbírky hned úvodem byly svrchu jmenovány; během času však se ukázala potřeba, věnovati se výhradně a soustavně pomocným vědám

historickým a podle vzorů cizích vzdělávati v nich i dorost universitní. Dvojí ten úkol prováděl celým svým životem

Josef Emler (1836—1899), vzdělaný odborně na vídeňském ústavu pro rakouský dějezpyt, od r. 1870 jako nástupce Erbenův archivář města Prahy, od r. 1879 mimořádný, od r. 1887 řádný profesor pomocných věd na pražské universitě a v letech 1871—1890 redaktor ČČM. Vedle velkých zmíněných edicí »Pramenů dějin českých« a dokončení »Regest« vydal Emler ještě »Pozůstatky desk zemských« (1870 a 1872), 10 sv. t. zv. »Libri confirmationum« (1874—1889), důležité to latinské památky středověkého života církevního, pak »Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými« (1881) a některé listáře a nekrologia klášterní. Z drobných studií Emlerových, psaných česky a německy, vynikají úvahy o královských kancelářích posledních Přemyslovců a o nejstarším bernictví českém. Účelům studijním hoví jeho příručka věd pomocných »Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české« (1876).

František Dvorský (1839—1907), od r. 1863 spolupracovník, od r. 1892 nástupce Gindelyho v zemském archivu, byl samouk, jenž se vlastní pílí vyšvihl na čilého pracovníka archivního. Na úkoly, jakými bylo redigování »Sněmů českých« po Gindelym, neb vydávání »Listů Karla ze Žerotína« (1904) jeho vědomosti a síly daleko nestačily, takže tu zavinil řadu hrubých chyb; zato se mu podařily mechaničtější snůšky: »Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštýna« (1867), »O počtu domů v Praze« (1882), »Paměti o školách českých« (1886), jedna monografie historická »Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621« (1892), cenná hojností látky, zejména však rázovitě duchem i jazykem listáře českých šlechticů »Staré písemné památky žen a dcer českých« (1869), »Zuzana Černínová z Harasova« (1886), »Mateř a dcera Zuzany Černínové« (1890), jejich archaistický ráz uměl vnuknouti i svým pokusům novelistickým (v. výše). (Ocenění činnosti Fr. Dvorského v II. sv. »Zpráva zem. archivu« 1908.)

Studium dějin právních, jehož se Palacký dotkl jen mimochodem a většinou v pracích menších, a jehož také V. V. Tomek, ač původně jurista, nepřestoval, založil u nás

Hermenegild Jireček, rytíř ze Samokova (1827—1909), rodák vysokomýtský a dlouholetý odb. přednosta ve vídeňském ministerstvu vyučování. Bratr Josefa Jirečka, zaslou-

žilého i v politické historii pracemi edičními, vydal s ním nejen spis společně. Opustiv beletrii, kterou se beze zdaru zabýval v mládí, věnoval se studiu staročeského práva se stálým srovnávacím zřetelem k právním poměrům staroslovanským. Chtěl dovoditi zásadní různost práva staroslovanského a starogermánského a najíti v staroslovanském právu slovanskou duši národní; o tom svědčí edice »Codex iuris bohemicus« (1866, sahající od nejstarších dob do XVII. věku, z původně stanovených 20 svazků vyšlo 12 sv.), »Svod zákonů slovanských« (1880), »Obnovené právo a zřízení zemské« (1888), »Korunní archiv český« (1896) a Všehrdovy »Knihy devatery« (1874); hlavně pak velké všeobecné dílo »Slovanské právo v Čechách a na Moravě« (1863 a 1864 ve 2 dílech, r. 1872 pak I. sv. 3. dílu, v celku sahá do XIV. stol.), »Právníký život v Čechách a na Moravě« (1903); příruční pomůckou, doplňující jaksi »Svod zákonů«, jest »Prove, Historický slovarslovanského práva« (1904). Četné stati Herme-negilda Jirečka slouží nejstarším dějinám českým, staročeskému místopisu, husitskému válečnictví, dějinám rodného Vys. Mýta a obraně Rukopisů. (Bibliografii svých prací vydal Jireček r. 1907 sám, význam jeho ocenil r. 1896 v »Osvětě« jeho následovník K. Kadlec a r. 1910 v ČČH. J. Pekař.)

Tomáš Bílek (1819—1903), ředitel akad. gymnasia v Praze, zpracoval značný původní historický materiál ze XVII. věku, shledaný značně dříve, až díly z 80. a 90. let, »Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618« (1882 a 1883 ve II sv.), »Reformace katolická« (1892), »Statky a jmění kolejí jesuitských« (1893), »Dějiny Tovaryšstva Ježíšova v zemích království Českého« (1896). Metoda těchto pilných, materiálem naplněných knih jest dosti mechanická a primitivní, pouze »Dějiny konfiskací« podnes mají vědeckou cenu. K podstatě vlastních historických otázek Bílek skoro nikde nepronikl, uspořádání jest nahodilé a nepřehledné, podání velmi neumělé; jímavostí nehistorickou působí však vroucnost soucitu a stupeň sympatie, jimiž Bílek sleduje osudy českých nekatolíků.

Zvláštní záliba věnována byla historickému místopisu; s neobyčejnou pilí snášeny byly lokální dějepisné detaily kostelů, klášterů, okresů a míst, často od snaživých diletantů bez průpravy. Vzory vědeckých monografií podali V. V. Tomek knihami o Polici nad Met. a o Hradci Králové i H. Jireček dějinami Vysokého Mýta (1884); z ostatních topografů zasluhují zmín-

ky: Petr Miloslav Veselský (1810—1889), dějepisec Kutné Hory; místopisecové moravští, první redaktor »Časopisu Matice Moravské« Václav Royt (1827—1907) a fantastický František Pluskal Moravičanský (1811—1900); Antonín Norbert Vlasák (1812—1901), vydavatel »Bibliotéky místních dějepisů« (1873—1885), jež obsahovala hlavně místopisy jihočeských okresů; František Jan Zoubek, dějepisec Kostelce n. O., a hradu Potštýna (viz o něm výše); historik Kolína Josef Vávra (1838—1912); církevní místopisec pražský František Ekert (1845—1902), autor »Posvátných míst král. hl. města Prahy« (1883 a 1884 ve II sv.).

Několikrát byl učiněn pokus shrnouti veškerou místopisnou látku do díla jednoho, při čemž pravidelně volen rámec abecedního slovníku, tak r. 1863 Sládkem a Orthem, r. 1877 Jakubem Malým, posléze r. 1895 V. Kotyškou. Historickou část »Úplného místopisného slovníka království Českého« od V. Kotyšky zpracoval (1909) klasický mistr historické topografie české,

August Sedláček (1843—1926), rodák z Mladé Vožice, dlouholetý gymnasijsní profesor v Táboře, posléze archivář písecký. Místní monografie Vožice (1870), Rychnova nad Kněžnou (1871), Čáslavě (1874), Říčany (1873), pak »Průvodce po památných místech okolí Táborského« (1896 ve 3 sv.) [k nim přibyly dějiny Písku 1911—1915 ve 3 sv. a »Dějiny Prácheňského kraje« 1926] byly takřka průpravným cvičením před monumentálním dílem Sedláčkova života, jímž jsou »Hrady, zámky a tvrze království Českého« (1882—1927 v XV sv.). Sedláčkovo dílo chce obsáhnouti dějiny všech opevněných míst českých, ať dochovaných, ať zmizelých, chce jim předeslati důkladný popis, sepnouti je s historií šlechtických rodů, ale zařaditi též do dějů celého panství, často i orámovati arabeskami kulturními, místními pověstmi atd. Vedle lokálních archivních studií, začasťe po prvé konaných, opírá se Sedláček i o přípravu genealogickou, heraldickou, sfragistickou. A. Sedláček, jenž zpravidla čerpá z první ruky, snáší si úžasně rozlehlý materiál sám a podrobuje jej střízlivé a osvícené kritice. Neulpívá na úzkém oboru vědním, podniká práce ediční, rád se zahlubává do problémů ústavních i správních dějin a přispívá pak často drobnějšími články (na př. o starém rozdělení Čech a Moravy na kraje, o vzniku šlechty) k jejich řešení. Touto širokou všestranností, živým zájmem o opravdové vzkříšení minulého

bytu národního, epickou důrazností a jasností působí »Hrady, zámky a tvrze«, jež účelně doplňuje »Místopisný slovník historický království Českého« (1908), monumentálně a posunují tichého a soustředěného Aug. Sedláčka mezi přední české badatele historické. Nepřehledné množství Sedláčkových článků rodopisných přinesl »Ottův Slovník naučný«. Nejpěknější z heraldických a rodových pověstí vydal jako »Sbírku pověstí historických lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku« (1894); s M. Kolářem zpracoval »Československou heraldiku« (1902 a 1925); znamenitým příspěvkem k dějinám jazyka jest »Snůška starých jmen řek, potoků, hor a lesů« (1920); »Církevní topografie« a »Česká sfragistika« zůstaly v rukopisu. (»Paměti z mého života z r. 1924, kritické ocenění Jos. Pekaře v ČČH. 1910 a 1926 a J. V. Šimáka v »Alm. Č. Akad.« za r. 1926.)

Z jiných pomocných nauk dějepisných pěstována byla hlavně numismatika profesorem Josefem Smolíkem (1832—1915), jenž se díly »Pražské groše« (1894), »Denáry úředlných knížat na Moravě« (1896), »Denáry Boleslava I.« (1901) atd., ukázal nejlepším numismatikem českým, a strategická historie advokátem Hugem Tomanem (1838—1898), který vedle několika děl o Janu Žižkovi zanechal v pozůstalosti »Husitské válečnictví za doby Žižkova a Prokopova« (1898).

Dějiny církevními se zabývali oba redaktori »Časopisu katolického duchovenstva«, který kromě prací z pastýřského bohosloví přinášel i hojné studie dějepisné, Klement Borový a František Krásl. Práce Borového a Kráslovy jsou případným doplňkem studií světských historiků, jejich cena záleží hlavně v tom, že k nim užito bohatého materiálu z archivů arcibiskupského a kapitulního.

Klement Borový (1838—1897), profesor bohoslovecké fakulty v Praze, posléze kanovník kapituly u sv. Víta se přidružil jako vydavatel k Emlerovi a Brandlovi, připraviv k tisku »Akta konsistoře utrakvistické« (1868), »Akta konsistoře katolické« (1869)* a »Libri erectio-num« (1875—1883 v V sv.). Hlavní historické studie Borového se nesou k dějinám katolické církve v XVI. věku: »An-

*) Akta vydaná Borovým obsahují dobu Ferdinanda I.; o vydání akt z doby násl. zasloužil se spolupracovník Gindelyho a Dvorského, Julius Pažout (1837—1911) edicí »Jednání a do-pisy konsistoře pod obojí z l. 1562—1570« (1906).

tonín Brus z Mohelnice» (1873), »Martin Medek« (1877); širší rámeček mají stručné »Dějiny arcidiecése Pražské« (1873).

František Krásal (1844—1907), světící biskup pražský, vydal obšírné monografie historické a hagiografické: »Arnošt hr. Harrach, kníže-arcibiskup Pražský« (1885), »Svatý Prokop, jeho klášter a památka ulidu« (1895), »Svatý Vojtěch, druhý biskup pražský« (1898).

Pomůckou k církevním dějinám českým jsou podrobné církevní mapy Čech, Moravy a Slezska od faráře Kristina Františka Plodka (1840—1897). Profesor církevních dějin bohoslovecké fakulty v Praze, František X. Kryštůfek (1842—1916) kromě učebního »Všeobecného církevního dějepisu« (1883—1892 ve III díl.) podal i speciálnější »Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny České« (1898), práce to vědecky málo cenné a církevnicky podjaté.

Dějepisíci popularisátoři pracovali buď pro široké vrstvy čtenářské, buď pro školu; onde se řídili hlavně tendencí vlasteneckou, těžice z ovládacího historismu, zděděného z období romantického, tuto pak sledovali snahy výchovné.

Z popularisátorů dějin nejšťastnější byl

Karel Vladislav Zap (1812—1871), úředník ve Lvově; v době lvovského svého pobytu (1836—1845) horlivý udržovatel kulturních styků a národopisný zkoumatel vztahů česko-polských a česko-rusínských, z nichž kromě cenných překladů vzniklo »Zrcadlo života ve východní Evropě« (1843 a 1844 ve 3 dílech). Později se stal profesorem v Praze. V odborných dějinách českých má Zap, náležící též k našim starším zeměpisčům, význam jako organisátor a badatel archeologický, jenž r. 1854 v nákladě »Maticе české« založil a do r. 1868 redigoval »Památky archeologické a místopisné«, pěstuje v nich hlavně dějiny staršího umění domácího a topografii; téhož rázu jsou Zapovy spisy: »Historicko-umělecké památky pražské« (1864), »Praha« (1868) a po F. B. Mikovcovi převzaté názorné »Starožitnosti a památky země České« (1863). Popularitu Zapovu založila jeho »Českomoravská kronika« (1862—1872) ve 3 dílech, jdoucích do r. 1526, nové vydání 1906), kde lidově a prostě s živou výmluvností a zábavnou barvitostí, užívaje starých naivních kronik i nových dějepisných výzkumů

v duchu vlasteneckém a svobodomyšlném, ovšem bez kritiky předváděl celý obsah minulosti české; v době rozkvětu mladočeského liberalismu mocně působilo Zapovo vřelé vypsání husitství, vydané (1868) ve zvláštním výňatku. Po smrti Zapově pokračovali v »Kronice« Josef Kořán (1838—1912), Ant. Rezek, Jos. Svátek a Justin V. Prášek.

Z ostatních popularisátorů českých dějin byli na svých místech jmenováni Jakub Malý, Josef Svátek, Ferdinand Schulz, František Dvorský; k nim se druží Emanuel Tonnér (1829—1900), dobrý překladatel, částečně i vydavatel latinských pramenů k českým dějinám. Dějiny cizí tlumočili po buditelských popularisátorech J. Fr. Smetanovi a R. B. Štorchovi věrný přítel Havlíčkův, ředitel Vyšší dívčí školy pražské Vilém Gábler (1821—1897) a horlivý průkopník literární i kulturní vzájemnosti s Jihoslovany, vynikající ředitel gymnasia táboorského, Václav Křížek (1833—1881). Od r. 1863 širila za vedení V. Zeleného známosti dějin cizích národů, pohlížejíc na minulost se stanoviska přítomnosti »Bibliotéka historická, sbírka nejvýtečnějších dějepisců národů«, kde vyšla zvláště příkladná díla Macaulayovo a Prescottovo.

(Kritický přehled české práce dějepisectvé od roku 1848 podal Josef Pekař v stati »Dějepisectví« v »Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa I.« [1898]; jiný je v X. sv. »Československé vlastivědy« [1931] od Jar. Prokše; do evropské souvislosti zasadili přední historiky doby Jar. Werstadt v »Politickém dějepisectví XIX. stol. a jeho čeští představitelích« [ČCH. 1920] a Jos. Šusta v »Dějepisectví, jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní« [1933]; kritické soudy o posledních zjevech tohoto období v Gollových přehledech z »Revue historique«, otištěných r. 1926 jako »Posledních padesát let české práce dějepisné.)

b) Doba zápasu snah národně výchovných se západnickým umělectvím.

(1879—1894.)

1. Povaha doby.

Poměry veřejné. Patnáct let české politiky (1879—1894) mezi vstupem českých poslanců po dlouhém trpném odjoru do sborů zákonodárných i s ním současným ustavením ministerstva Taaffova Čechům příznivého a mezi zahájením nové